

Čs. dokumentační středisko
nezávislé literatury
Referenční exemplář dílny
ERLANGEN
Josef Jelínek

II. 1989

O B S A H

J. Hauková: Obřady	[2]
E. Kantůrková: O etice Palachova činu	[3 - 9]
J. Chalupecký: Smysl oběti	[10 - 15]
J. Salij: Je masová církev i nadále možná?	[16 - 26]
V. Kadlec: Bázlivý hrdina Bohumil Hrabal	[27 - 35]
M. Červenka: Halasova sebeoslovení	[36 - 45]
J. Křen: Střední Evropa nahlížená z Čech	[46 - 56]
M. Šimečka: Vysvětlení ...	[57]
M. Šimečka: Svědomí ruské inteligence	[58 - 62]
Z. Urbánek: Dovolují si nesouhlasit	[63 - 66]
K. Pecka: Silvestr v údobí téměř neznatelného přestrojování	[67 - 70]
J. Šetlík: Konfrontační výstavy - blýskání na lepší časy?	[71 - 78]
V. Maňák: Bude znova čistka v KSČ?	[79 - 80]
J. Trefulka: Za své peníze	[81 - 84]
I. Klíma: Naše práva i omezení	[85 - 87]
H. Ponická: Človečina	[88 - 89]
M. Jungmann: Mimořádná prozaická prvotina	[90 - 97]
I. Kotrla: Z Katalogu čtenářských záznamů	[98 - 104]
I. Kadlečík: Proroctvá	[105 - 106]
L. Vaculík: Slavnostní píseň	[107]

Leden 1989

Copied from a type-written carbon copy, bound, continuously numbered and

made available by

DOKUMENTATIONSZENTRUM ZUR FÖRDERUNG DER UNABHÄNGIGEN
TSCHECHOSLOWAKISCHEN LITERATUR e.V. for research and
information purposes. Copyright continues to be held by
each individual author and must be strictly observed. If
clarification is required, please consult the Centre
before publication of any item.

DOKUMENTATIONSZENTRUM
SCHWARZENBERG 6
D-8533 SCHEINFELD
Tel. 09162/7761

O B S A H

- J. Hauková: Obřady
 E. Kantůrková: O etice Palachova činu
 J. Chalupecký: Smysl oběti
 J. Salij: Je masová církev i nadále možná?
 V. Kadlec: Bázlivý hrdina Bohumil Hrabal
 M. Červenka: Halasova sebeoslovení
 J. Křen: Střední Evropa nahlížená z Čech
 M. Šimečka: Vysvětlení ...
 M. Šimečka: Svědomí ruské inteligence
 Z. Urbánek: Dovolují si nesouhlasit
 K. Pecka: Silvestr v údobí téměř neznatelného přestrojování
 J. Šetlík: Konfrontační výstavy - blýskání na lepší časy?
 V. Maňák: Bude znova čistka v KSČ?
 J. Trefulka: Za své peníze
 I. Klíma: Naše práva i omezení
 H. Ponická: Človečina
 M. Jungmann: Mimořádná prozaická prvotina
 I. Kotrlá: Z Katalogu čtenářských záznamů
 I. Kadlečík: Proroctvá
 L. Vaculík: Slavnostní píseň

Leden 1989

Jiřina Hauková

O B Ě R A D Y

Ptáci se vznášejí každý po své křivce,
 život v pupenu saje vlhké ráno,
 lidé vycházejí vstříc své smrti,
 motory nastupují k obřadům,
 tajemný běžec utíká z města do pustin,
 přes opuštěné věci klade se stín.

Ptáci vědí, kam letět na jih,
 želva ví, kam klást vejce,
 mimikry hmyzu s maskou na tváři.
 Neslyšíme pavouka tkát,
 neslyšíme rybu mluvit,
 odcizila se nám jejich řeč.
 Žijeme ve svém nevědomí slov.
 Tajemný běžec přenáší řeč k řeči.

Děšť jako obřad krmení země,
 housenka jako obřad krmení ptáka,
 ryba požírající jinou rybu,
 hrob v sobě - hrob v hrobě,
 pět koťat - dvě naživu,
 tři utopená,
 tajemný běžec přenáší
 život ke smrti, smrt k životu.

Devětadvacátého ledna devatenáct set devatenáct se narodila
 básnička Jiřina Hauková

Eva Kantůrková

O etice Palachova činu

Před sebeupálením studenta Jana Palacha většinou zůstáváme v bezradné úzkosti: až tak daleko by měl člověk zajít, aby obhájil svou vnitřní svobodu a národní čest, aby dostal příkazu svědomí? Úcta k životu i pud sebezáchovy se vzpouzejí a brání zařadit si Palachův čin do přirozené struktury etických hodnot. Ten čin tu ale je, podivně trčí mimo naši zkušenost, naléhá na nás a žádá si vysvětlení. Lze si však v nějakém obecněji přístupném řešení racionálně zařadit sebeupálení? Píší racionálně, protože etické jednání zakládá především rozumem vypracovaný a přijatý souhrn hodnot, citové impulzy a vzrušení naší etičnosti pouze zesilují nebo usnadňují. A lze si tedy s činem Jana Palacha počít víc, než jen před ním stát v tichém úžasu?

My v Čechách se už tak v národní sebereflexi potýkáme s traumatem mučednictví. Symbol české státnosti, kníže Václav, byl zabit bratrem u dveří chrámu; jejich bába kněžna Ludmila, patronka česká, byla uškrcena; náš nejslavnější katolický svatý Jan Nepomucký byl králem umučen a hozen do Vltavy; a biskupa Vojtěcha Slavníkovce usmrtili pohané v posvátném háji. Středověk se s obětmi vykřičených násilných smrtí vyrovnával jejich svatořečením; v Čechách ale i novověk začal hranicí, která - dodnes neodčiněná - oslnila Čechy vnitřním úlekem: jedni nejsou s to unést katolickou vinu, vyrovnat se s ní, a uchovávat uvnitř národa bolestný předěl, a mnozí další na to mimoděčně navazují výmluvou tak zvaného ^{právního} šelmského rozumu, který upáleného Jana Husa viní z přepjatosti. Jak snáz se vyrovnala Francie s Johankou z Arcu, která slyšela hlasy a mohla být převedena do kategorie zázraků. Jan Hus ještě při svém odsuzování v kostnickém chrámu argumentoval filosofickými a theologickými důkazy a slyšitelně zemřel pro neposlušnost myšlenky. A do tohoto zdaleka ne ještě zvládnutého ponětí nejvyšší oběti pro svědomí, do někdy až studu nebo obav převládající střízlivosti, studu a obav z nepatřičnosti oběti, vstoupil ve dvacátém století, v době tak ryze naší, student Jan Palach a učinil ze sebe živou pochodeň. A udělal to v blízkosti sousoší patronů českých, zavražděného Václava a Vojtěcha a uškrcené Ludmily, a jeho rakev byla vystavena v Karolinu v sousedství sochy Husovy. Motýl úzkosti byl na zeď národní sebeprojekce přišpendlen zas tak velice viditelně, obtížné dědictví z minula se prolulo s čerstvě přítomným.

A my, v jejichž veřejném životě se po minulé dvě století prosazoval hlavně sklon ke kompromisu a rozvážlivosti, se začneme ptát: Odpovídá vůbec Palachův čin evropské tradici? Jak ho vřadit do vědomí o sobě, když jsme lidé spíš rozumoví a střízliví? Vymyká se ten čin z rozsahu naší vůle a našeho životního chtění? Není čímsi cizím naší životní filosofii? Či byl jen projevem neuvážlivého zoufalství, vyprovokovaným vzrušením dobové atmosféry? A jestli se i vymyká z našeho etického povědomí, proč pak není Palachův hrob opuštěný? Jak známo, úřad poručil z původního hrobu zmučené tělo vyjmout, spálit je a urnu uložit v ústraní mimo Prahu, a lidé přece na to místo dál přicházejí se svíčkami a květinami. Je nějaké vysvětlení pro kontrast našich pochyb a živelné úcty našeho konání?

Dějinně i v naší mysli má Palachova smrt precedens v upálení mistra Jana Husi, obě jména se nám vedle sebe vynoří téměř automa-

ťicky. Z informací o Janově výchově bezpečně víme, že Jan Hus a Jan Žižka tu byli uctíváni jako vzory, a precedens to tedy není bezděčný, ale vědomý. Janova maminka brala syna na evangelické pobožnosti, Jan sám se chtěl dát confirmovat a jedním z posledních lidí, s nimiž mluvil, byl evangelický farář Jakub Trojan; student historie na filosofické fakultě Jan Palach mu vykládal o možném strhujícím příkladu velkých postav českých dějin.

Jan Hus, pravda, se neupálil sám, jeho setrvání při pravdě Kristova evangelia až do té hranice může však povrchní myšlení snadno převrátit v čin mučednický. Co ale je mučednictví? Je-li to násilná smrt pasivní oběti, pak této představě odporuje vše, co o Husovi víme. Pod neomezenou mocí inkvizice musel každý důslednější reformátor se smrtí na hranici počítat, a také mnoho reformátorů z obav před inkvizicí své názory odvolalo. S hranicí počítal i Hus, ale násilné smrti se nevystavoval, vážil, co je důležitější, zda jeho kazatelské působení anebo obět smrti, a několikrát odešel z Prahy do vyhnanství, aby se nebezpečí vyhnul. A lze bez nadsázky napsat, že okolnosti svého usmrcení si zvolil sám: ze svobodného rozhodnutí šel hájit pravdu boží na koncil, tedy před oči celého tehdejšího evropského světa, a to i za cenu možné smrti.

Jan Hus naprosto nebyl naivní nebo fanatický pobloudilec, vášnivě kázající opravu církve; byl to člověk vzdělaný, profesor filosofie na Karlově univerzitě a její rektor, a gradus doktora theologie nezískal jen pro své konflikty s oficiální církví. Svě přesvědčení i výklad filosofie a theologie opíral o důvěru ve schopnost rozumu dobrat se i nejsložitějších tajemství a svou etiku zakládal na odpovědnosti individuálního svědomí. Koncilu se nepodvolil, aby neurazil pravdu boží, aby nejednal proti svému svědomí a nepchoršil své stoupence v Čechách. Nepřijal koncilem nabízený dalekosáhlý kompromis, kterým by si zachránil život; a smrt na hranici pociťoval i jako obět za Krista, ale především jako svůj způsob zápasu za pravost křesťanství. I Ježíš Kristus, učil Hus, byl zákonníky a farižey ukřižován jako údajný kacíř.

Bojovnost Husovy oběti obsahuje silné etické napětí: je to přitakání životu - životu v jeho ideální podobě podle příkladu evangelia - i za cenu smrti. Vlastní smrti se dostává étosu ve prospěch nápravy poměrů a lidí. Jan Hus je jedním z prvních lidí v Evropě, kteří onou vynuceně vypjatou etickou demonstrací deklarovali právo každé jedinečné lidské bytosti na svědomí a na to, jednat podle vlastního rozumu. Byla to úžasná demonstrace jedince proti všemocné církvi, zejména proti tenkrát už zposvátnované instituci papežství. Svatoost, řekl Hus, se odvozuje od následování Ježíše Krista a nikoli od vysokého církevního postavení. Tato revoluce poměrů a ducha ve smyslu Kristova křesťanství, a Kristově revoluci poměrů a ducha velice podobná, zakládá novověkost českého i středoevropského myšlení; německá reformace z Husových myšlenek i příkladu za sto let bohatě těžila.

Snad že byl Hus v Palachově rodině vzorovou osobností, dovedl v sobě Jan Palach, ač tak mladý, vytvořit ono vysoké husovské ponětí sebe a svého vztahu k ideálnímu a ke světu. Ani v Janově činu není pasivita mučednictví. O pozadí toho, jak vzniklo rozhodnutí stát se jednou nebo celou skupinou živých pochodní, se neví nic skutečně prokázaného. Ví se vlastně jen tolik, kolik o tom napsal sám Palach v dopisech, které předtím, než se zapálil, zaslal vládě, novinářům, organizacím a svým přátelům. Podle dopisu si on ve skupině dobrovolníků, odhodlaných upálit se "pro naši věc", vylosoval jednotku a stal se Pochodní číslo jedna; a nebudou-li požadavky v dopisu uvedené do pěti dnů splněny anebo nevstoupí-li za ně lidé do časově neomezené stávky, "vzplanou další pochodně".

Byl to burcující protest naléhající pohrůzkou dalších smrtí, ale

je přitom docela možné obojí: i že existovala skupina dobrovolníků, i že tím dobrovolníkem byl Jan sám a odvoláním se na skupinu svůj skutek zesiloval. Co víme, je totiž velice rozporné. Nikdo další se jako odhodlaná Pochodeň nepřihlásil a nikoho nevypátrala ani policie. Není dokonce, jak to doložil ve svém rukopise o Janu Palachovi novinář Jiří Lederer, ani zcela jistá interpretace Jancových posledních slov, jimiž tyto přichystané dobrovolníky prosí, aby v akci nepokračovali. Pro vzkaz si přišli do nemocnice student Luboš Holecěk a Janova přítelkyně Eva, Janovi nebylo už skoro rozumět a žádoucí smysl mohli do jeho slov vložit oni dva, kteří si ve shodě s obecným míněním velice přáli, aby právě něco takového Jan před smrtí vzkázal. Vzkaz to byl velice dramatický, čtyři hodiny po jeho vyslovení Jan zemřel. Přitom zas jiná fakta jako by dosvědčovala, že Jan skutečně byl vylosován z více lidí: ještě předposlední den před svým činem si s maminkou před odjezdem do Prahy domlouval, že za ním přijede a půjdou mu spolu koupit klobouk; Jan měl maminku velice rád a těžko si představit, že jí klamal - mohl tedy být vylosován až po příjezdu do Prahy. Maminka pak za Janem skutečně jela a ve vlaku si přečetla v sousedových novinách, že se jí syn zapálil. Současně ale s domluvou o koupi klobouku se Jan maminky ptal, jestli mají doma dopisní papír, chtěl na něj patrně napsat ony varovné listy; a to by zas papír sháněl dřív, než byl vylosován; domluva o koupi klobouku mohla tedy jen zastírat skutečná rozhodování. Jan o nich neprozradil nic ani své lásce Helence a ani spolužákům na koleji; nesvěřil se, neboť svěřit se předem znamená takového rozhodnutí se vzdát. Lidé, s nimiž v těch dnech mluvil, se upamatovali, že v rozhovorech o situaci opakoval: "Něco by se mělo udělat." A první slova, když jej přivezli popáleného na operační sál, byla: "Nejsem sebevrah." V burcujícím dopise se nazval Pochodní a v konceptu k tomuto dopisu napsal, že věří, že "naše národy víc světla potřebovat nebudou"; tedy že se už pod vlivem jeho skutku vzchopí a odporu a další dobrovolníci se nebudou muset zapálit. Ať už byl Jan sám anebo členem nějaké skupiny, jisté je, že se cítil být světlem, ne mužedníkem.

Říká se, že Jan Palach jednal pod dojmem vzrušené dobové atmosféry, kdy vláda v zemi za současného propadání veřejnosti do beznaděje přecházela - sovětské tanky za zády - z rukou reformátorů režimu do rukou Sověty podporovaných konzervativců. A taky se říká, že jeho čin ovlivnili budhističtí mniši, upalující se v Dálné Asii. Atmosféra snad byla vzrušená, Jan však - po prohrané studentské stávce - burcoval proti vzrůstající se letargii; a že mezi jeho knihami našli jednu o filosofii buddhismu, dokazuje možnou znalost, nikoli akční vliv. Protože cožpak mohou vzrušená dobová atmosféra a vzdálený příklad, byť podložený filosofickou četbou, přimět člověka, aby v sobě překročil onu pomyslnou, ale pevně v člověku zbudovanou mez mezi sladkostí žít a obětí zemřít? Když nadto Jan Palach naprosto neměl psychopatické salony, aby onu hranici překročil tak snadno, v jediné vzrušené chvíli. Z jeho jednání se zdá, jako by o oné hranici jako o čemsi rozhodujícím, tom prvním, co by určovalo jeho rozhodování, ani nepřemýšlel; vystopované okamžiky, které jeho činu předcházely, spíš nasvědčují, že přání zasáhnout drastickým osobním varováním převyšovalo strach z možné smrti. Jest možná i Jan doufal, že popálením nezahyne, ačkoli věta, že není sebevrah, svědčí, že se smrtí počítal; tak to i řekl lékařům. Smrt, zdá se nám, tu byla přetvářena v etickou hodnotu, tu jedinou podle něj způsobitou ovlivnit danou chvíli. Taky nevíme, jaký vlastně měl Jan Palach ke smrti vztah; zde nelze neuvést, že dva dny před 16. lednem byl na pohřbu svého strýce, kterého měl velice rád, a právě zde farář Trojjanovi vykládal o významu historických osobností, jsoucích s to

pozdvihnout národní sebevědomí.

A že Palachovo rozhodnutí zapálit se je výsledkem etické, tedy nejen citově vzrušené, ale i rozumové úvahy, dosvědčují jeho poslední dopisy. Psal je asi ráno na koleji, spolubydlící pak v nočním stolku našli jejich koncept. Text prošel trojí Palachovou redakcí a konečný, který dostali adresáti, se od konceptu liší uderností, stručností i očištěním ode všech citových zabarvení. Palach rozvažoval i nad počtem požadavků a vydělil jako nejdůležitější dva, svobodu tisku a zákaz šíření okupantových Zpráv. Mezi vynechanými byl i požadavek, aby odstoupili, kdo ztratili důvěru lidu, a Palach jmenoval Štrougala, Indru, Jakeše a Koldera, budoucí opory nernalizace. Neodvratnost etického příkazu dosvědčuje nakonec i to, jak systematicky Jan své rozhodnutí provedl: poslal dopisy, koupil nádobu s víkem, do ní koupil benzin, vybral si poměrně nerušené, zato ale odevšad viditelné místo před kašnou pod Národním museem, tam se polil a zapálil. Promyšleně si vybral i 16. leden, toho dne zasedal na pražském Hradě ústřední výbor KSČ.

Už bezprostředně po 16. lednu 1969 psali, že Janův čin je zoufělý. Vládní představitelé Svoboda, Dubček, Smrkovský a Černík, čtveřice symbolizující veřejnému mínění Pražské jaro, mužové, na něž se Palach obrátil se svými požadavky, po Janově smrti v kondolanci paní Palachové nazvali jeho obět tragickou událostí. Palach sám ani během svého bolestivého umírání tak svůj čin nechápal. Nazýval jej a k c í , jež se musí dokončit a dával si od lékařů číst noviny, chtěl vědět, jak na veřejnost jeho skutek zapůsobil. Jen slovní ohlasy ho neuspokojovaly. "To je málo," řekl, "co vláda? Ta musí konat." Lékaři ho obdivovali, nezanařikal bolesti, a musel trpět strašlivě, a neprojevil sebemenší náznak lítosti nad tím, co udělal. Jiří Lederer shrnul několik Janových autentických výroků z posledních dní před smrtí. "V dějinách je okamžik, kdy se musí něco stát." "Počítal jsem, že přežiji, ale nevylučoval jsem smrt." "Já vím, že je to strašné, ale musí se to." "Ve Vietnamu to pomohlo." "Proti zlu se musí něco udělat, bojovat takovými prostředky, jaké jsou možné."

To, proti čemu se Jan Palach upálil, nebylo už v té chvíli přemožitelné. V dějinách skutečně jsou okamžiky, kdy se musí něco stát, nechceme-li promarnit dějinnou příležitost, Janův čin se ale se svým okamžikem minul, příliš převýšil i lidi, k nimž se obracel, i neodhadl možnosti chvíle. O to snáze jej ti, proti nimž byl jeho protest namířen, ale i vláda, již vyzýval k činu, nazvali zoufalcem. Vláda se zachovala tak bažlivě a neslušně, že se Janova pohřbu oficiálně nezúčastnila. Ti rozumní mužové v levném politickém pragmatismu, ustupujícím bez odporu tlaku silnějšího, ale varujícím před akcemi ohrožujícími klid a pořádek, si přitom mohli připadat jako zachránci mladých životů; etické je proměnné a, nemusí se na první pohled poznat, který právě platný společenský uzus, přijímaný jako etický, je vlastně velmi neetický. Jan zapasil se zlem, ale mohl zlo pojmenovávat jen vnějšími znaky společenského fungování, znaky, s nimiž si povrchní politika snadno poradí; avšak i nám dnes požadavek svobody tisku a zákazu rozšiřování okupantových Zpráv vyznívá jako neúměrný daru ze smrti. Vrcholné etické činy zpravidla převyšují vnější důvody, kvůli kterým byly uskutečněny. Vždyť koho dnes zajímá svatost papežství! A přece Husův příklad nadále září. Etické činy, protože šel zlu, přetrvávají daleko za svou chvíli. Palachova obět trvá jako aktuální výzva dodneška.

Uvědomme si, o jakém zlu to Palach mluvil. Po necelém roce volnosti, v níž se společnost začala nacházet zas ve svojí lidsky indi-

vidualizované podobě, se násilím vracela k moci stupidita a zvrhlost pořádků už zcela odsouzených. Že je Stalin masový vrah se v Čechách obecně vědělo už v roce 1968. Jan Palach znal podobu ohrožení i z vlastní zkušenosti udělané přímo v Sovětském svazu, byl tu dvakrát na studentské brigádě a právě on se za české i sovětské studenty střetl s nelidským byrokratismem, ohradil se proti otrockým poměrům. Nikdy se nedozvíme, jak v něm rostlo vědomí, že proti tomu, co nás vyvrací jako lidi, co nám ničí přirozenost světa a lidské společenské vazby, nelze jako etické memento vztyčit nic menšího, než vlastní smrt. Sebeupálením Palach upozornil na velikost toho zla a zároveň v boji s ním učinil něco i jinak dalekosáhlého: prudce očistil vnímání toho, co je etické. Že to není rozhodování mezi možným a nemožným, ale právě jen mezi dobrem a zlem.

Ono velké zlo má na rodném listě i zvrát v pojetí etického. Když Karel Marx "převracel Hegela z hlavy na nohy", nemohl si v nejmenším představit, kam převrácená Hegelova a jeho k tomu přidaná třídní teorie povedou, a nemohl si to představit tím spíš, že svoje vize spřádal v prostředí liberalismu, žárlivě střežícího svobodu plynoucí z neotřesitelnosti individualismu. V hegelovské filosofii dochází ke ztrátě vědomí, že etično je vztah individuality ke světu, k podcenění nebo vymizení duchovního významu individuality, k vymýcení etiky právem a k zetitování státu a jeho organizátorské role shora jako "sebevědomé mravní instance"; a tento myšlenkový zvrát založil do budoucna snad ani ne tak přímo vznik, jako rozhodně možnost adorace budoucích totalitních režimů. Etické prodělalo sebevražednou proměnu. Totalitní režimy pocitovaly vyhlazovací koncentráky, uměle vytvořené hladomory rolníků, přestěhování, případně vyvražďování celých národů a sociálních skupin za což v světě nutného, ti všichni lidé zahubení v Šoah, Gulazích či uranových lágrech měli podle státního rozhodnutí přinést osobní obět nadřazenému kolektivnímu zájmu. Ve jménu štěstí jedněch organizovaně hynuly miliony jiných a jejich násilná smrt byla posvěcena státní autoritou. Zrůdně vytvořená etika kolektivismu, neodvozená a nezávislá od individuálního lidského svědomí, bohužel našla tolik stoupenců, kolik lidí z rozvolněných a ideologiemi opilýých mas si myslelo, že na neštěstí Židů nebo třídních nepřátel mohou založit štěstí svých rodin, svých tříd, svých národů.

Je symptomatické, že nikdo se neobaní etikou víc, než soudobé ideologie socialismu. Ideologům konzervativním i perestrojkovým socialismus s etikou přímo splývá, on sám je etikou, a myslí se jí dva principy: podřízení se jednotlivce zájmům kolektivním, a to ať v organizaci, ve státě, na dílně, a odměnou mu za to je - nyní citují M. Gorbačov - "normální přání každého člověka", totiž "pracovat, aby rodina žila šťastně a spokojeně". Tuto formulaci o smyslu lidského žití člověka v socialismu užil Gorbačov v projevu, v němž odmítl vyhovět Armenům v jejich národních požadavcích. Nejde jen o to, že socialistická etika posilující nadvládu kolektivity nenabízí jednotlivci nic víc, než práci pro přežití; a nejde taky jen o to, že tento hluboký úpadek etického smyslu má za přímý důsledek úpadek celých státních a národních útvarů, jejich hospodářství a kultury; pro komunistický socialismus se mi zdá být vrcholně varovným, že oba principy, a nimž se stále hlásí, nadvláde kolektivity nad jednotlivcem a primitivní pojetí lidského štěstí, provázely jako jeho duchovní původci právě ono úžasné vybočení pluky Evropy k totalitním společnostem.

A ať si jich Jan Palach byl vědom nebo nebyl, jedinečností toho, co udělal, bychom měli vnímat i v těchto dalekosáhlých souvislostech. Tajemným instinktem, který v člověku existuje od dob, kdy začal jednat jako člověk, instinktem lidství, který všichni dědíme, ale uvě-

domujeme si jej a užíváme v různé intenzitě a významech, tímto chtěním vnitřního bytí Jan Palach vycítil, jak jediné lze čelit hrozbě, která zavanula z násilného obsazení republiky. V umění, ve filmech, v literatuře, v dokumentech byla mnohokrát zobrazena pokořující bezmoc lidských zástupů hnaných na smrt. Palachova svobodně zvolená smrt, zdá se mi, jako by i oněm lidem vyvražďovaným jak dobytek dávala na důstojnosti, světlo jeho činu jako by čelilo jejich ponižení. Jan Palach rozhodně zmařil, po čem násilnictví totality tak toužilo a touží: být glorifikována etikou.

Rozhodnout se pro vlastní smrt je čin výsostně individuální a Jan Palach jím vrátil etice, co je její: jedinečnost lidské volby. Palach burcoval národní kolektivitu, ale burcoval ji individuálním činem zvoleným z vlastní vůle. On se vytrhl z toho, co souží nás: nemožnost jednat v poměrech totality eticky. Etické naprosto nemůže být něčím kolektivně provozovaným, čímsi někým shora určeným, usneseným, příkázaným; nikdo nemůže za druhého rozhodnout, co je etické a etické není. V tomto anti-etickém tlaku, který nedává člověku možnost svobodné volby jednat podle svého osobního svědomí, rozumu, citu, vůle a rozhodnutí, který znásilňuje člověka v jeho nejnálušší podstatě, ve schopnosti jednat eticky, slabí lidé propadají alkoholu nebo nezrevnosti, průměrní se stávají lhotejnými a většina trosky etického smyslu ukrývá do soukromí. Palachův čin prudce ozřejmil, že etická je jedinečnost skutku individuality, že etický čin a smýšlení mohou být jen bytostně osobní, že je to svobodné jednání z vlastního vnitřního popudu, které může být v rozporu s obecně platným smýšlením. A že jen jako osobně rozhodnutá může být etickou i oběť nejvyšší. Že neexistují etiky třídní, národní, stranické, socialistické, to všechno je jenom název pro ideologickou manipulaci; že etický může být člověk jen jako člověk. I v tomto významu je Palachův čin osvobodivý.

Filosof a lékař Albert Schweitzer napsal v roce 1923 dvě studie o vztahu etiky a kultury, pozvedl varovný hlas člověka hrožícího se neetičnosti a z toho plynoucího úpadku našeho času; Schweitzer zkoumal dějiny etických řešení různých filosofií od antiky po současnost a dal do přímé souvislosti úpadky kulturních civilizačních epoch s úpadkem nebo nedostatečností jejich etického vědomí. Z jeho knihy vyplývá, co naznačuje i Palachův čin: že etické je proměnné podle jednotlivců, jejich vybavení a možností, a že je uzpůsobené i konkrétní situaci; že je tudíž v každé době i v čemsi omezené, částečné; že je nezaklenuté do stálých dogmat a jednou provždy dané koncepce; že člověk hledá své etické řešení vždy znova a že variabilita etických postojů je výrazem spjatosti etického se životem, s konkrétními živými lidmi. Je to člověkův vztah k záhadě a kráse vlastního žití, k tajemnosti vlastní existence na planetě, na okraji nedosažitelného vesmíru, a tedy vztah ke kolektivitám, společnosti a přírodě, které ho obklopují; je to vůle k dobrému a zdokonalování sebe i světa kolem sebe. Vztah je to pesimistický nebo optimistický, činný nebo trpný, skeptický nebo nadějeplný. Schopnost člověka jednat eticky je jedna z jeho velkých záhad, sahající až k člověkovu neobjasnitelnému původu; a on, vybavený smyslem pro dobré a zlé, má k dispozici nespočet svých dílčích etických modifikací.

Jan Palach se mohl spokojit s účastí na studentské stavce a dodnes na ni vzpomínat jako na zážitek statečnosti svého mládí; a jako mnozí jiní mohl od vzedmuté vlny odpadnout s pocitem etické dostatečnosti, neboť neetické bylo očividně na straně těch druhých, těch vítězivších. Že se stal živou podhodní, bylo jeho výjimečností. Nebyl zoufalec ani blázen, jako jimi po něm nebyli filosof Jan Patocka a vězeň svědomí Pavel Wronka; někteří lidé prostě vidí dál a hloub a

nepolekají se nároku, k němuž je toto vidění zavazuje. Výjimečnost a neopakovatelnou jedinečnost Palachova činu postihl moudrý a citlivý básník Jaroslav Seifert. Jan Palach v nemocnici umíral, jeho požadavky zůstávaly nesplněny a hrozilo, že, existují-li, další mladíci by se mohli odhodlat zemřít, a Jaroslav Seifert je v otevřeném dopise prosil: "Nechcete-li, abychom se zabili všichni, nezabíjejte se." Na další smrt už by se dalo odpovědět jen další smrtí a řetěz sebevražd by znehodnotil, čeho dosáhla smrt první. Co udělal Jan Palach, dostačuje za všechny, že se obětoval on, už se nemusí obětovat nikdo další. Velké etické skutky jsou vždycky takto osamocené. Jako jsou osamocené vrcholy hor nebo věže měst. A nikdy jim zcela neporozumíme, neboť plynou z etického, oné záhady našeho lidství.

Praha, leden 1989.

359

Jindřich Chalupecký

SMYSL OBĚTI

1

16. ledna 1969 si Jan Palach polil šaty hořlavinou a zapálil je. Za tři dny zemřel. Nelituji, co jsem učinil, řekl před smrtí; můj čin splnil účel.

Reakce šla dvojitým směrem. "Blesk z jiného světa," řekl za studenty Michael Dymáček: "My všichni neseme spoluzodpovědnost za tento čin." Jaroslav Seifert promluvil v televizi k Palachovým druhům: "Nechcete-li, abychom se všichni zabili, nezabíjejte se." "Je to první strašný výkřik varování," napsali ve svém prohlášení členové Vědecké rady filozofické fakulty Karlovy univerzity. Noviny sdělily, že členové ústředního výboru Komunistické strany Československa vyslechli zprávu o Palachově činu "s hlubokým pohnutím". Prezident republiky a další tři vedoucí politikové poslali Palachově matce dojatou kondolenci. Vůdce kováků Vlastimil Toman řekl na odborářském sjezdu: "Uvědomili jsme si odpovědnost za tento čin. Jako by vykupoval hříchy nás - starší generace." Když Palach zemřel, Češi zastavili na pět minut práci. K jeho rakvi a na pohřeb přišly statisícové zástupy.

Současně se rozvíjel druhý typ reakce. Psychiatr v rozhlase hned večer usoudil, že Palach "reagoval patologicky". Následovalo 17. ledna prohlášení československé vlády a 19. ledna prohlášení slovenské vlády. "Skutek J. Palacha skončil pro něho i jím nezamýšlenými a nepředvídatelnými následky," upozorňovalo se v prvním prohlášení. V druhém se pravilo, že Palachův čin "není v souladu s naší životní filozofií, etickými normami". Hodnostář reprezentující organizace české mládeže posoudil Palachovo rozhodnutí jako "dobrovolný odchod ze života a tedy i z boje", čili jako zbabělost. "Důkaz nedostatečné výchovy," vyslovila se vysílačka ze sousedního státu. Pak už přišlo vysvětlení, že Palach byl obětí tajné organizace a cizí špionáže. Ozvalo se z východoněmecké tiskové kanceláře a bylo podepřeno dopisem zahynuvší Blanky Nadcháze-

lové, které publikovalo české ministerstvo vnitra. Naposled jeden politik přišel s tvrzením, že Palach byl nejen naveden, ale že se ani upálit nechtěl - domníval se prý, že "zvláštní tekutina", jíž použil, při hoření nespaluje.

První druh reakce přijímal fakta tak, jak byly nebo jak se jevíly. Odpovídal na ně citově, iracionálně, bezprostředně. Druhá reakce vykládala je prostředkovane, racionálně. Je něco hluboce zneklidňujícího v Palachově sebeupálení. Vymyká se z našeho způsobu myšlení a chování. Vše by se stalo pochopitelné, kdybychom přijali výklad, že šlo o jedince slabošského a mravně narušeného; navedeného a donuceného; dokonce o předstírání, které se nepovedlo. Celá příhoda by se včlenila do našich navykých představ a my bychom se mohli upokojení vrátit k běžnému chodu života.

Přesto se tato vysvětlování uplatňují poměrně pozdě a okrajově a i pak jsou odmítána. Hned 17. ledna se sice v prohlášení vlády objevuje významná zmínka, že se Palach vlastně vůbec nezamýšlel upálit, ale nikdo si jí nevšimne. Naopak, i prezident republiky mluví dál o jeho statečnosti, čistotě a moudrosti. Trvá přes tři týdny, než se zaváže na ono tvrzení údajem o "zvláštní tekutině". Tyto racionální výklady se potkávají přitom s takovým odporem, že na příklad téměř všechny noviny odmítnou otisknout dopis Blanky Nadcházellové. I prohlášení onoho poslance se dovídáme prostřednictvím cizí tiskové kanceláře. Vyvolá takové pobouření, že Ministerstvo vnitra publikuje, byť pozdě a váhavě, jakési dementi.

2

Palachův čin byl v naší civilizaci něčím cizím a zvláštním. Cizí a zvláštní byly i události, které mu následovaly.

Usmrcení bylo veřejné, okázalé, slavnostní. Nebylo náhodné. Odpovídalo jakémusi obecnějšímu nutkání. Už v prosinci 1968 se objevil v Mladém světě dopis pěti chlapců, kteří se chtěli na Štědrý den polít benzínem a upálit. "Nechceme tyto vánoce prožít v ponížení, cenzuře a nátlaku," psali. Také tentokrát umírá mladý hoch - *integer vitae, scelerisque purus*: nedotčen životem a neposkvrněn špatností.

Jeho smrt je přijímána jako oběť. Všichni to víceméně jasně cítí, někteří to řeknou. Kdyby tato oběť nestačila, kdyby nebyla přijata, všem by nám hrozila smrt, nemohli bychom dál žít. Řada

dalších odpovídá na tuto oběť asketickým gestem: hladovkou.

Čin, ohlášený jako politický, vypadá z politického kontextu. Vnitřní i vnější účast lidu je nesmírná. Vyjadřuje se však mlčením. Zástupy na Palachově pohřbu měly obrovskou fyzickou sílu. Ale všichni zůstali tiší a obrácení do sebe.

Demonstrace začaly teprve nazítří po pohřbu. I pak měly bezvýznamný rozsah.

Vše tu probíhalo přesně podle scénáře primitivních rituálů. Nevinný hoch byl slavnostně obětován. Až do jeho pohřbení trval svatý čas. Po tu dobu nebyla dovolena světská konání. Politici a policisté marně očekávali nepokoje, vzbouření. Politický akt by byli účastníci cítili jako znesvěcující. K demonstracím mohlo dojít teprve po pohřbu a ještě byly vyvolány činem, který musel být chápan jako znesvěcení - odstraňováním svíček a květinových darů na místě Palachovy oběti.

Palachův čin prolomil krunýř moderní racionalizace a obnažil hluboké základy archaického vědomí. Byl inspirován protestním sebeobětováním buddhistických mnichů a jeptišek ve Vietnamu. Neodpovídal dnešní evropské etice. V tom právě spočíval jeho význam. Ukázal, že nános několika staletí evropské výchovy přece ponechal člověka stejným, jakým býval dříve a jakým v jiných civilizacích zůstává.

Proto také ti, kteří na tom ritu participovali, důsledně odmítali a odmítají pokusy o jeho racionalizaci. Racionální analýza sem nepatří. Oběť by mohla být třeba i předstírána a nic by se tím nezměnilo. Důležitý zde není materiální fakt, ale jeho symbolický smysl, způsob jeho čtení. Oběť by byla stejně platná, kdyby byla vykonána jen obrazně. Co rozhoduje, je zbožnost myslí.

Český osud patří k osudům evropské civilizace a sdílí s ní dnes její krizi. V tomto velkém dějinném rozvratu se lidé náhle rozpomněli na potřebu oběti.

Jan Palach byl prý dohnán k zoufalství. Snad se to dá tak říci, ale nebyla to beznaděj. Obětoval svůj život, protože tímto životem a v tomto životě nemohl nic dosíci. Mnozí přitom říkali a psali, že život je více než smrt. Ale kdo to ví? Právě o tom nebyl Jan Palach a jeho druzi přesvědčeni. Učinili smrt mírou života; absolutní čin mírou konání v relativitě. "Po Palachově činu se

shodně mluvilo o absolutních měřítkách," napsal známý komentátor; "nevěřím v jejich uplatnění v denním životě," pokračoval, "i když nepopírám mravní hodnotu Palachovy výzvy." Rozpor v této větě je významuplný. Ukazuje na intelektuální nesnáze, do nichž ono obřadné konání uvrhlo pozorovatele. Mravní hodnota Palachovy výzvy nespočívá přece v ničem jiném, než že právě vyzdvihla absolutní měřítko. Ale jak smířit absolutno s relativněm? Absolutno nelze relativizovat, relativno nelze absolutizovat. Vůči relativnu zdá se absolutno iluzí - stejně jako vůči absolutnu zdá se iluzí relativno. Čin, jako byl Palachův, je v podstatě přerušením souvislosti. Vymyká se proudu příčin a následků, je mimo zákon světa. Nepatří do světského řádu, nýbrž do řádu posvátného. Smyslem oběti je smířit lidskou společnost s božským. Nezbytným vykonáváním světského života se člověk stává součástí světa, odpadá od božského. Oběť má restituovat dotyk lidského s božským.

Oběť se udává v relativním světě, ale ukončuje řetěz kauzalit: je světsky bez účelu. Je bezúčelným zničením života, zvrácením jeho světského smyslu, jeho navrácením do nebytí, z něhož vzešel. Ale toto nebytí není už chápáno jako prázdnota. Je to pléróma, plné prázdno, absolutno. Je to něco docela jiného než relativní svět, je to pramen, odkud život vzhází, a oběť je rozhodnutím, které dává přednost onomu prameni a původu před světem již uskutečněným.

V některých kulturách obětování lidí hypertrofovalo v paroxysmy vraždění - u Kartaginců, Aztéků, u mnoha menších archaických společností. Častěji ustoupilo do podoby oběti zástupné. Nekrvavá oběť, vyřazení bytosti z užívání běžného života nebo vyřazení věci z užívání v běžném životě - zasvěcení - má stejný význam jako krvavá oběť. Asketické akty, které zpravidla provázejí rituál, vedou do svatého času.

Oběť je výzvou k rozpomenutí na transcendenci. Život bez transcendence je odkázán na jsoací, vydán automatismu udávání, odsouzen k zanikání v entropickém spádu jsoacího. Nemá důvodu a nemá míry.

Evropští etnologové vysvětlují oběť jako naivní obchod s bohy: do, ut des, dávám, abys dal. Ale materiální fakt oběti nemá sám významu. Až jde o doslovnou oběť života nebo oběť v přeneseném smyslu, její význam je symbolický. Je rozhodnutím dávat v životě přednost božím příkazům před světským prospěchem. Proto také oběť Jana Palacha nebyla pochopena jako výzva k světské akci.

Lidský život se nedá vyměnit za nic v tomto světě - za zrušení cenzury či jiný akt. Cena lidského života je absolutní a nedá se splatit relativním činem. Oběť Jana Palacha mohla být pochopena jenom jako výzva změnit celý život, zbavit se hříchu, znova se odhodlat k životu.

4

Jan Palach postavil proti světské síle velmoci absolutní slabost - vzdání všeho, smrt. Někteří s ním v tom nesouhlasili. Máme-li něco zmoci v našem silném světě, potřebujeme k tomu opět síly. Činí-li tento svět člověku násilí, pak je potřeba vůči němu opět použít násilí. Násilí samo je jistě zlem, ale jeho zlo zůstane tentokrát zlem pouze dočasným. Zlo bude vyvráceno z kořenů, samo sebe zruší. "Problém revoluční aktivity nespočívá v násilí," psal nedávno český autor na námět Imaginace a násilí, "ale v tom, že dovede i při použití krajních prostředků zůstat věrna svému konečnému smyslu, svobodě všech, vidině světa, kde by nezbytné násilí člověka vůči člověku na sebe už nemuselo a nemohlo brát drastičtější podobu, než jakou má v milostných hrách." Dnes se takový názor běžně ozývá v okruhu tzv. nové levice.

Ale pořád zůstává nezodpovězena otázka, zda kdy zlo vyléčilo zlo, nepřidá-li se osudně k němu, a místo, aby je potřebovalo, zda je neposílí.

Svět, jaký máme, ztrácí pro nás cenu a násilí v něm přibývá. Je to bezútěšný věk. Růžena Vacková napsala loni do Lidové demokracie /1.8./ úvahu o mladých chuligánkách, s nimiž byla ve vězení. Mohou být živým symbolem tohoto věku. Všichni jsme na tom trochu jako ony. "Vyšly vskutku a nikoli obrazně ze dna nicoty. Jako by jim život od počátku už nepatřil a jen jej používaly." A přece i ony znají zbožnost. "Byla za tím podivná teologie... Takto asi kosmická v ubohé interpretaci: v tomto širém poklopu světa je otvůrek, jímž prochází světlo. To asi tímto otvůrkem prochází, čemu lidé říkají Bůh." "Vědomí oběti a povinnost k oběti je u nich kupodivu velká," psala dál. "Vinu nepochopí. Hřích však pochopí." Co tu Růžena Vacková popsala, je vlastně kosmologie a teologie Marcionova křesťanství. V první polovici prvního tisíciletí se rozšířilo po celém římském světě. Také tehdy se lidé uprostřed skvělé civilizace dostali na dno nicoty. Stvořený svět se jim je-

vil světem pouhého řádu a spravedlnosti, nežitelným světem bez lásky a milosti. Kristus však byl synem jiného boha, než který stvořil svět, boha cizího a neznámého, Otce soucitu, Boha útěchy. Kristus přišel zrušit svět Stvořitelův. Ůkolem křesťanů je konat vše ab abominanda et destruenda opera Creatoris, učil Marcion: opovrhnout díly Stvořitelovými a zničit je.

Herbert Marcuse také spoléhá už jen na zoufalce, lidi, kteří propadli na dno společnosti, vykořisťované a pronásledované lidi jiných ras, nezaměstnané a nezaměstnatelné. Hegelův Weltgeist, Duch Světa, je "skrytý a strašný", píše. Je třeba obětovat život "Velkému odmítnutí". Marcuse je prorokem dnešní nové levice.

Zoufalství marcionistů je naším zoufalstvím. Jsme také v mrtvém světě. Není to naše vina. Člověk nemá kde jinde žít. A přece je tu hřích. Je na nás, abychom se očistili, spasili. Archaické společnosti to měly snazší než my. Žily na pokraji absolutna, mohly se k němu vracet, dovídat se ho, prožívat je. Zatímco říše císařů se hroutily, tyto společnosti přetrvávaly tisíciletí. Nedo-
bývaly tento svět a nechtěly jej ovládat. Tito lidé se nesnažili být silní. Spoléhali na jinou jistotu. Buddha, Lao C', Ježíš byli bezbranní tuláci. Prošli světem tak nenápadně, že se může pochybovat, zda vskutku žili. Byli to však oni a nikoli císaři, kdo zakládali civilizace.

Znali moc oběti. Rušili jí zkažený čas, navraceli se k počátkům. Svět jimi znovu vznikál.

Text, který zde opisují, je ze staročínské knihy o Tao a ctnosti. Nebylo by dobře jej komentovat. Je určen meditaci, nikoli analýze.

Člověk je útlý a slabý, když se rodí / je pevný a silný, když umírá / Byliny a stromy jsou na počátku útlé a pružné, / a když odumírají, jsou vyprahlé a suché. / Pevnost a síla provází smrt, / útllost a slabost provází život. / Je-li válečná moc silná, nevíteží, / strom, když zesílil, hyne. / Silné a mohutné podléhá, / útlé a slabé je překonává.

10.2.1969

/publikováno v Sešitech pro literaturu
a diskusi 29, 1969 /

J a c e k S a l i j

Je masová církev i nadále možná ?

Jacek Salij - nar. 1942; dominikán, teolog, přednáší na Katolické teologické akademii, v poslední době vydal mj. Rozhovory se svatým Augustinem (1985), Otázky nikoliv lhostejné (1986).

Pohled na současnou situaci katolické církve

Podle Karla Rahnera bude nejbližší situací církve situace diaspory. V této prognóze není samozřejmě nic objektivního, avšak Rahner ji vyslovuje z perspektivy hluboce věřícího katolíka. "Bůh, Pán dějin a první kormidelník církve, nám sesílá situaci diaspory," říká Rahner, "aby se v ní kvas křesťanství mohl očistit a posílit a nakonec překročit ty hranice šíření Dobré zvěsti, které se po věky jeví jako nepřekročitelné."

Prozřetelnost velmi pravděpodobně připravuje svou církev k podobnému vznech, k jakému došlo v prvních staletích, kdy se nepřítel početná diaspora vyznavačů Krista projevila jako kvas, který úplně stačil k pokřtění celých národů a vytvoření křesťanské civilizace. Takto křesťanství mnohého dosáhlo: získalo postavení jednoho z několika velkých náboženství světa. Zároveň však bylo v tomto postavení uvězněno. Pokud je ale Kristus doopravdy - a ne jen ve víře křesťanů - Synem božím a Spasitelem všech lidí, stává se prodlužování této situace větším a větším skandálem. Pokud neměl průměrný člověk štěstí a nenarodil se v kulturním prostoru křesťanství, má stále mizivé šance, že by skutečně zaslechl Dobrou zvěst.

Zdá se tedy, že proces uvolňování vazeb mezi křesťanskou civilizací a církví, který probíhá několik století a vrcholí před našimi očima, je - přes všechny své negativní aspekty - jistým požehnáním. Mnoha evangelických idejí, zvláště těch, které se týkají lidské důstojnosti a solidarity a chudými a trpícími, získalo schopnost života nezávisle na církvi a jistě se ustálí v lidské mentalitě v měřítku celé planety, jak

se začíná v naší době masových sdělovacích prostředků a mezinárodních organizací vytvářet. Církev se projevila jako natolik talentovaný pedagog, že v křesťanské civilizaci, kterou zformovala, probíhají - přes všechny její úchyvky a neschopnost vyrovnat se evangelickému ideálu - stále nějaké pozitivní duchovní procesy, které mají svůj původní zdroj alespoň zčásti v evangeliu. Jde o takové jevy jako povolný vývoj tolerance, demokratického a pluralistického cítění, rostoucí odpor k mučení, trestu smrti a válkám, mravní znepokojení nespravedlností ve společenských i mezinárodních vztazích, praktické objevování důstojnosti duševně nemocných osob, vězňů a vůbec lidí tak či onak zatlačených na okraj.

Tyto procesy probíhají už dvě tři století do značné míry nezávisle na církvi, což vede k domněnkám - které poprvé výrazně formuloval August Comte - , že církev už splnila svou pozitivní úlohu, protože civilizace jí vytvořená dosáhla dospělosti a vychovatel může odejít, ba i zemřít. Nechybějí však situace, v nichž se docela zřejmě ukazuje, že takový soud je prostě ukvapený. Civilizace, která svého dřívějšího vychovatele zatlačila na okraj, bývá až příliš často vystavena pustošivým útokům nihilismu, a v takových okamžicích se právě církev (nebo křesťanství vůbec) stává nejdůležitějším azylem pro ty hodnoty, které se už zdály na ní úplně nezávislé.

Je jasné, že potom se v církvi projevuje objektivně vzato malodušná, byť psychologicky pochopitelná výčitka podobná té, kterou podle Plutarchova svědectví adresoval Themistokles Athénanům: "Že k němu nemají skutečnou úctu ani obdiv, ale zacházejí s ním jako s platanem: když přijde bouře a nebezpečí, schovávají se pod ním; když pak je okolo všude krásné počasí, rvou ho a trhají."

V dobách "rvaní a trhání" pak přirozeně obranné instinkty tlačí církev k tomu, aby si vytvářela vlastní instituce i společenské a kulturní programy, které jí sice zajišťují hodně nezávislosti a soběstačnosti, ale zároveň přispívají k tomu, aby se vyloučila z celkového organismu kultury a sociálních proměn a uzavřela se ve svých ghettech. Díky tomu

se církvi daří zachránit hodně z jejího vlastnictví, ale musí za to platit cenu, jakou s sebou nese každé ghetto: církev se odoizuje vnějšímu světu a pro lidi, kteří stojí mimo ni, je osata k ní stále těžší.

Víceméně takto vypadá první etapa pozitivní desintegrace, jejímž cílem je - pokud se smíme domýšlet cílů, které velkým historickým proměnám určil Pán dějin - rozbít různé krunýře, které církvi svého času úžasně pomohly v jejím vývoji a v ustálení vlastní totožnosti, ale zároveň stěžovaly další šíření Dobré zvěsti. Do jisté míry ztěžovaly i pronikání Dobré zvěsti do hlubin lidské duše: v dobách všeobecného křesťanství mohli být mnozí křesťany ze setrvačnosti, čistě na základě sociálního konformismu.

Jak praskaly uvedené krunýře, setrvačnost jedny vypudila z církve nebo na její okraj, jiní se jí dokázali vzepřít uvědoměným formováním svých náboženských postojů. Už dávno církev nezažila tak intenzivní duchovní oživení, jaké probíhalo v posledních sto padesáti letech. Ukázalo se, že poměrně krátké období uzavření v ghettech bylo dobou, kdy se tvořila páteř, která má církvi nahradit dřívější krunýře.

Nyní - druhým vatikánským koncilem počínaje - probíhá druhá a zajisté poslední etapa pozitivní desintegrace, která připravuje církev na velkou evangelizaci světa. Zdi uzavírající církev v ghettech se hroutí. Je to sice nebezpečné pro ty, kdo ani v církevním ghettu nedokázali získat autentickou víru (neboť byli katolíky se sociálního konformismu), celkově se však zdá, že situace církve je nesmírně příznivá. Na jedné straně se mnoho evangelických idejí stává stále zřetelněji všeobecným vlastnictvím lidstva, což samozřejmě bude posilovat obecnou připravenost nekřesťanů, aby vyslechli hlavní poselství evangelia, poselství o Ježíši Kristu; na druhé straně církev stále lépe chápe a více oceňuje kladné hodnoty jiných náboženství a duchovních tradic, objevuje smysl tolerance vůči učení a postojům, které nepřijímá, a stále zřetelněji si uvědomuje, že celým jejím pokladem je Ježíš Kristus. Nebylo určitě období, v němž by církev měla větší šanci, sebe i svět reálně uvědomit, jak přesahuje své postavení jednoho z velkých náboženství lidstva.

Uvedené změny vypadají jako nevýslovně pozitivní. Jejich vedlejším účinkem je však bezprecedentní prořídnutí církevních řad. Musely tyto proměny přijít tak draho, nebo bylo možné se nynějšímu vylidnění církve vyhnout? Pro polskou církev je to neobyčejně aktuální otázka. Je to totiž otázka, zda má naše církev šanci otevřít se všem kladným aspektům popsaných změn a zároveň zůstat církví masovou, nebo zda jí čeká nevyhnutelně osud donedávna lidnatých církví západních.

Nejcitlivější bod masového křesťanství.

Nechybějí vážné hlasy předpovídající, že se v polské církvi zopakuje scénář, podle něhož probíhaly novodobé dějiny církve na Šápadě. Jednoznačně pesimistické jsou například prognózy Yvese Congara. Mnohokrát vyjadřoval přesvědčení, že se s Polskem stane v oblasti náboženství totéž, co se stalo a jeho rodným Alsaskem. Ještě v dobách jeho mládí bylo Alsasko hluboce katolickou zemí, která byla vybavena hustou sítí církevních institucí, zemí s vysokými ukazateli účasti v náboženském životě a velkým množstvím kněžských povolání. Dnes je alsaská církev smutným důkazem toho, že je možné překotné odkřesťanštění, které během jedné generace dokáže přivést masovou církev do stavu, v němž zůstanou jenom žalostné zlomky jejího nedávného lesku.

Musíme přiznat, že existují reálné předpoklady upozornující na to, že něco podobného se s polskou církví stát může. Silou církve je konkrétní člověk, v němž žije a působí skutečně Kristus. Právě skrze konkrétního člověka je Kristus přítomen v křesťanských rodinách a jiných společenstvích. Ale zrovna v tomto nejcitlivějším bodě se polská církev jeví jako zvláště slabá. Konkrétní polský katolík je často člověk, který přestává praktikovat po změně bydliště: stačí, že v novém místě či zemi chybějí postačující čistě lidské podněty, aby v tom pokračoval. Konkrétní polský katolík zřídka dokáže vysvětlit druhému člověku smysl své víry, neumí nebo také vůbec nemá chuť jí bránit před námitkami nebo nepochopením.

Sám ji ostatně často dostatečně nechápe. Ukázkově se to projevuje tím, že ji nebere v úvahu v různých situacích, ve

kterých mu víra klade laťku výše než duch času. Lze se však domnívat, že nepochopení smyslu nerozlučitelnosti či svátostnosti manželství nebo smyslu katolických zásad sexuální etiky není vůbec větší než nepochopení smyslu nejpodstatnějších pravd křesťanské víry, jako jsou tajemství Vtělení a Vykoupení, tajemství mše svaté či příslib zmrtvýchvstání. V tomto druhém případě se jenom obecné nepochopení víry neprojevuje stejně očividně.

Jinak bychom si totiž těžko vysvětlili dvě nejvíce překvapující slabosti polského zdánlivě tak mohutného katolicismu. Mám zaprvé na mysli strach před pronikáním do hloubky. Ten nalézá svůj výraz stejně tak v povrchnosti našeho domácího náboženského mašlení, jako v nechuti intenzivněji využívat svátostí víry a duchovních statků Písma svatého. Navíc znepokojuje to, že je jak se zdá nevelký počet kněží, kteří se snaží věřící hlouběji zasvětit do modlitby a vnitřního života a kteří jsou připraveni posloužit duchovním vedením.

Druhou velkou slabostí našich náboženských postojů je jejich principiální pasivita. Církev je - někdy i horlivými katolíky - považována za instituci služeb určenou k tomu, aby uspokojovala náboženské potřeby. Její služby jsou oceňovány, když je řádně vykonává, případně se kritizuje jejich úroveň, poměrně zřídka se však setkáme a postojem aktivní spoluzodpovědnosti za církev. Právo také i pouhá možnost, že by svou víru měli sdílet s jinými, přesahuje představivost některých katolíků; na nedostatky v pastýřské péči ve své farnosti pak reagují spíše kritikou (která se obvykle nedostane k příslušným pastýřům) než pokusem přičinit se, aby se něco změnilo k lepšímu.

Obě tyto slabosti jsou patrně zvláštními projevy určité hlubší vady polského katolicismu, a která spíše Czesław Miłosz v "Rodné Evropě" takto: "Zdůrazňuje (katolicismus) velice odpovědnost vůči kolektivním skutečnostem, tj. Církvi a Vlasti, ve velké míře stotožněným, ale zatlačuje na podřadné místo odpovědnost vůči živým a konkrétním lidem. Je nakloněn idealismu různého druhu a absolutizuje činnost: ta má mít vždycky na zřeteli velké cíle. Z toho snad vyplývá schopnost Poláků

k heroickým vzmaehům a lehkomyšlnost či nepořádnost ve vztazích k druhému člověku, ba i lhostejnost k jeho utrpení. Poláci nosí korzet - římský korzet -, který po určité dávce alkoholu praská a potom zpod něho vyhlíží chaos, jaký je neobvyklý v západoevropské civilizaci. Náboženství je pro ně zřídka kdy vnitřní zkušenost, nejčastěji je to soubor příkazů kořenících ve zvykových a kmenových předsudcích, takže jsou stále v zajetí Platonova společenského živočicha. Jejich literatura je plna problému povinnosti vůči kolektivním skutečnostem (církve, národ, společnost, třída) a střetů z toho vyplývajících."

Pokud tuto výpověď dobře chápu a pokud má Miłosz pravdu, vyznačujeme se - jako polští katolíci - do očí bijícím nedostatkem konkrétní lásky k Bohu a k bližnímu. Kdyby se náhodou na tomto místě někomu zachtělo se na nás obořit: "A existuje vůbec takový katolík a takový katolicismus, v němž je lásky k Bohu a k bližnímu hojnost?", radil bych mu, aby se zamyslel nad tím, čemu slouží klasení zdánlivě řečnických otázek tohoto druhu. Mně se zdá, že ničemu dobrému.

Historie určitě dosud nepoznala případ masového křesťanství, které by bylo prosté náboženské povrchnosti. V Polsku posledních dvou století koexistuje jev této povrchnosti s většimi společenskými požadavky na církev, což způsobuje, že není tak zřejmý. Musíme však přiznat, že nejpronikavější pozorovatelé našeho náboženského a národního života si ho všímali odedávna. "Mnoho pseudokatolíků," psal Adam Mickiewicz generálovi Skrzyneckému 7. dubna 1842, "volá: Církev! Církev! v naději, že Církev za ně všechno udělá, dokonce i vnitřní práci, kterou od nich vyžaduje Bůh, jako by Církev a její hlava mohly být silné, když my, údy, budeme lenivět a odumírat."

O sto let později v roce 1938 pak psal jeden z nejzapálenějších polských náboženských myslitelů Karol Ludwik Koniński: "Nemám v úmyslu brát na lehkou váhu masová náboženská (národní, sociální) vzrušení, ovšemže mohou být nejen účinná propagandisticky, ale i opravdu vznešená, zvláště

jsou-li přípravou k nějakému boji (ale k hrdinskému boji, nikoliv k výboji), Přes to přese všechno čerpá však náboženský, národní a společenský, především však a právě n á b o - ž e n s k ý život své nejživotodárnější šťávy ze soukromých, osobních, nemasových, intimních lidských přžitků: je znám pokyn, aby se ten, kdo se chce modlit, zavíral ve svém pokoji na čtyři zámky."

Koniński je velice vzdálen všem nemoudrým alternativám, podle kterých by bylo lépe, kdyby nás věřících bylo méně, ale zato hlubších, než když je nás tak mnoho, ale nábožensky povrchních. Nejvyššímu Bohu díky, že je nás mnoho! Uvěřme však v možnost, že se lze vymknout sociologickému determinismu. Zákony formulované sociologií nepřipouštějí možnost, že by něco bylo zároveň masové a nikoliv povrchní. My se snažme takovou nemožnost uskutečnit.

V polské církvi se musí alespoň zdvojnásobit počet uvědomělých a hlubokých katolíků, protože oni vytvářejí konstrukci, o níž se opírá náš katolicismus masový, oni jsou salí, která chrání celé společenství věřících před rozkladem.

Pokud se nám nepodaří - sestupem do hloubi - vymknout se působení sociálních a historických determinismů, jsou patrně dny našeho masového katolicismu sečteny. Míjejí totiž doby, v nichž bylo povrchní křesťanství možné. Nesoudím ostatně, že bychom proto měli naříkat. Snažme se raději rozpoznat, že polský katolicismus stanul před neopakovatelnou šancí. Navzdory Congarovým předpovědím věřím, že polská církev má naději zůstat církvi masovou. Pod podmínkou, že se jí podaří dosáhnout situace, v níž bude první masovou církví v dějinách velmi silně prostoupenou opravdu hlubokými křesťany.

Jak zvětšovat katolicitu našeho katolicismu?

Vyvstává však před námi povinnost otevřít se všem pozitivním hodnotám, jaké získaly ty církve katolického společenství, které musely projít bolestnou cestu vyliďnění. To jen naše pýcha nám káže, abychom jejich cestu chápali výhradně jako porážku. Tyto církve vykonaly velikou duchovní práci. Práci také pro nás. Jestliže se neotevřeme jejich pozitivním

muset
zkušenostem, budeme je určitě udělat sami. Jinými slovy: budeme zajisté muset projít bolestnou etapou vyliďnění církve - pokud nedokážeme jinak vykročit z různých forem své mentality ghetta.

Polské církvi není bohužel cizí taková pýcha, jakou v ukázkové podobě pozorujeme v některých proudech teologie osvobození: svou naději vkládáme příliš často do sociálních struktur (oni - do strukturální přestavby společnosti, my - do silných struktur své církve) místo do živého Boha, který žije v konkrétním člověku, aby ho proměňoval. Právě tato pýcha nás vede k tomu, že se považujeme za lepší než církve, které ztratily většinu svých údů.

Zdá se, že daleko správnější by bylo pokorně rozpoznávat svá omezení, abychom je potom byli s to překročit. Hned první příklad naší provinciality, kterou by bylo zapotřebí nějak překonat: Každého, kdo má aspoň nevelkou možnost porovnat náš katolicismus s katolicismem v jiných zemích, udeří do očí, že jsme prakticky beze zbytku ponořeni do svých vlastních problémů a skoro si neuvědomujeme, že kromě Poláků existují rovněž jiné národy, které mají také svoje nezřídka velice těžké problémy a potřeby. Cizince, kteří se účastní poutě na Jasnou horu nebo nějakého jiného polského náboženského shromáždění, zarazí skoro vždycky egocentrický obsah našich modliteb. Zřídka nás pohne k modlitbě dokonce i změťřením v Mexiku nebo situace křesťanů ve Vietnamu či poslední oběti terorismu v Severním Iraku. Tento postřeh se sice daleka netýká - alespoň lidsky vzato - nejdůležitější věci, ale přece to svědčí o jakémsi obecnějším postoji.

Co dělat? Tento postoj utvářelo zajisté mnoho bolestí a křivd, které jsme po generace snášeli. V souladu se svou povahou uzavírá křivda ty, kteří ji zakoušejí, do sebe. Moudře psal na toto téma v Neskutečnosti Kazimierz Brandys: "Dějiny této země vytvořily zvláštní duchovní strukturu, kterou bychom mohli pojmenovat psychologíí osvobození od povinnosti. V zemi, jež^{ne} byla podle jména půl druhého století na světě přítomna, se musel vztah ke světu měnit. Společenství universálií, jako je lidstvo, pokrok, civilizace, tu ztrácelo

na konkrétnosti zároveň s tím, jak se zmenšovala účast ve všelidských zájmech a snažení. Svět o nás věděl stále méně a my jsme věděli stále méně o světě. Vypracovával se určitý mentální typ člověka, který stál mimo to, co je všeobecné. (...) V Polsku nemá nikdo iluze, že spoluvytváří osudy světa, každý má pocit - a je to pocit dědišný - vyobcování z doby, jakoby proudy času plynuly vně, někde jinde. Opakuji, je to stará záležitost. Z ní se rodí-ly nostalgie, komplexy, falešné pojmy a tragické útky a jejich zdrojem byl vždycky nedostatek skutečných vazeb ke světu. Před třemi sty lety nemělo Polsko vliv na evropské vývojové procesy, ale Poláci mohli soudit, že Evropu zachraňují před islámem. Před třiceti lety se ještě mohli považovat za inspiraci lidstva bojujícímu proti hitlerismu: Avšak během těch třiceti let se vytrýbila chladné vědomí, že postavení Poláků je postavením objektu dějin. Řidiš autobusu je v tomto vědomí utvrzen podobně jako cestující."

Avšak něco jiného je vysvětlovat naši zaostalost a něco jiného je ospravedlňovat ji či dokonce kanonizovat. Zopakujme otázku: co dělat, aby se náš katolicismus stal univerzálnějším? Naštěstí se tu už teď něco pomaličku mění k lepšímu. Částečně to způsobuje rostoucí misijní angažovanost naší církve, částečně to vyplývá z celkového směru proměn mentality na světě. V každém případě dnes víme o - dejme tomu - Latinské Americe značně více než před deseti lety a někdy se dokonce pokoušíme zkoumat problémy, které ji trápí, z její vlastní perspektivy. Řidčeji se také mezi námi objevují iluze, jako by východiskem ze zaostalosti mohlo být prostě to, že přijmeme vzory, které k nám přišly z té či oné metropole.

Hroutí se analogicky, i když třeba pomalu, zdi, za nimiž se církev schovávala před tak zvaným "duchem doby", který aspoň od dob osvícenství proti ní bojoval nebo ji ignoroval? Upevnili jsme se už ve své katolické totožnosti natolik, abychom mohli riskovat opuštění ghetta? Je to úžasně důležité, vždyť zdi ghetta nejen ochraňují, ale i oddělují - od živých, konkrétních lidí.

K jednomu podle mého přesvědčení nepochybně došlo: ani světští katolíci ani kněží už nejsou voláni k pořádku, snaží-li se tyto zdi překračovat - jen když zachovávají zásadní loajalitu ke svému náboženskému společenství. Nemyslím si, že by dnes mohl nějaký zapálený katolík psát v dobré víře slova tak naplněná trpkostí, jaká musel kdysi vyslovit člověk formátu profesora Mariana Zdziechowského: "Církevní úřady se bohužel stále více izolují od katolického společenství. Církev se nechává ovládat duchem absolutistického byrokratismu, který je počátkem smrti, neboť svou bázlivou netolerancí ke všemu, co není průměrné, co přesahuje všední normu v duchovním životě, stojí příkře proti univerzalitě katolické ideje a je svou malodušností církví nebezpečnější než všechny modernismy. Došlo totiž k tomu, že se ctihodnými a církví oddanými muži dobrých znalostí a ušlechtilé myslizacházejí jakékoli mocenské orgány jako s nezbednými děcký, kterým náleží vyčinit a vychovávat je metlou. Nejmírnější kritiku pranýřují jako zradu církvě a výsledkem takové směšné popudlivosti je jenom to, že se církev v očích lidí, kteří stojí mimo její rámec, jeví nikoliv jako nehybná skála, za kterou dosud platila, ale mění se ve vratkou stavbu, kterou první závan větru povalí."

Je velice důležité, že texty tohoto druhu jsou dnes už jen svědectvím dávných dob. Zároveň však to není tak mnoho, u uvědomíme-li si, do jaké míry nás stále ovládá mentalita ghetta. Omezím se jenom na jeden příklad. Erožřetelnost mi umožnila být - a to spíše jako pozorovatel než přímý účastník - poměrně blízko posledního sbretření mezi církví a světem kultury. Jak mnoho dobrého se tu stalo, není snad třeba připomínat. Zároveň jsem však - a je to opravdu nemilé o tom mluvit - mnohokrát slyšel, jak se příslušníci církvě zamýšleli (jakým právem?) nad pohnutkami, jakými se údajně řídí spisovatelé a umělci, kteří se přibližují církví. Byly formulovány výtky, že nejsou katolíky nebo že jimi nejsou jak se patří. Samosebou se rozumí, že tyto politování hodné projevy pocházely většinou od lidí, kteří nemají bezprostřední kontakt s uměleckým prostředím, Svědčí ^{však} o tom, že u nás stále

kvete mentalita ghetta, mentalita bázně před cizincem. Stále existuje myšlení v kategoriích konfesního zájmu místo v kategoriích důvěry v moc víry, která slouží vyzářovat co nejdále, ale snaží se nerozdělovat lidi na přátele a nepřátele Boha.

Krátce řečeno, Norwidova dramatická výzva k otevřenosti církve stále platí:

Ó, vážení katolíci...! (...)

Dávno, kdyby vám víra nechyběla,

věděli byste: Církví je celá zem

a v ní Petrova bazilika skvělá

je pro každého stolem i oltářem...

Vy chcete však církev vtlačit na oltář

a zavřít a stráž postavit na hrobě,

aby Bůh neměl šířit svou svatou zář...

- Vyčkejte... On vrátí se - v celé podobě.

Ano, namíže být pochyb o tom, že možná už zanedlouho bude církev očištěna a pročištěna, aby s novou silou a účinností mohla roznést do celého světa Dobrou zvěst. Káž by však zasáhla Norwidova výzva u nás v Polsku masovou církev a ne jen "zbytky lidu" zdecinoveného procesu odkřesťanštění, kterému se nyní ještě skutečně můžeme vyhnout.

Res publica 1988

391

BÁZLIVÝ HRDINA

BOHUMIL HRABAL

/1. pokračování/

Václav Kadlec

VI. První povídková dvojkniha

PERLIČKA NA DNĚ /ČS, 1963/ a PÁBITELE /MF, 1964/ obsahují celkem 26 povídek, bereme-li v úvahu druhá a další rozšířená vydání. Obě knihy vznikaly vlastně současně, mají prvopočátek v textech z počátku 50. let, texty z obou knížek byly obsaženy v nakonec nevydané sbírce SKŘIVÁNEK NA NITI /ČS, 1959, publikace č. 1435, náklad 7 000 výt. Podtitul: Dialogy/, konečný výběr a uspořádání nepovažují ani tak za autorské jako redakční. V tristním prostoru českého nakladatelství druhé poloviny 20. století je zvykem oslavovat jinde samozřejmou odvahu a podnikavost, budu skeptičtější: za cenu vstřícných ústupků na obou stranách získal tu čtenář konečně texty, které měl již deset let mít k dispozici a státní nakladatelství získala autora, který přináší zisk.

Původní znění se prakticky nedochovala, a není to náhoda. Bohumil Hrabal, víc vědomě než podvědomě, uchovává velice pečlivě ta znění, která musela být pro knižní vydání krácena nebo upravena. Jen zcela ojediněle nacházím v kerském archívu text, který při srovnání s vydanou verzí nepřinese zajímavé rozdíly. Z toho soudím, že veškeré úpravy vedly podle autora ke zdokonalení textu a srovnání se zdroji nepovažoval za nutné. Lze předpokládat, že úprava do méně syrových a čtenářsky jednodušších definitivních tvarů byla pro první setkání s jistě novým pohledem na život užitečná.

Hovořím o obou knihách jako o dvojkniže i proto, že velice brzy povídky z nich vplynuly do perfektního výběru AUTOMAT SVĚT v masové knižnici Máj /1966/ a odtud jsou již trvale přejímány do dalších výběrů /konceptně silně bezradných/ jako celkem jednolitý soubor.

Přes evidentní shody tvůrčího postupu v obou knihách je nutné zaznamenat příznačný detail, který bude charakteristický až do konce 60. let: redaktoři Mladé fronty byli tehdy přece jen o fous odvážnější. Tato tendence pokračovala Inzerátem na dům, ve kterém už nechci bydlet, zmíněným výběrem Automat Svět a končila již bohužel neúspěšným pokusem o vydání Poupat a Domácích úkolů. /A neodpusťím si: normalizovaní následníci těchto redaktorů zapíší se do dějin počátkem 80. let Kluby poezie, medvědí službou Hrabalovým vrcholným textům .../

Obě knihy vyšly ihned v rozšířených vydáních /často užívaný honorářový trik/: V obou přibyla podstatná povídka U Zeleného stromu, v Pábitelích pak ještě nepodstatné selanky Štědrovečerní a Kopretina /poslední, pohádka, vyšla vzápětí v knihovničce Mateřídoušky nákladem 50.000 výt. - zůstala jediným pokusem na tomto poli, Hrabalovi bytostně cizím./

Povídka Perlička na dně, která dala název první knize, přešla jako součást cyklu o pojišťovacích agentech Bambini di Praga 1947 /kap. 5/²¹ do knihy druhé. Dodejme hned, že básnický epos Bambino di Praga z r. 1950 je zcela jiný text a přešel z velké části do prózy Kafkárna v Inzerátu. Sémantickou posedlost, s níž Hrabal používá stejné názvy pro různé texty, budeme konstatovat ještě několikrát.

V Poupatech, v 7. části kapitoly Setkání a návštěvy, můžeme číst původní verzi povídky Křtiny 1947. V knize ATOMOVÁ MAŠINA PERKEO /samizdat, 1987/ je text Romantici, z něhož vznikla povídka Chcete vidět zlatou Prahu? Jsou to jediné původní texty, které znám k povídkám první dvojknihy a myslím, že potvrzují již řečené: zdroje jsou bezprostřednější a drsnější, definitiva stranicky i čtenářsky stravitelnější.

Přehled o všech povídkách první dvojknihy podává následující tabulka /za 3. vydání Perličky považují český text, vydaný r. 1986 nakladatelstvím Tatran v Bratislavě/:

Incidenční tabulka
prvních povídkových sbírek

	Hovory lidí	Skrývánek na niti	Perlička na dně 1. vyd.	dtto - 2. a 3. vydání	Pábitelé - 1. vydání	Pábitelé - 2. a 3. vyd	Automat Svět	Každý den zážrak	Hovory lidí (ČS)
Setkání	/	/							/
* Večerní Praha	/	↓	↓	↓			↓	↓	↓
Perlička na dně		/			↓	↓	↓		↓
Večerní kurs		/	/	/			/	/	/
Romance		/			/	/	/	/	/
Emánek		/	/	/			/		/
Staré zlaté časy		/	/	/					
Smrt pana Baltisbergra		/	/	/			/	/	/
Podvodníci		/	/	/					/
* Strýčkův pohřeb		/			↓	↓	↓	↓	
Jarmilka		/			/	/	/		/
Baron Prášil		/	/	/			/	/	/
Miláček			/	/					
Fádní odpoledne			/	/			/	/	
Andělský voří			/	/					
Křtiny 1947			/	/					
Pražské jesličky			/	/			/	/	/
U Zeleného stromu				/		/	/		
Fan notář					/	/	/	/	/
Pohřeb					/	/	/	/	
Bambini di Praga 1947					/	/	/		/
Pábitelé					/	/	/		
Automat svět					/	/	/		/
Chcete vidět Zlatou Pruhu?					/	/	/	/	
Iontoforéza					/	/			
Dáma s kaméliemi					/	/		/	
Diamantové očko					/	/	/	/	/
Štádroveřerní						/			
Kopretina						/			

VII. Dlouhá věta strýce Pepina

Josef Hrabal, bratr Františka Hrabala, který přijel jednoho dne na krátkou návštěvu do nymburského pivovaru a zůstal nadosmrtí, je velkým požehnáním české literatury. Pokud chce někdo jmenovat všechny osobnosti, které ovlivnily a formovaly tvůrčí metody Bohumila Hrabala, musí na prvním místě jmenovat právě strýce Pepina, k němuž mladý Bohumil přilnul zcela bezvýhradně a jehož nekonečné hovory později přímo přepisoval do psacího stroje.

Utrpení starého Werthera /1949/, Schizofrenické evangelium /1951/, Lednová a Únorová povídka, Protokol aneb Příspěvek k renesanci /vše 1952/ jsou texty nepokrytě inspirované strýcem Pepinem, kterého bych v těchto případech nejraději označil za spoluautora. Zejména první rozsáhlý text použil Bohumil Hrabal při přípravě své třetí knihy. Snaha pokračovat dál ve formálním zdokonalování záznamů pábitelských výkonů dovedla autora k jedné nepřetržitě plynoucí větě. V mozaice To co zbylo /1989/ čteme nádhernou reportáž z přepracování původní verze, která se redaktorům zdála "příliš dlouhá". Autor přinesl vrácený rukopis, položil ho na stůl, namazal si krajíc tlustě sádlem, rozebral kamna a čistil komín, mlčel zarytě a mezi tím vším nůžkami stříhal a lepidlem lepil ... Ostřížky spálil ve vyčištěných kamnech a světlo světa spatřily TANEČNÍ HODINY PRO STARŠÍ A POKROČILÉ /ČS, 1964/.

Dlouhá věta strýce Pepina se stává vrcholem, ale i koncem čirého pábení. Dál už se nedá pokračovat, na rozcestí lze jít buď směrem ke klasičtějším formám nebo obohatit pábitelskou kulisu novým obsahem. Obojí Bohumil Hrabal zkusil.

VIII. Jasnozřivě slepá cesta klasiky

Kain /existenciální povídka/ z r. 1949 a Fádni stanice údajně z r. 1953 /originál jsem neviděl, v Poupatech je přepis /oddíl Setkání a návštěvy, kap. 6//jsou dva prameny, ze kterých upletl Bohumil Hrabal OSTŘE SLEDOVANÉ VLAKY /ČS, 1965/, novelu až klasického stylu, kterou definitivně zvítězil doma i ve světě. /Světový ohlas byl silně podmíněn úspěchem filmové verze, filmům podle Hrabala se budeme věnovat samostatně později./

Cesta nastoupená Vlaky ukázala se komerčně úspěšná a přece ji autor správně pochopil jako umělecky slepou. Tento moment nebyl dosud rozebírán a to je, myslím, chyba. Nebylo vůbec nemožné zbytek zásob textů v šuplíku sestříhat a učesat tímto prověřeným způsobem - a téměř každý by to v té chvíli udělal. Hrabal ovšem /instinktem nebo úvahou, nevím/ dospěl k přesvědčení, že jestliže Vlaky byly bezesporu dalším posunem uměleckého vyjádření reality, dalším zdokonalením a tedy krokem vpřed, pokračování tímto směrem bylo by přešlapováním na místě a výletem do slepé ulice.

Stačí sledovat vývoj nosného textu Kaina od původní verze z r. 1949, přes meziverzi, uveřejněnou později v ~~Morytátech~~ a legendách k definitivě Ostře sledovaných vlaků, aby člověk přímo hmatatelně cítil, jak autor nerad odstřihuje úvahy a děje existenciální a konvertuje k reálným útvarům. Nebyly to neopodstatněné ústupky, příběh si to prostě vynutil, ale kodifikovat tento postup jako nadále jedině platný? To nešlo.

Zákonitě musí vstoupit do hry další motiv - politická realita.

IX. Vrcholná zpráva o experimentu

Pábitelé v prvních dvou knihách jsou sociologicky přesně definováni, zato politicky plavou ve vzduchoprázdnu. Byl to předpoklad publikování, dnes se zdá nepochopitelné, že stranický dozor raději pustil postavy blíže živnostníkům první republiky než současnosti, ale proč se tvářit nechápavě: Skutečně současné problémy se tady u nás vždy /a dosud/ pouze halasně v literatuře vyžadovaly, nikdy netrpěly. Vypravěč Tanečních hodin je ostatně nejbližší starému Rakousko-Uhersku ...

Ostře sledované vlaky jsou politicky zcela jednoznačné, prostor okupace je nosnou ideou novely a její podstatnou součástí /v původní verzi pokračují osudy Kaina až do konce války/, děj se odehrává ve své době a poprvé zde tedy dochází k žádoucí jednotě místa a času. Měl-li Bohumil Hrabal v této chvíli nějakou možnost dalšího kroku vpřed, bylo to právě ukostření postav do politické reality doby.

INZERÁT NA DŮM, VE KTERÉM UŽ NECHCI BYDLET /MF, 1965/ tento krok učinil a stal se tak vyvrcholením tohoto období. Je to kniha citlivě komponovaná, vyvážená, formálně jednotná a obsahově třeskutá tehdy, natožpak nyní, kdy stále znovu nevychází ...

Jako celé Hrabalovo dílo je i Inzerát mýtizující autobiografie. Hovoří o době poměrně nedávné - a nepředstírejme: hovoří o ní proto, že se to právě začíná smět. Hlavní hrdina, původně Bohoušek, později v definitivních verzích symbolicky Kafka, bydlí na Starém Městě, pracuje na Kladně, žije v období odhalení kultu osobnosti ... Pět povídek stylově navazujících na nejlepší pábitelské texty je orámováno sestřihem autentické lyriky z počátku 50. let - úvodní Kafkárna vedle již zmíněného eposu Bambino di Praga obsahuje torza kratších textů, například Půlnočního krále, závěrečná Krásná Poldí je do prózy převedený stejnojmenný epos z r. 1950 /s častými vynechávkami/, doplněný závěrečnou kapitolou z původní verze Jarmilky /1952/, která

v Pábitelích i v Poupatech chybí. Dochází k zajímavému posunu - původní básně byly lyrické surrealistické reportáže z všedního dne a blížily se próze, tyto prózy směřují již neomylně do dalšího autorova období, k Hlučné samotě, a jsou to prózy bližší poezii než původní básně.

X. Inventura

Zbývající publikace třetího tvůrčího období nenavazují na dosavad stále rostoucí kvalitativní trend Hrabalova vývoje a provádějí jen jakousi inventuru šuplíku s rukopisy.

TOTO MĚSTO JE VE SPOLEČNÉ PÉČI OBYVATEL /ČS, 1967/ je příležitostným textem k fotografiím Miroslava Peterky, přesněji snad řečeno paralelní text k pásmu fotografií. Metodou montáže se Hrabal trochu nostalgicky vrací do dob, kdy s Karlem Maryskem obdivovali dadaismus a surrealismus.

BOHUMIL HRABAL UVÁDÍ ... /MF, 1967/ je záslužná čítanka z Hrabalových oblíbených autorů, Hrabalova účast je ve výběru autorů /někdy již málo známých/ a textů /někdy až překvapujících/.

MORYTÁTY A LEGENDY /ČS, 1968/, poslední kniha tohoto období, která skutečně vyšla a byla ke koupi, nahlédá na dno spisovatelova šuplíku. Texty jsou minimálně upravovány, jistá archaičnost v posloupnosti vydávání díla je bezděky zdůrazněna i ilustracemi - starými dřevořezy ke kramářským písním. Z vlastní zkušenosti dokládám, že na nejmladší čtenářskou generaci působila tato kniha jako výprodej a svým způsobem Hrabalův konec. Akcelerace politického vývoje a kontextu žádala něco jiného a k docenění literárně historické ceny jsme měli daleko.

Několik poznámek:

Legenda o Egonu Bondym a Vladimírkovi vznikla sestřihem tří textů z r. 1952 /Exploze Gabriel, Made in Czechoslovakia a Blitzkrieg/.

Morytát o prasečích hodech je text z r. 1953, původně nazvaný Symposium.

Legenda o krásné Julince má několik variant v podobě filmových scénářů, nikdy nerealizovaných /Velká cena, Pohádka/

Legenda o Kainovi je značně upravený /navzdory autorovu P.S., kde se hovoří o vydání "pietně a bez úprav"/
Kain /Existenciální povídka/ z r. 1949.

V Morytátu o královně noci poprvé Hrabal použil postup, který si později velmi oblíbí: sestříhl text napsaný jinou, zpravidla neliterátskou osobou ...

XI. Likvidace

Poslední dvě knihy třetího období mají společný osud: v roce 1969 byly redakčně připraveny, v roce 1970 upraveny /seškrtnuty/ a vydány v nakladatelství Mladá fronta a ještě téhož roku skartovány v n.p. Sběrné suroviny. Na pulty knihkupectví nedorazily, ke čtenářům jen vzácně, díky ironii osudu: Eliška Hrabalová, manželka spisovatele t.č. v likvidaci, pracovala právě ve Sběrných surovinách ...

POUPATA /náklad 15 000 výt., ilustrace Vladimíra Boudníka/ vyčistila autorské šuplíky docela. Přinesla původní texty zpočátku bez redakčních zásahů, poté s nimi, předložila čtenářské veřejnosti důvěrný pohled do autorových začátků. Texty byly rozčleněny do 9 oddílů:

Etudy obsahují básně ze sbírek DNI a NOCI /strojopis, Nymburk 1939/, OBRAZKY BEZ RÁMŮ /strojopis, Nymburk 1940/ a především ZTRACENÁ ULIČKA /kartáčové otisky, Nymburk 1948/. Převodem do prózy texty poněkud utrpěly, ač obsah zůstal zachován.

Slíční střelci je text z let 1945-6.

Zápisník snů pochází z r. 1944

Slavná Wantochova legenda obsahuje texty z rukopisu ŽIDOVSKÝ SVÍCEN /1949/ - Slavná Wantochova legenda, Lichoběžník číslo dvě, Dům, který se osvěžoval bleskem, Filipojakubský den, Farizejové a zákoníci a Nelze utéci. Původní text kapitoly veliký život byl psán ve verších.

Setkání a návštěvy shrnují 12 povídek, které dávají představu o původních zněních pábitelského cyklu. V původních strojopisech se zachovaly jen některé kapitoly.

Trať č. 23a byla mírně upravena do 5. kapitoly, Lednová a Únorová povídka přešly s vynechávkami do 11. a 12. kapitoly. 7. kapitola koresponduje s povídkou Křtiny 1947 a 6. kapitola je zřejmě Fádni stanice.

Bambino di Praga a Krásná Poldi jsou dva eposy z roku 1950.

/Ve vydání 1970 chybí Dozpěv ke Krásné Poldi./

Amor a Psyché obsahuje v próze drobnější básně z padesátých let, povídka Zamilovaná /zdroj nesmám/ a texty Amor a Psyché, Rituální vraždy, Expozé panu ministru informací.

Majitelka hutí ukryvá prvotní verzi Jarmilky /chybí poslední kapitola/.

Ve verzi z r. 1969 byla ještě zařazena Akademická kantáta.

Vzhledem k tomu, že počet původních rukopisů, které nebyly do Poupat zařazeny, je minimální, lze vyslovit domněnku /kterou Bohumil Hrabal potvrzuje/, že koncem šedesátých let již nebylo kam sahat. Rušná doba neposkytovala dost klidu k nové práci, mnoho energie pohltila publicistika, rozhovory, úvodní a závěrečná slova atd. atd. Autor se dopracoval "nulového stavu".

Útlá sbírka příležitostných textů DOMÁCÍ ÚKOLY /Úvahy a rozhovory, MF 1970/ tak hrozila stát se poslední knihou Bohumila Hrabala na dlouhý čas, ne-li vůbec. Režim v rámci celospolečenské čistky zlikvidoval spisovatele a tím i Bohumila Hrabala. Ten navíc začíná mít zdravotní problémy a tak, ze tří stran ničen, reaguje radikálně: Vrhá se do práce a během šesti let napíše svá nejlepší díla ...

21.1.1989

/pokračování jindy/

Psáno pro HANŤA PRESS, časopis
Společnosti Bohumila Hrabala

Halasova sebeoslovení

(Dokreslení)

Miroslav Červenka

Společně s tímto významovým aspektem sebeoslovení jako pohroužení do vlastního nitra působí však i protikladné asociace spjaté s užitím druhé osoby. Navzdory logice komunikačních situací je druhá osoba v běžné zkušenosti vždy příznakem komunikace navenek, obrácení k druhému člověku. Intencí každého mluvčího užívajícího tohoto slovesného tvaru je projektování na sobě nezávislého partnera; další konotace tohoto postupu záleží tedy v tom, že mluvčí prolamuje své osamocení alespoň v touze. Dospívá k tomu i reálně ve chvíli, kdy jeho vlastní, v promluvě pojmenované prožitky ztrácejí individuální výlučnost a svým obsahem naznačují nárok, aby byly sdíleny i jinými subjekty nebo prostě všemi. Lyrické "ty" pak potenciálně zahrnuje i čtenáře. Předmětem sdělení se stává společná zkušenost mluvčího i posluchače, byť osvětlená nově a individuálně:

Stín každý i tvůj je stínem věčnosti
 dvojčata siamská jež rozloučí jen smrt
 číhá na každý pohyb bezděčný
 tvůj černý chrt

....

Kaluž smutku to z tebe vytéká
 oči se v ní zhlížejí bez naděje a útěchy
 což tento průvod konce nemá
 Tys rakev stín tvůj vraník pohřební

(Stín ve sb. Sépie)

Subjekt označený druhou osobou tu stojí přímo na předělu toho, co lingvistika jmenuje obecným subjektem a co bývá ne- zřídka vyjadřováno druhou osobou jednotného čísla např. v a- forismech a maximách ("Co se v mládí naučíš, k stáru jak bys našel."). - Jindy se výpověď týká méně četné skupiny lidí, a přece mluví o zkušenosti ne výlučně jedinečné; v následujícím textu je skrze jednotlivý subjekt oslovena množina básníků:

....

Nakonec jen stažením slov říci

co víš a co jsi nevěděl

vína útěchy se zřici

a skočit přes předěl

toho co bylo a toho co pak bude

odejít ja ko bys šel spát

byla a zase budeš všude

Bůh na tebe si bude tiše hrát

Jednou i nechtě musíš stanout

a vydat počet z hodin svých

pak necháš pravá slova vanout

a zapomeneš umělých

(první verze básně Slova, později
v Ladění, cit. podle časopiseckého
otisku 1937)

Zde a v mnoha jiných případech se sebeoslovení stává ná- strojem výrazu morálního úsilí. Je k tomu využito oné hierar- chizace obou subjektů zúčastněných v autokomunikaci, o které jsme mluvili výše. Co však obecně bylo pouhou převahou mluvčí- ho nad naslouchajícím ve fiktivní komunikační situaci, je zde přeneseno na es-u hierarchie mrazní. Mluvčí subjekt se stává hlasem společenství, tradice, nadoso-bního závazku a sděluje jejich poselství oslovenému. Právě zde se logicky projevuje i tendence k osamostatnění mluvčího jako bytosti na lyrickém subjektu nezávislé, jakoby vzdálená obdoba k tomu, a čím jsme se setkali v citované Březinově básni Slyším v duši. Nejdále v tom zachází básně Obolos, kde mluvčí je dokonce na začátku jmenován ve třetí osobě (a pojmenován jako "hlas"); tato první

sloka je uvozovací větou pro následující oslovení ve druhé osobě. "Hlas" se tedy obrací s výzvou a nabádáním k lyrickému subjektu jako kdosi na něm nezávislý.

Slyším dech hlasu který velí

zrát pro všechno co ještě v oblacích

má léta příští co vás rozševelí

jak utratím to stříbro na spáncích

S pláčem narozený a pláčem nevracej se

do kraje stínů smrti provázen

nářků zbabělých a strachu z prázdna vzdej se

máš čas až staneš přimrazen

v siném podsvětí u řeky zapomnění

jediný v ústech verš co zůstal uchován

obolos skromný jímž splatíš převezení

ten tepem krve byl však ukován

(sb. Tvář)

Kdo mluví, není Březinův Nejvyšší; je to hlas herojské tradice lidství nepodléhajícího smrti; subjekt ho nese ve svém vlastním srdci. Proto i zde máme právo mluvit o sebeoslovení.

A sebeoslovení konkretizované příznačným imperativním tvarem slova ja-ko sebevýzva určuje podobu celé řady básní, v nichž se námi probíraná autokomunikační forma setkává s tím prvkem Halasova stylu a postoje, který před časem rozpoznal Ludvík Kundera, nazýváje ho Halasovou apelativností.

Řekl bych - matematický důkaz by vyžadoval násilně striktní kategorizaci materiálu - že k setkání těchto dvou postupů naprosto nedochází jen v té míře, jakou by stanovila náhoda, že mezi apelativností a sebeoslovením je u Halase pozitivní korelace. Ostatně velká část Halasových apelů i při užití jiných gramatických forem (např. plurálu) je skrytým sebeoslovením, to jest sebevýzvou, jež získala intersubjektivní dosah.

Ani zde tedy není vždy lehké vést hranici mezi ryze osobním a individuálním subjektem osloveného a obecným podmětem - člověkem vůbec, básníkem vůbec apod. Konkrétní a

obrazné atributy, pokud je jimi subjekt vybaven, příklánějí váhu spíše na stranu komunikace se sebou samým; tak je tomu v závěru následující básně:

Když stínem krví světla
vše kolem zbroceno
a tmí se chvíle světlá
neříkej ztraceno

Zadrhni uzel slova
nade vším co chce zem
a radost najdi znova
naději vem kde vem

Počátek jistý dáš
i mlčky nemluv záhy
ohnisko všeho uhlídáš
zbledlý jak ocún nahý

(Důvěra ve sb. Dokořán)

Naproti tomu zkratkovitá formulace a užitím abstrakt a ustálených emblemů, tedy stylizace do podoby tradiční maximy, dává známému romanticky stylizovanému závěru básně Tiše domlouváno zřetelný charakter výzvy nejen k sobě samému, ačkoli předchozí verše vycházely z intimních situací (dokonce stejně jako sebeoslovení je lze brát i jako oslovení milenky). Poslední dva verše zní

opušť radost a opušť i své hoře
a do prázdna bij perutí byt zlozenou

(sb. Tvář)

Po přehledu typů Halasových sebeoslovení z hlediska jejich konotací (přehled je pravděpodobně neúplný, a také uvnitř jednotlivých typů by bylo záhodno provést jemnější rozlišení) ještě poznámku o kompoziční úloze tohoto postupu. Jen v části dekladů, např. v naposled citované básni Důvěra, prostupuje druhá osoba celou báseň a určuje její celkový charakter. Ve většině případů zahrnuje jen část textu a stává se tak faktem jeho kompozičního členění. V básni se vystřídá několik typů komunikace a komunikačních postojů. Sebeoslovení např. konkuruje s přímou konfesí v první osobě; v citované básni se ta

první osoba ještě prolíná s apostrofou neživých přírodních bytostí (jež ovšem vychází od stejného subjektu, jako je subjekt označený onou první osobou):

Ohně na polích já dychtivě vás pál
teď skláním se nad kapkou klouzající
pln úleku co vše jsem promarnil

Dračí setbo dešťů jeseně
do mne padající v kraji dětství mého
hledám svůj čas už mlčky znaveně

Čím nasytíš svůj sem a čím jej zahališ
sám hla-dov štěstí přec se mu vyhýbáš
stín smrti příkrádá se blíž a blíž

Ne ty se nebojíš a dávno víš
že noc je vláhou smyslů tvých
a poznáním chlad hrobu zteplal již

(Ohně ve sb. Tvář)

Paralelní výstavba trojverší (s oslovením na počátku a zá-
znamem vlastní duchovní situace v závěru) spoluvytváří doja-
tý tón první, elegické půlky básně; třetí slokou nastává
ostrý zvrat k útočnému téměř sebevidění a sebesouzení (i
zde ne bez účasti rétorických prostředků - apostrafě z prv-
ních dvou slok odpovídá řečnická otázka ve strofě třetí),
které v závěru zvolna přecházejí do polohy pokojnějšího nad-
hledu. V druhé půli básně přitom čtyři veršové zakončení ze
šesti nápadně vyznačují (zájmenem nebo příslušným morfémem
slovesným), že apostrofa se od přírodních atributů mládí
obrátila k současnému lyrickému subjektu. (Kontrast obou pů-
lí básně se realizuje ovšem i ve zcela odlišné jejich zá-
kladně lexikální, s protiklady na ose konkrétní-abstraktní,
obrazné-přímé pojmenování atd.)

Příkrý zvrat, náhlé vztažení k sobě samému jako před-
mětu pozorování a soudu, je nejčastější kompoziční funkcí,
která je sebeoslovení v určitém bodu básně svěřena.

Psí víno na zdích chudobince
jenom psí víno
jsou verše útěchy

Houstnoucí kosti dne
tať vše co zbylo z poledne
z poledne věcí lide tvých

V močálu noci inkoustové
jen ticho rybí rosol plove
a dál vyblédá negativ

Ty marně hmatáš po akordu
tať jako bys chtěl špičkou kordu
vyčistit z bláta střevíce

Psí víno na zdích chudobince
jenom psí víno
jsou verše útěchy

(Psí víno ve Sb. Ladění)

Tragikomická situace bezmocnosti básníka (viděného s příznačným atributem estétství, který zcela vylučuje, aby apostrofu ve čtvrté sloce bylo možné pokládat za pokračování apostrofy lidu ve sloce druhé) tu přestává být jednou z komponent umrtveného ovzduší mezi Mnichovem a okupací, kdy byla báseň napsána, vedle houstnoucích stínů, inkoustové noci atd.: druhá osoba ostře vyčleňuje sloku a zvýrazňuje její charakter autokritiky a sebeironie. Refrén o psím víně, prstencovitě obemykající báseň, přes tatožnost slov zní na počátku melancholicky, v závěru (který je možná vysloven tímž mluvčím, který pronesl i ono sebeoslovení ve sloce bezprostředně předchozí) se stává útokem proti básnictví útěchy.

X X X

Jak jsme už řekli, je sebeoslovení především básnickým postupem Halasových prvních tří sbírek. V dalších knihách trvá, s výjimkou tří knížek nejvíce obrácených k nadobecním tématům - Torza naděje, Naší Paní Boženy Němcové a V řadě. O něco méně než polovina dokladů pochází z básní zařazených do prvotiny nebo napsaných v jejím období. Bylo to období sebeanalýzy, a právě z ní se Halasovi vynořil tento postup; s její trvalou účastí v Halasově tvorbě zůstává spjat i později, kdy se (od Tváře) silněji uplatňuje

i motiv usvědčení sebe a výzvy k sobě, v Sérii přítomný spíše latentně.

Prázatím málo prozkoumanou otázkou jsou předpoklady a tradice sebeoslovení i literární podněty, které mohly přispět k jeho použití u Halase. Listování českou lyrikou mě dosud nedovedlo dále zpět než do let devadesátých (ne předpokládat, že historie sebeoslovení sahá dále do minulosti), a u mnohých autorů se objevily nečetné, ale výrazné výskyty tohoto postupu. U mladého Machara to zní např. takto:

Vidíš nad hlavou se nésti
černou bouří řadu let,
která v chvilky tvého štěstí
nepřestává blýskat, hřmět,
a tvé lkání je tak plané
jako stromů šumění,
protesty tvé veršované
praničaho nezmění -

(Rezignace ve sb. Třetí kniha lyriky)

Pro Sovu je sebeoslovení od Soucitu i vzdoru vcelku běžné, často naznačuje situaci osamělé introspekce (zejména ve Vybouřených smutcích). Z následující generace najdeme u Gallnera uvozená sebeoslovení motivovaná a popsaná v rámci reálné situace ("Řek jsem si:..."). Nejpilnějším uživatelem tohoto postupu je však v této generaci pravděpodobně Dyk, zejména ve Válečné tetralogii. To vše ovšem spíše mluví o tom, že náš způsob užití druhé osoby byl v dané době součástí možností lyrické poezie, nikoli o přímých podnětech pro autora Sériie. Z tohoto hlediska se zdá závažnější výskyt téhož postupu v básních F.X. Šaldy, o nichž je známo, že v rozporu s převládajícím houževnatým hodnotovým klišé byly předmětem Halasova upřímného obdivu. U Šaldy se sebeoslovení v četných lyrických bilancích objevuje prakticky současně se vznikem básní Sériie, několik výmluvných deklarácí však pochází i z doby starší:

Je chvíle tajemná, půl mezi létem, zpola
již mezi teskným podzimem.
Dnes, cítíš, osudová obrátí se kola
a cosi víc než listí sprchne v avitu mdlém,
jenž od západu po mracích sem šlehá.
V kruh těsný teď tě borovice sevřely,
co v korunách jim vře, je píseň bezabřehá:
a naráz cítíš vedle ní svůj život necelý.

(Na křižovatce, později ve sb.
Selský sv. Václav a jiné básně;
1909)

Podle mého názoru je Šalda jedním ze skutečných Halasových pramenů.

Z Halasových současníků se vynořuje sebeoslovení často u J. Hory, výslovně k lyrickému subjektu je vztaženo především k prvotině, zatímco v pozdějších verších druhá osoba označuje spíše obecný předmět; zaměření k subjektu jako k jedinci se obnovuje v knížkách let třicátých. U básníků Devětsilu nacházíme jen jednotlivé doklady; nejvýznamější z nich, rozvinuté a kompozičně využitě sebeoslovení (a častým střídáním slovesných osob) v Nezvalově Vyznání (jde o rozsáhlé pásmo autobiografických motivů v Akrobatu, 1927) nás vede k dalšímu předpokládanému prameni, který by byl společný pro oba básníky: je to pochopitelně Čapkův Apollinaire, konkrétně Pásmo se svým incipitem

Tím starým světem přec jsi znaven nakonec...
Třetím autorem, který jistě našel podnět u Apollinaira, je V. Závada. Ten pěstuje označení subjektu druhou osobou ze všech nejbohatěji, a překonává v tomto ohledu i Hlase samotného; zůstává také tomuto postupu věrný i v létech třicátých, kdy jeho četnost u Halase poklesá. Intenzita sebeoslovování v Sérii a Panichidě ukazuje na souvislost tohoto postupu s obratem některých básníků druhé půle dvacátých let k niterné dramatickosti subjektu.

Nabízí se proto úkol zabývat se třetím možným zdrojem Halasových sebeoslovení, lyrikou Georga Trakla (v Reynko-

vých překladech). ~~Prabírka~~ Probírka Traklovým Šebastianem v
anu) (česky 1924) tyto předpoklady vcelku potvrzuje, přičemž
však musíme vzít v úvahu, že Trakl pěstuje především bás-
nictví třetí osoby prezentující symbolické události a děje
odehrávající se ve fiktivním prostoru mimo subjekt. Rozvi-
nuté užití druhé osoby označující lyrický subjekt najdeme
v uvedené sbírce překvapivě ve dvou ze tří básní v próze.
Ale také v textech veršovaných vystoupí často sebeoslovení
v kompozičně význačných bodech, a to s významy a stylistic-
kými odstíny velmi blízkými tomu, co jsme viděli u Halase.

Zšeří-li se,
patichu tě zanechává modrá tvář.
Drobné ptáče v tamaryšku zpívá.

Dobrý mnich
spíná umřelé ruce.
Bílý anděl navštěvuje Marii.

Jako noc tmavým věncem
fialek, žita a brunátných hroznů
jest rok nazírajícího.

U tvých nohou
otevírají se hroby nebožtíků,
vkládáš-li čelo do stříbrných dlaní.

Tiše přebývá
u tvých úst luna podzimní,
zpit mákovou šťávou temný zpěv;
modrý kvítek,
je-nž tichounce zní v kamenech vybledlých.

[Jasně. proměnění]

Význačné je také užití druhé osoby v pointách básní. V parku
a Záhy zemřelému, v první z nich dokonce s imperativem ape-
lu:

Nehnuto ční na modrém rybníku
rákosí, drozd večer zmlká.
Ó! pak i ty skloň čelo
nad rozpadlým mramorem předků.

X X X

Kromě snahy přispět k osvětlení jedné složky Halasovy poetiky psal jsem tento text také s jistým zájmem teoretickým. M. Bachtin, jehož okruh tak významně přispěl k analýze umělecké literatury z komunikačního stanoviska, ukázal význam polyfónie různých hlasů, střetajících se v próze, pro vyjádření světa a postojů k světu v jejich vnitřní rozpor-nosti a mnohostretnosti. Proti tomu postavil jednohlasost lyriky. Zdánlivě okrajová záležitost užití různých gramatických osob v tvorbě Halasově je jedním z mnoha dokladů, jak myláá je tato Bachtinova kontrapozice. Lyrický monolog je vším, jen ne omezením subjektu na jediný hlas, zploštěním vrstevnaté a mnohoznačné struktury skutečnosti. Nevyužívá-li přitom lyrika postupů, které analyzoval Bachtin, neobrací-li se např. k různým sociálním dialektům a kulturně určeným způsobům řeči, nachází místo toho svoje prostředky vlastní; také ty, jak jsme viděli, jsou často zakoráněny v různých užitích řeči mimo umění. S jejich pomocí otvírá se jí v první řadě niterná dialektika subjektu. Subjekt lyrického díla není pouhou obětí své jednostrannosti, nucenou jediným úhlem vidění znásilňovat skutečnost. Signály této významové komplexnosti lyriky působí na členáře bezprostředně, vědeckému poznání je však zpřístupní jen pozornost k detailům poetiky a stylistiky díla. Rozhovor o výstavbě díla je i zde rozhovo-rem o básníkově postoji k světu.

340

Jan Křen

~~XXXXXXXX~~ x/ Referát na vědeckou konferenci, pořádanou brénským spolkem Dialog /Projektgruppe Mitteleuropa/ 19.-22.1.1989; příspěvek musel být zaslán jen písemně, když autorovi byla odepřena výjezdni doložka.

V Čechách /a na Moravě/ neprošly pokusy o širší nadnárodní pohled na dějiny a myšlení bez pozornosti a účasti už před válkou a po ní /Niederleho koncepce celku slovanských dějin v souvislosti s Haleckým, nedoceněná Macůrkova kniha o východoevropském dějepisectví, úvahy Slavíkovy a j./ . Válka a poválečný vývoj otočil pozornost opět k národním dějinám a sni historická prosperita 60.let na tom nic podstatného nezměnila. Teprve na jejich sklonku a hlavně pod vlivem tehdejších traumat začíná se české myšlení s touto tendencí vyrovnávat: kromě spisovatelů /Kundera/ a prvních kritických úvah o odsunu Němců /Kalivoda, Gardavský, Hůbl, Křen a j./ byly tu nepominutelným impulsem "bolzanovské" podněty a kritiky českého nacionalismu, vyšlé od prof. Patočky a jeho žáků, třebaže věoně vzbudily mezi historiky výhrady. Tente nový terén počala však ohledávat i historiografie, a to jak státní /pozoruhodné srovnávací studie Hrochovy/, tak i nezávislá na jejich tehdy malých a obtížně žijících fórech - v jednom z nejstarších samizdatů, dnešních Historických studiích, vycházejících od počátku 1978 objevila se již na jaře 1979 studie o Palackého představách střední Evropy.

I když by se nemělo zapomínat na předchůdce /např. Droze a Meyera v 50. letech a Kreiského a Agnelliho na přelomu 60. a 70.let/ zdá se mi dost příznačná, že první podnět k průzkumu středoevropské problematiky vzešel r. 1984 od Čecha Kundery, jehož známý příspěvek spolu s Gy. Konrádem vlastně celou středoevropskou diskusi zahájil. Dnes se rozrostla natolik, že se zpracovává v seminárních pracech /jedna z nich odx Sabiny Stadlerové znamená do r. 1987 83 titulůx u nás bohužel vesměs nepřístupných/ a probíhá od Itálie a Francie /zde zase hlavně z iniciativy Čecha Bartoška a "jeho" La nouvelle Alternative/ přes Rakousko a nejnověji i západní Německo až do Slovinska a Maďarska, které je v tomto ohledu ze "socialistického společenství" na prvním místě /důvody výstižně osvětluje G. Seewann v Osteurepa, český Historické studie /roč. 11, č. 23, str. 100-107/; odtud vzešly i fundované práce historické Hanákovy, Szűcsovy /Les trois Europes, Paris 1985/. Objevují se i první příspěvky Poláků, kteří zde dlouho absentovali a o historických z Pobaltí a vůbec ze SSSR víme jen málo, ačkoli už na počátku 80.let tu byly publikovány pozoruhodné komparativní práce např. z dílny moskevského Institutu slavjanovědníja.

Ale abych zůstal u tématu, které mi bylo určeno. Bližší a konkrétnější zájem o středoevropskou problematiku začal v Československu, resp. v Čechách - mladé a dynamické Slovensko žije stále soustředěno převážně na své problémy - přibližně před 6 - 7 lety hlavně na nezávislých fórech a

a hlavně v souvislosti s tehdejší diskusí o česko-německých vztazích [✓]

[✓] První shrnutí /včetně pokusu o definici předmětu, vymezení pojmu střední Evropa/ bylo podáno v textu J. Křena a V. Kurala /Die deutsch-tschechischen Beziehungen in Mitteleuropa als ein zeitgeschichtliches Problem/, který koloval v těchto kruzích a v německém překladu též mezi brémskými zájemci a západoněmeckými bohemisty v l. 1963-4. Pokud jde o historii jsou české texty tohoto druhu obsaženy ~~xxpxx~~ povětšinou v samizdatových sbernicích Historické studie /dosud 24 sv./ a Střední Evropa /dosud asi 10 sv./

Ačkoli vzbuzuje stále větší pozornost - vtípem, tak charakteristickým pro české vyjadřování, ilustruje ji letošní novoročenka jednoho z nejpopulárnějších českých karikaturistů Jiráňka [✓] - z oficiální strany je tendence

[✓] Obrázek rozherského občana, který říká rozhlasovému repertéroví: Kolikrát vám to mám opakovat: Ne východní! Střední! Střední Evropo!

tato témata zatlačovat nebo tabuizovat. Nedávno prý zde dokonce byla středoevropská diskuse označena za škodlivý impert ideový, ačkoli se vede bez politických implikací a v podstatě jen na rovině historické a kulturní, resp. literární. Ale i badatelské výsledky státní vědy, jakkoli se přidržuje předurčených mezí, nejsou pro tuto tematiku bez významu, což se však týká hlavně starších dějin.

S využitím výsledků zmíněných diskusí a bádání chtěl bych stručně zmínit několik otázek, které jsou podle mého soudu pro československý pohled charakteristické a kladou eventuelně i jiné akcenty než jinde.

První z nich je aspekt literární, jímž diskuse začala a který v ní stále nadevává tón. Význam a inspiraci literárních a kulturních hledisek vysoce oceňuji a nechci je ani v nejmenším popírat či dokonce snižovat. Nejsem však literát a nemám literární, nýbrž historickou kvalifikaci. Vidím proto střední Evropu nejen jako stav ducha, ne-li dokonce stav literárního ducha z přelomu století, nýbrž jako komplexní společenskou realitu. A ta sahá hluboko do minulosti, mnohem hlouběji než různé varianty tzv. třetí cesty, které se rozšířily především /ne jen/ ve střední Evropě za II. války a po ní /zasluhovaly by zvláštní pojednání/ , ba

hlouběji než nasvědčuje sám pojem Mitteleuropa, který frekventuje v německém prostředí od minulého století. Češi určitě patří k těm, kteří nemají mnoho důvodů k nadšení nad projekty tohoto druhu. Není nepochopitelné, že Mitteleuropa soustředěná kolem velkého a dynamického Německa jevila se již jako societas leonina a tvořila od sklonku 19. st., ne-li ještě dříve, neustálou noční můru jejich politiky. Obavy nacionálních předáků, že tato Mitteleuropa ohrozí národ a jeho vzestup a že bude nerovným svazkem, byly všeobecně sdíleny. Nenacionální ~~krhly~~ anebo kruhy nacionálně méně angažované, mezi nimi největší české strany předválečného období, sociální demokraté a agráři, neměly k nim však zcela a apriorně negativní poměr, dokonce ještě v prvních letech I. světové války, a toto stanovisko nelze vysvětlit jen jejich tehdejší defenzivní nebo defetistickou politikou. To, co bylo v těchto projektech také aspoň zčásti obsaženo, totiž tušení potřeby širší nadnárodní integrace, která se později a zvláště dnes stává tak aktuální, rezonovalo tedy kdysi i v politickém prostředí malých národů. Důvody, proč se tento trend v české /a nejen v české/ politice nerozvinul a proč byl zatlačen, netkvěly jen v omezenosti nacionalismu. Třebaže Naumannova bible Mitteleuropy obsahuje nejedno lichotivé uznání na českou adresu, projekt sám, dokonce i v idealistickém podání svého autora, směřoval k tvrdé imperialistické nadvládě Německa, v níž pro malé sousední národy abýval jen nepatrný prostor, v nejlepším případě statut vedlejších menšin. Ne-li dříve, tedy za I. světové války určitě, byla projektu Mitteleuropy, jednomu z prvních evropských zárodků či náběhů k nadnárodní integraci, vtištěna úzce německy nacionální a imperiální interpretace, která nadlouho kompromitovala integraci vůbec - poslední výhonek či dědic těchto projektů, který je dovedl ad absurdum, totiž nacistická víze přeměny střední Evropy ve Velkoněmecko, tato ódium ještě vystupňovala a vrhla /a v mnohém až dodnes vrhá/ zpětný stín. Myslím proto, že diskuse o střední Evropě se musí s tímto tématem vyrovnat a že tyto projekty budou muset být znovu prostudovány, a to i z hlediska jejich recepce či odmítní /a motivací tohoto odmítní/ u neněmeckých národů střední Evropy. To je po mém soudu stejně významné jako často diskutované integrační možnosti habsburské monarchie, s nimiž ostatně úzce souvisí.

Na to navazuje i další problém, totiž geografické hledisko. Mám dojem, že i v jiných zemích byla učiněna podobná zkušenost jako v Československu: diskuse započatá z tohoto hlediska /pekud se ovšem geografie nepojímá tak široce jako třeba ve Francii/ rychle sklouzává k střeze hranic středoevropského regionu a její projednávání obvykle končí ve slepé uličce pedantických sporů o tom, kdo všechno do tohoto prostoru

patří, což se netýká jen východu, Pobaltí a Balkánu, ale i vymezení střední Evropy směrem k západu. Na kontinentě, jehož zeměpisná hranice, aspoň vůči Asii, je víc historická než geografická, je podle mého názoru přezměrně historické i jeho vnitřní členění. Jestliže se v dějinách, dokonce i novověkých, proměnily i útvary obecně považované za nejurčitější a nejstabilnější, totiž evropský západ a východ, tím spíš to platí o středu kontinentu. Pokus určit jeho rozsah jednou pro vždy je podle mého názoru předem neplodný a nutně vede ke sporům takřka scholastickým. I střední Evropa musí být definována především historicky, pro každou dějinnou éru odlišně a zvlášť.

Mluví-li se o vzniku historické Evropy, o Evropě určené antickou civilizací a vystupuje-li už tehdy její členění na západní, římskou a východní, byzantskou část, představuje střední Evropa /či vlastně její předchůdkyně, Evropa severní, kterýžto pojem se také dobově užívá/ zbytek kontinentu, antikou, jejím dědictvím a vlivy přímo nekultivovaný, tedy barbarské a opožděné území mimo římskou hranici, k níž nutno počítat i sféru byzantského vlivu, sahající až do Černomoří. Proti pokročilejší Evropě západní a východní /která právě v Byzanci udržela nejsilnější kontinuitu/ byl střed nejzastalejší částí kontinentu; řečeno s českým historikem Třeštíkem: zatímco západ začínal znovu /t.j. na antických základech/, tato část Evropy začínala poprvé, tak říkajíc na zelené louce. V této době, kdy se Evropa počíná vynořovat z oněch dark ages po pádu Říma, formují se i obrysy jejího vnitřního členění. To se týká především západu, jehož jádrem je to, co bych nazval Europa felix, zlatý pruh kontinentu /od Itálie přes Porýní s přilehlými zeměmi francouzskými a německými, přes Flandry až k Anglii/, z něhož se postupně vytváří dynamická civilizační špička Evropy, jež má i poměrně nejmeně přerušovanou historickou kontinuitu. S určitým zpožděním se vytváří i pobyzantská Evropa východní, v jejíž vzniku hrají závažnou a formotvornou roli expanze z asijského východu, mongolské v Rusku a turecká, která na jihovýchodě zničila Byzanc. Střed kontinentu je ve stejné době dějištěm jiných migrací, totiž západní, především německé kolonizace, třebaže vzestup tohoto regionu a jeho pozápádňování začalo - v českých zemích je to průkazné a historickými výzkumy prokázáno - už předcházející kolonizací vnitřní; ostatně podobně, již před mongolským vpádem začal i úpadek Ruska a jeho orientalizace, přesun centra z Kyjeva do Moskvy.

Pokud jde o střed kontinentu má v této souvislosti zvláštní význam přetváření Německa: z někdejšího Německa východního /marky a jejich nástupnické státy, jejichž společenská struktura byla patrně bližší českým a polským zemím nežli Porýní a západu Německa vůbec/ stává se Německo střední a z nově kolonizovaných a postupně poněměňovaných zemí

/např. Slezska, Lužici, Fomořan a j./stává se Německo východní. Tento historický posun Německa a počínající německá /a rovněž židovská/ diaspora byly formotvorným elementem střední Evropy, z níž se nadlouho stává společenství zdejších slovanských národů /a Maďarů/ s Němci. Na spojitost s Němci, s východním a středním Německem a německou diasporou klade se v Československu velký důraz a diskuse o česko-německých vztazích, obnovená na počátku 80. let, dodnes zůstává nedílnou součástí všech úvah o střední Evropě.

Německo a Němci jsou z tohoto hlediska snad vůbec nejsložitějším evropským národem, jehož osudy jsou ojedinelým způsobem spjaty vlastně se všemi třemi Evropami, abych užil Szűczova termínu. Svou diasporou mají Němci nezanedbatelný podíl na osudech východní Evropy /např. úloha německých přistěhovalců v Rusku od 18. st., ne-li již dříve/, západoněmecké země byly a jsou integrální součástí západní Evropy a bez středního a východního Německa a bez německých - užije-li se pozdějšího termínu - menšin není představitelná ani Evropa střední. Celý její historický profil vůbec s Německem úzce souvisí a je jím podstatnou měrou ovlivněn. Středoevropská rozdrobenost má svůj původ v rozdrobenosti Německa: pod egidou velkých říší s univerzalistickými aspiracemi /říše franká, římská, později habsburská monarchie/ utvořila se charakteristická středoevropská státopravní i etnická směsice /Gemengelage/.

V 15. a 16. st. zaznamenává střed kontinentu nebo aspoň většina jeho zemí svůj první historický vrchol a první velký úspěch při překonávání svých handicapů /vnitrozemské a periferní polohy/ a v dohánění západu, jež tvoří trvalý formotvorný proud jeho vývoje. Zde, v Čechách, Německu a Švýcarsku byla kolébka evropské reformace a zde, v Polsku, Uhrách i v zemích české koruny se široce uplatňovala i politické, náboženské i národnostní tolerance; střední Evropa počala poprvé v širším měřítku historicky vyzářovat a přestává být pouhým východním přívěskem západu.

17. st., kdy se těžiště vývoje již definitivně přenáší na západ, na atlantické pobřeží, kde se vytvářejí protokapitalistické struktury a kde se odehrála nizozemská a anglická revoluce, je i počátkem nové éry v dějinách střední Evropy: zničena třicetiletou válkou byla na dvě stě let vývojově zabrzděna a prošla tvrdou refeudalizací /t. zv. druhé novolnietství/. Její vnitrozemská a periferní poloha se opět stává závažným handicapem a vývojové "nážky" mezi ní a západem se opět široce rozsvřely. Přes tento zjevný regres a "zvýchodnění" se však z tohoto středu nestal západní okraj východní Evropy. Nevolnictví /na východě setrvalý stav, ve střední Evropě však vskutku druhé, obnovené a navíc od ruského a tureckého odlišné/ neovládlo společnost beze zbytku a zdejší absolutismus se

těž odlišovaly od východních cesaropapismů, autokracií či despotií. Elementy autonomie a plurality politické /stavovství, postavení církve/ a sociální /města, námezdná práce, trh a peněžní provoz/byly silně zatlačeny, ale likvidovány nebyly. Ani tento regres nemel ve všech středoevropských zemích stejné rozměry: v Polsku /a možná i v Brandenbursku/ byl silnější než třeba ve Slezsku, Sasku, českých a rakouských zemích, takže lze hovořit o subregionech, o středozápadní a středovýchodní Evropě /čeští historikové Kroch a Petrůň užívají pojmy severní a jižní střední Evropa/. Zároveň se změnily i rozměry tohoto subkontinentu na severu ve prospěch Ruska a na jihu ve prospěch Turecka, i když si pohraniční oblasti stí, např. Pobaltí či Sedmihradsko zachovaly svébytné struktury. Také rozdrobenost a smíšenost se tu prohloubila růstem německé a židovské diaspory i emigrací z tureckého záboru; rovněž tak se rozmnožila pluralita náboženská. V těchto otázkách se výsledky československých diskusí a výzkumů v podstatě shodují s výsledky maďarských kolegů.

Poněkud odlišný, neboť vychází z poněkud odlišné reality, je obraz geneze kapitalismu, v kteréžto souvislosti se v Československu už dávno se zvláštním zájmem sledují i německé diskuse o zvláštní německé či pruské cestě, jejíž všeobecný směr konec konců sledují i ostatní středoevropské země, byť i po svém a ve vlastních variantách. Z této teorie nebyly však v Československu dovozovány tak dalekosáhlé závěry jako v Německu a fatalismus, který vedl více méně přímou spojnici mezi hitle- rismem a "deformacemi" německého vývoje v 19. st. event. již dříve, byl už v 60. letech výslovně odmítnut /Loewenstein/. České pojetí, lze-li o něčem takovém mluvit, je v mnohém podobné postoji polského historika Eisen- bacha, autora velké práce o dějinách židovské emancipace: "pruský model" není sice zcela koherentní, ale jako interpretační základna stále ještě poměrně nejvíc potřeby komparace uspokojuje. Neortodoxní představy o vzniku předindustriální /manufakturní/ i industriální fáze kapitalismu se zachování starých struktur a dokonce pod jejich hegemónií /dynastie, šlechta a byrokracie, jež byla hlavní "zástupnou" buržoazií/ se prosazují i v čal. státní vědě. Industrializace a kapitalizace přichází ve střední Evropě opožděně, rozvíjí se sice ahora i zdola, ale bez revoluce /nebo s revolucí pozdní a nezdařenou či polozdařenou/ a tento proces proběhl pod egidou tradičního vrchnostenského státu, aristokracie a byrokracie, tedy odlišně od západu nebo aspoň od Francie a odlišně od východu, Ruska a tureckých držav. Názor, který definuje střední Evropu tohoto období především chronologickým, fázovým posunem - v této sou- vislosti se u nás občas užívá parafráze Masarykova výměru Evropy vý- chodní /"tjé, co západní Evropa byla" / - je podle mého jen z poloviny pravdivý: střední Evropa se sice dává vývojovým směrem západu s časo-

sovým opožďením, ale neimituje zcela, jde v mnohém odlišnými cestami a dospívá též v mnohém ke specifickým výsledkům. To se týká především Německa, které se i se svými četnými sociálními a politickými přežitky stává zemí "hospodářského zázraku": jeho vývoj byl nesrovnatelně dynamičtější než ve Francii a proběhl s menšími ~~konflikty~~ konflikty a s nižšími sociálními náklady než v Anglii - antisociální manchesterství bylo tu silněji korigováno, zprava i zleva, z konzervativní státní strany i ze strany socialistické.

V této souvislosti třeba upozornit i na vnitřní diferenciaci střední Evropy na - řekl bych - West-a Ostmitteleuropu. Tuto diferenciaci nelze však zredukovat jen na mocensko politický moment a onu Westmitteleuropu prostě identifikovat jen se sjednoceným Německem, jakkoli bylo jejím jádrem. Česká historiografie, především podnětné, žel jen v češtině přístupné studie P. Horské-Vrbové, věnuje v posledních letech značné úsilí vypracování obrazu středoevropské industrializace a jejích charakteristik. Na rozdíl od Anglie, Belgie, Lotrinska a Poručí vyznačuje se druhá evropská průmyslová oblast ve střední Evropě /Slezsko, Sasko, české země a některé země rakouské/ obecně menším podílem velkoměsta, velkopřemyslu a tomu odpovídajícího proletariátu a naopak větším podílem malovýroby, střední firmy a maloměsta, ne-li dokonce průmyslových vesnic - v českých zemích se např. mluví o tzv. kovorolnicích a pod., t. j. o dělnicích s doplňkovým malým zemědělským hospodářstvím. Ostatní středoevropské země, pro něž by se dal užít pojem Ostmitteleuropa, zachytily dech průmyslového vzestupu nesrovnatelně méně a později, ale i zde probíhal vývoj jinak než ve vlastní východní Evropě - zde se odvolávám na četné práce polské a z maďarských zejména na díla Hanáková.

Tento specifický sociální a mocenskopolitický vývoj střední Evropy zrodil zde odpovídající politické struktury. Liberalismus v Rakousku a jižním Německu byl spíše středostavovský /Loewenstein/, český, profilovaný nacionálně pak maloměstsko-velkoseďlácký či - lze-li si vypůjčit ruský termín - kulacký a maďarský byl "gentrycký"; podobný ráz měl i liberalismus polský. Na jiný podstatný aspekt této otázky upozornila n. j. práce prof. Beyraua o střední Evropě mezi dvěma válkami, která - ctištěna v pražských Historických studiích - vzbudila u nás pozornost. Jde o středoevropské dělnické a agrární hnutí, sociální demokracii /a s ní spojené odbory/ německé /~~první světové války~~ /, uherskou či českou a o agrární hnutí české, sudetoněmecké, švent. i polské /Witoś/. V obou případech je rozdíl proti západu zjevný: ani agrární hnutí tohoto druhu ani socialistické hnutí řekněme německého typu zde nevzniklo. Ale podstatný rozdíl je i proti východu: zatímco ve střední Evropě jsou tato hnutí autentická v tom smyslu, že jejich iniciátory jsou ve značné míře vzdělání a kva-

lifikovaní dělníci sami /jako byl Bebel, v českém případě Pecka či Hybeš/ anebo obdobní představitelé rolníků /u Čechů např. Šťastný, středočeští řepařští "semané"/, Na východě vycházejí obdobná hnutí z inteligence, jak tomu bylo u narodníků, ale i u socialistů /Ilechanov, Lenin, Kartov/, mezi nimiž se tu formují menšinové radikální strany profesionálních revolucionářů typu ruských bolševiků, bulharských těšňaků a pod.

Obdobně odlišný byl ve střední Evropě i moderní národotvorný proces. Na západě /a na východě patrně též/ vznikají převážnou měrou národy státní, politické, což se odráží i v terminologii: nationalité je státní příslušnost, neboť národy se tu identifikovaly se státem. Ve střední Evropě - zde chci upozornit na komparatistické studie Čecha Krocha nebo polského prof. Chłebowczyka, který, nemýlím-li se, začal ne náhodou svou dráhu ve Slezsku - se z mnoha historických příčin vytvářejí národy vesměs mimo stát a uplatňuje se tu model etnického či jazykového národa, který má svůj původ v německém případě; Humboldtova zakladatelská definice zní: vlast je tam, kde zní německý jazyk /wo die deutsche Zunge klingt/. Toto pojetí se odráží i v německé terminologii /Volk - Nation, tschechisch - böhmisch; čeština a maďarština však pro sebe obdobné dvojice nemají/ a záhy se přenáší do sousedních krajín, nejprve do Čech a pak i k většině menších středoevropských národů. Jeho prosazení zrodilo ve střední Evropě i i tak významnou součást národnostního tématu, jakou je otázka menšin, a nejen židovských a německých.

Tento problém, řešený v diskusích, resp. kritikách jazykového nacionalismu a jeho protikladu s teritoriálními a politickými koncepcemi národa, jak je před lety bastolil prof. Matočka a jeho žáci, tvoří dodnes jeden z hlavních předmětů středoevropské diskuse v Československu. Kritika tohoto typu národa, či spíše národního hnutí a nacionalismu, který za svůj výchozí konstitutivní element bere jazyk, kritika jeho separatistické omezenosti a úzkoprsoosti a také mravních deficitů je nepochybně záslužná z hlediska národní pedagogiky. Objektívni vědecké analýza musí jít ovšem dál a zjišťuje - ve studiu českého a sudetoněmeckého nacionalismu shromáždila čal. historiografie nemalou sumu poznání i sporů -, že není jen sociálně destruktivní a státoborný. Tu především třeba poukázat na jeho plodnost ve školství a osvětě /masa národními spolky a samosprávnými korporacemi vydržovaných škol byla jedním ze zdrojů vysoké kulturní úrovně Čechů i sudetských Němců, kteří patřili v 19. st. k nejgramotnějším národům Evropy/; neméně produktivní byl tento nacionalismus i v politice /stimuloval ebrovský rozvoj lidových spolků a samosprávy, tedy demokratizaci, byť i silně populistickou/; obdobně tomu bylo i v ekonomice, kde se početná a dokonale organizovaná družstva, záložny a pod. stala

významným zdrojem akumulace kapitálu. Stejně tak silný byl i státotvorný náboj tohoto nacionalismu, a to nejen ve směru konvenčního národního státu: základní strategie české politiky od počátku 19. st. až do I. světové války byla prorakouská, byť i s kolísáním a výhradami; tato politická orientace, označovaná výpůjčkou z terminologie polské jako organická či pozitivní nebo pozitivistická, byla - pokusil jsem se o srovnávací analýzu ve zvláštní studii - charakteristická i pro další zdejší malá národy. Tím necnci popřít známe excesy šovinismu a jeho destruktivní /i kulturně destruktivní/ a státoborné rysy. Tvrdím jen, že národní hnutí a nacionalismus je vnitřně hluboce diferencovaným jevem, který koláci označují výpůjčkou ze sovětské marxistické teorie termínovou dvojicí patriotismus a nacionalismus. V každém případě však tento typ národotvorného procesu, vývoje moderního národa a nacionalismu patří ke konstitutivním rysům moderní střední Evropy.

S tím úzce souvisí další problém, který bych rád položil jako závěrečnou otázku, na níž se neodvažuji jednoznačně odpovědět. Novověké střední Evropa 18., 19., a první poloviny 20. st. je oblastí přechodu mezi západem a východem s obecnou inklinací k západu a historickým tahem /Gefälle/ k němu. Ale je zároveň víc než jen pouhou přechodnou zónou, pouhým opožděným západem a jeho periferií, víc než jen pouhou směsicí obojích, západních a východních vlivů a prvků. Střední Evropa je zároveň svého druhu syntézou, které vytváří specifickou realitu sociální, politickou a duchovní; k postizení tohoto posledně zmíněného aspektu se necítím dost připraven. Jednou z těchto specifík je i její výjimečná etnická /a nejen etnická/ směšnost a rozdrobenost, a z toho plynoucí napětí. Platí-li, že tato moderní střední Evropa je nemyslitelná také bez Němců a že je tady i společenství s nimi, bylo to zároveň - mohu-li si vypomoci názvem své knihy o dějinách česko-německých vztahů - společenství konfliktní anebo řečeno ještě dramatičtější termínem německým *Halbgemeinschaft*, což ovšem ani zdaleka neplatí jen o vztazích s Němci: celý střední Evropa je v tomto smyslu jakousi jednotou protikladů.

Třebaže v historii středoevropských národů nechyběly šťastné doby jako celek nejsou jejich dějiny příliš povzbudivou četbou. Spory mezi nimi, z vyššího evropského hlediska nejednou malicherné, byly častější než jinde a svárlivý partikularismus otravoval a dodnes otravuje ověduší v této části kontinentu. Dokonce i při společném ohrožení se zdejší národy těžko spojovaly a v kritických chvílích ať příliš často stály na protichůdných stranách barikády Středoevropské sváry a řevnivosti stály ostatně u počátků mnoha celoevropských konfliktů, třicetiletou válkou počínaje a hekatombami II. světové války konče. Jení divu, že většina pozorovatelů, mezi nimi i mnozí zdejší, jako naposled nedávno zesnulý

prof. Hanák, posuzuje státnické kvality střední Evropy a její schopnosti k soužití a integraci skepticky, hodně skepticky, ne-li zcela negativně.

Z tohoto předpokladu také - obvykle mlčky - vycházely i všechny velké /či lépe velmocenské/ pokusy Evropy o organizaci tohoto rozdrobeného a rozvaďeného prostoru: pouzdro či - jak to smutným žertem vyjádřil jeden z českých historiků - pytel, do něhož měly být shrnuty a uzavřeny tyto obtížné blechy, byl šit povětšinou zvenčí. Bez vnějších evorníků a garantů, jimiž měli být jednou Habsburkové, podruhé Hohenzollernové /Mitteleuropa/, po třetí západ /Verailles/ a po čtvrté východ /Jalta/, byla stabilita tohoto subkontinentu považována za nemožnou a nespolehlivou - a všechny tyto systémy, pokud historické paměť sahá, s železnou pravidelností ztroskotávaly též.

Na velkých evropských mírových konferencích, počínaje mírem westfálským a vídeňským a konče jaltako-postupinským, byla střední Evropa hlavním nebo jedním z hlavních předmětů, a její národy tu byly povětšinou jen objektem, závažím, posunovaným vždy tak, aby byla pojištěna evropská rovnováha. Není divu, že ^{to} ^{na} britský vynález, užívaný od Metternich až po jeho životopisce Kissingera /a ještě před nimi a po nich/ pohlíží mezi Středoevropany s jistou dávkou nedůvěry a se směsicí pocitů od provi- nilosti po výčitky; podobně nedůvěřivě a s podobnou směsicí pocitů pohlíží ovšem na nás i ostatní Evropa. Je to tedy historický úděl, který nevyhnutelně vyplývá z riskantního bytí ve středu kontinentu anebo se dá na něm něco změnit - to je otázka, kterou kladu, nedovedu zodpovědět a čekám, že diskuse o střední Evropě k této odpovědi přispěje anebo se aspoň k jejímu objasnění přiblíží.

V této nejistotě a skepsi, jež patří k hlavním duchovním znakům středo- evropského myšlení vůbec, jeví se mi málo věcí poměrně jistých. První se týká našich národů samých a především jejich inteligence. Střední Evropa byla dlouho společenstvím nenávisť. Snad už jím tolik není, ale stále je hodně společenstvím lhostejnosti /Indolenzgemeinschaft/, pře- devším k sobě samým, společenstvím předpojatosti, neznalosti, nepochopení - a mezi nenávisťmi a předsudky je souvislost, podstatná souvislost. Ale minulost a přítomnost činí ze střední Evropy také společenství osu- dů - Schicksalsgemeinschaft. Probudit, objevit a roznést v těchto národech toto povědomí by mělo být jedním z hlavních úkolů středoevropské diskuse.

Vlastních pokusů o demokratické sblížení středoevropských národů bylo málo a do jednoho nebyly úspěšné. Profesionální deformace historikova, ohled na výročí, přivádí mi na mysl jeden z nich - rakouský sněm, který jednal právě před 140 lety v malém moravském městě Kroměříži /Kremsier/. I ten byl jen torsem - chyběly tu zoufale a hrdinsky bojující Uhry - a toto torso také brzo, už v březnu 1849 skončilo nezdařením. Ale po celé

čtvrtstoletí, jež ještě staré monarchii zbylo, zachovala se na tento sněm paměť často lítostivě a marně připomínaná; paměť na ochotu národních reprezentací k zdrženlivosti, k ústupkům ze svých aspirací, ke konsensu, k tomu, co tvoří největší, byť i ne radikálně strhující ctnost demokracie, totiž ke kompromisu, a to cestou - tím se sněm zapsal nejhluběji - "od národa k národu". Není to i dnes aktuální?

Druhá věc, které - zdá se mi - vystupuje z pohnuté a nejisté historie střední Evropy též jako určitá jistina je vztah: střední Evropa a Evropa. Diskuse o střední Evropě se snaží objevit a vypracovat specifika tohoto nepřehledného koutu kontinentu a - zcela bezděčně - akcentuje, čím se od ostatních částí odlišuje. Budiž mi prominuto, že řeknu trivialitu: bez ohledu na všechny své zvláštnosti je střední Evropa v nejhlubší vrstvě svých dějin i svého myšlení Evropou, evropanství je pravým substrátem její historie a její dějiny jsou integrální a neodmyslitelnou částí dějin evropských. A dějiny jsou v tomto ohledu v souladu s dějinnou didaktikou: Evrpě se mohlo dařit, když se středu nedařilo, ale středu se nikdy nedařilo, nedařilo-li se Evropě jako celku. Diskuse o střední Evropě by také neměla vést k separaci od ostatních částí, ale naopak s nimi spojovat.

Evropa teď začíná prožívat jistou konjunkturu. Z východu se ozývají sympatické hlasy o evropském domě, ale svou část musí východ teprve uklidit a přestavět, aby se v ní dalo bydlet. Na západě se zase s obdivuhodnou vytrvalostí začíná vytvářet společenství bohatších nájemníků vyšších pater a říká se mu Evropa, ač je to jen pílka. Člověk ze střední Evropy má pocit, že by měl být při obojím, poklíží na to všechno s nadějí i se skepsí a vzpomíná prastaré a opotřebované, ale lákavé myšlenky o mostu mezi západem a východem, který by měl k Evropě a k jejímu domu patřit. Buďte rád, když se po něm bude chodit, hodně chodit - ale ne čupat.

133

Varšava 1987

/Rozhovor Daniela - Cohn Bendita s Adamem Michnikiem/

Šesté pokračování tohoto rozhovoru, které jsem měl připraveno pro tuto periodickou písemnost, mi bylo odňato příslušníky státní bezpečnosti při domovní prohlídce v mém bytě, která se konala 19. 1. 1989 v odpoledních hodinách. Kromě toho mi byly odebrány téměř všechny mé rukopisy z poslední doby, tedy i to, co mi zůstalo po prohlídce z 27. října 1988. Nemám dost vůle ani síly, abych Michnika překládal znovu, dá-li Bůh, tak až příště.

Domovní prohlídka byla u nás v bytě vykonána právě v době, kdy ve Vídni končila svou práci následná helsinská konference. Když jsem spíše žertem než vážně poznamenal, že si ve Vídni budu stěžovat, řekl mi mladý příslušník státní bezpečnosti, že si mohu stěžovat třeba na lampárně. Nevím, zda ministři zahraničních věcí, když ukončili slavnou konferenci, pojedli společnou večeři, ve svém rozpoložení jsem si však přál, aby jim chutnala tak, jak chutnala večeře našemu společnému příteli Václavu Havlovi v Ruzyni.

Milan Šimečka

Svědění ruské inteligence

Povznášel jsem se nad hloupost a lež,
smím ale jiným do svědomí sahat, /snad smí/
kdo bez následků přečkal Budapešť ^{mš}
a komu srdce neutrhla Praha?

Tyto verše z básně Vladimíra Vysockého jsou československému čtenáři volně dostupné ve 12. čísle časopisu Sovětská literatura. Snad proto, aby bylo poselství zřetelnější, jsou zde jako jediné vytištěny ještě i ve slovenském překladu a v ruském originále. Není jistě třeba dodávat, že Vysockému nešlo o jakoukoliv Budapešť a jakoukoliv Prahu, ale o Budapešť v roce 1956 a Prahu v roce 1968. Nevím, zda Vysockij kdy tuto píseň veřejně zpíval, ale připišme mu k dobru, že právě on, jeden z nejpopulárnějších Rusů, obrátil ruské svědomí také tímto směrem. V roce 1956 mu bylo osmáct a v roce 1968 vpadl do Československa třicet.

My ovšem víme, že kvůli Praze puklo srdce jen nevelkému počtu představitelů ruské inteligence. Sedm bylo těch, kteří vyšli demanstrovat v oněch dnech na Rudé náměstí a strávili pak dlouhá léta ve vyhnanství. Od té doby uplynulo dvacet let a mne zachvacuje smutek, když čtu v úryvku z knihy Raisy Orlovové, jaké byly jejich další osudy:

"Vadim Delone zemřel v Paříži. Viktor Fajnberg žije v Londýně. Vladimír Drenljuga a Pavel Litvinov v USA. Pavel je učitelem fyziky a přednáší o hnutí za lidská práva v SSSR. Natálie Gorbaněvská žije v Paříži, je členkou redakční rady časopisu Kontinent, píše verše a články, Konstantin Babickij a Larisa Bogorazová žijí v SSSR. Larise zemřel manžel. Velice aktivně se podílí na vydávání stále nových samizdatových časopisů, účastní se sympozií a práce svobodných univerzit." /150 000 slov, VII/88/21/

Po vlastních zkušenostech chápeme asi lépe než kdo jiný, že svědomí ruské inteligence, obrácené k našemu neštěstí, bylo tak slabě slyšet. Převalovalo se ospale v hlavách, skloněných tíhou strachu a strašných zkušeností. Jen ti nejedvážnější představitelé ruské inteligence pozvedli hlas proti bezpráví, které spáchala veliká země na malé. Byli za to také potrestáni a později i rezprášeni po celém světě, Sacharov, Kopelev, Sglženicyn a jiní a jiní.

Před třemi lety se však mnohé změnilo a svědomí ruské inteligence se začalo otřásat. Často se ani nestačím divit, do čeho všeho se pustilo. Do celých sedmdesáti let sovětských dějin, do Stalina, do Chruščova, do Brežněva, do lebek a ztrouchnivělých kostí v Kuropati a v Katynu, do kolektivizace a hladomoru na Ukrajině, do obětí válek a teroru, do hlcubek nemravnosti, korupce a úpadku, které se šířily jako mor ve dvou desetiletích Brežněvovy vlády.

Tři roky jsem čekal, kdy bude zahrnuto do svědomí ruské inteligence i naše neštěstí. Ty tři roky, to byla lhůta, kterou jsem si já ve své náklonnosti k tradici ruské literatury pro svědomí ruské inteligence určil. Samozřejmě s vědomím toho, že celá věc je pro totalistovost impéria "delikátná" velmi.

Tři roky jsem sledoval, jak se svědomí ruské inteligence zmitá v úsilí vysvětlit a pochopit ve veřejně odhalovaných hrůzách svou zodpovědnost a historickou identitu v celé porevoluční éře. Je přirozené, že po celé ty tři roky se svědomí ruské inteligence obracelo především dovnitř, k utrpení ruského lidu. Je to zaměření statisticky oprávněné, vždyť Rusové a jiné sovětské národy počítají své lidské oběti na miliony. Statisticky vzato se ruské svědomí může domnívat, že tisícové oběti, které spojení s osudem Ruska přineslo nám, mohou počkat.

Po třech letech perestrojky však přesto cítím hluboké zklamání nad tím, že svědomí ruské inteligence nepřekročilo hranice národního vymezení, že zatím neprojevil dostatečnou vnímavost pro osudy jiných národů, jejichž neštěstí a mravní a hospodářský úpadek byly z ruského osudu odvozeny. Zdá se mi, že je trochu vadné svědomí, soustředěné jen na vlastní národní utrpení. Ve výlevech ruské inteligence toho čteme dnes dost a dost o nesčíslných zkouškách mravnosti, skutečné mravní pobouření však nesmí ohledávat jen rány na vlastním těle a odvracet zrak od zranění, které bylo způsobeno na těle jiných. Tři roky slyšíme nářek nad zničenými osudy milionů vlastních lidí, ale téměř vůbec anebo jen málokdy slyšíme stejně intenzivní nářek nad neštěstím jiných.

Připouštím, že osudy národů východní Evropy jsou složité a že je zapotřebí komplikovaných počtů, aby byl změřen sovětský a domácí podíl na tom, jak se utvářely jejich dějiny po druhé světové válce. Ve dvou případech však stačí i ta nejprimitivnější aritmetika, aby byl tento podíl přesně vypočten: a to v případě Budapešti a Prahy.

V těchto dvou městech byl Maďarům a nám bez velkých skrupulí přeražen hřbet. A argumenty, které se tehdy k tomu narychle sehnaly, se dnes ve světle perestrojky jeví jako zprávy z doby kamenné. Ke svědomí ruské inteligence musely přece tyto jednoduché počty proniknout. Pro svědomí by měl být irelevantní fakt, že i když ležíme s přeraženou páteří, máme nějaké to jídlo a pítí po ruce, dokonce v množství, kterého se Rusům nedostává. Ve třech letech svobody, kterou přijímá ruská inteligence trochu jako zázrak, se ke vpádu sovětských vojsk do Maďarska a do Československa nevyslovil ani jeden z těch sovětských intelektuálů, kteří mají pověst "hvězd" perestrojky. Ti, kteří tak bezohledně odhalují Stalinovy zločiny, sbírají peníze na pomník jeho obětem, si ani nevšimnou, že existují i oběti Brežněvovy éry. Nikdo z nich, ani Jevtušenko, ani Vozněsenskiij, ani Adamovič a jiní, se za tři roky nezmínili o násilí, které bylo na celém národě spácháno v roce 1968. Jiní spisovatelé, ti kterým leží hlavně na srdci tragický esud ruských rolníků za kolektivizace, mají ještě méně pochopení pro "drobná utrpeníčka" západních Slovanů. Rasputin, Astafěv a jiní nemají příliš velký smysl pro "západní" hodnoty, kterými byla omámena před dvaceti lety československá perestrojka. Preskurin jistě po pravdě tvrdí, že ruský lid existoval už i před revolucí a že dávno před revolucí již existovala ruská státnost, jenže ruští národní probuzenci zapomínají současně připomenout, že k této předrevoluční státnosti patřila třeba i Varšava. Sovětští akademikové, Bogomolov, ~~Velichov~~ Velichov a desítky jiných, křižují dnes světem a s otevřeností, nad kterou západní veřejnost údivem otvírá ústa, směle kritizují vlastní nedostatky. Ale projevují podivnou nerozhodnost, když se jich někdo zeptá na Budapešť a Prahu. Akademik Lichačov, největší mravní autorita ruské inteligence, upozorňuje na tragické ztráty, které způsobilo Rusku zřeknutí se křesťanských tradic. Ale ani slovo o tom, že v Praze byly ruskými tanky způsobeny také ztráty na tradicích, neméně cenných než tradice ruského pravoslaví. Čingiz Ajtmatov přijede do Karlových Varů, pobude pár dní a poskytne rozhovor československé televizi. Hlavně o složitosti světa, o míru, o novém myšlení, o ekologických hrozbách atd. A opět ani slovo o tom, že před dvaceti lety sem jeho krajané importovali myšlení, které bylo zastaralé už před sto lety. Kdo tu byl vlastně Pilát a kdo Ježíš? Když se mělo začátkem listopadu konat v Praze symposium o sedmdesátileté

existenci československého státu, přijel jako host poslanec německého Bundestagu. Podnik byl rozehrán policií ještě před tím, než vůbec mohl začít. Večer mi pak vyprávěl německý poslanec o tom, jak klepal u dveří pozatýkaných čs. účastníků s nutkavou myšlenkou, že musí nějak pomoci. Řekl mi, představ si, já, Němec, jsem klepal u dveří těch, které pozatýkala čs. policie. A já jsem jen s údivem zaznamenal, že v něm ještě žije jeho osobně se nijak nedotýkající, téměř padesát let staré vlna předků. Ajtmatev si nevzpomněl ani na vlnu starou pouhých dvacet let.

A pak k nám promlouvá jiná k "hvězda" perestrojky, Fjodor Burlackij. Vypráví nám o Bražněvovi, že to byl hlupák, navíc ještě líný, který měl těžkosti i se čtením, natož se psaním, a který se infantilně dával ověšovat řády. A opět ani zmínka o tom, že právě tento Bražněv učinil zhoubné rozhodnutí, které změnilo v tragickém smyslu osobní osudy milionů Čechoslováků. Ogoňok a Moskevské novosti, časopisy s pověstí liberálních buldozerů glasnosti a jejich šéfredaktoři Kerotič a Jakovlev se zmechli při dvacátém výročí vpádu na nemastné-neslané rozhovory, ve kterých se svědomí ruské inteligence ukrylo za reálně-politickou a supervelmocenskou eskamotáž.

Malá útěcha je v tom, že to všechno známe, že víme, že velké národy mají odjakživa snížený práh citlivosti k osudu malých národů a ani se tedy nedivíme, že se k nám dostávají ohlasy citlivého svědomí jen z pobaltských republik. Jakby ne, tyto národy mají tutéž zkušenost! Když se to tak vezme, ve srovnání s nimi jsme nedopadli tak špatně. Padlých jsme měli jen desítky, nebyli jsme přesídleni ani na Sibiř, ani do Kazachstánu a rusifikace nám nehrozí, spíš mám dojem, že tady rusky čtou již jen disidenti. A to nejobecnější, např. fakt, že jsme před ruským objetím patřili mezi desítku nejvyspělejších zemí světa, to je záležitost, která promlouvá spíše k rozumu než ke svědomí, protože na ní nelpí krev.

Vynakládám velké a upřímné úsilí, abych si sám pro sebe tuto hluchotu ve svědomí ruské inteligence omluvil. Chápu děs, ve kterém se toto svědomí zachvívá, když přehlíží 70 leté dějiny revolučního Ruska a cítím i zoufalství, se kterým hledá pevný bod, o který by se zachytila národní identita. Třeba jim nezbyvá síl, aby vnímali to, co způsobili mimo svůj svět. A k tomu mně napadá ještě i něco, co se skoro stydím říci: možná

dostala celá ruská inteligence oběžník, ve kterém stálo, aby se z důvodů politické delikátnosti její svědomí Budapešti a Prahy jednoduše nedotýkalo, že na to bude čas později. Jestliže by tohle měla být pravda, pak ovšem pýcha ruské inteligence na nově nabytou svobodu je značně pochybená.

Dal jsem jim tříletou lhůtu a teď jsem zklamán, že jí nevyužili, možná byly tři roky pro svědomí ruské inteligence málo, příliš krátký čas pro tak velký národ. Zatím platí doslova a do písmene to, o čem zpíval Vladimír Vysockij, a co si já překládám bez rýmů a bez metra, ale snad o to autentičtěji takto: Hleděl jsem zvyška na hlupáky a tupce, ale odlišoval jsem se od nich jen velmi málo, protože jsem přežil Budapešť bez velké újmy na zdraví a kvůli Praze se mi také srdce neroztrhlo.

Leden 1989

174

DOVOLUJI SI NESOUHLASIT

Leden 1989, Zdeněk U r b á n e k

1

Titul jsem si vypůjčil. Pochází ve znění I beg to differ z britského týdeníku Tribune. Byl to v každém čísle stejný nadpis čehosi obdobně ustáleného i pohotově důmyslného jako kurzívy Karla Čapka v Lidových novinách, Peroutkovy úvodníky tamtéž nebo v Přítomnosti, Vaculíkovy fejetony v Obsahu. O dovolení nesouhlasit týden co týden rázně a aktuálně žádala Jenny Lee, několik desetiletí po roce 1945 poslankyně za Labour Party a životní družka jednoho z členů tehdejší takzvané Tribune Group. K té patřili intelektuálně a politicky patrně nejvyspělejší mladí muži řečené strany, pozdější ministerský předseda Harold Wilson, šéfredaktor Tribune a poslanec Ian Mikardo a Aneurin Bevan, nejen manžel jmenované Jenny, ale jako nepokojně vyrušující i soustředěně aktivní člen první poválečné labouristické vlády stavitel základů National Health Service, Národní zdravotní služby, instituce zároveň lidsky pozorné i natolik podnes pevné, že se ji nedaří rozmetat ani vyznavače dědičného jmění, nadání a zdraví, nynější ministerské předsedkyni Thatcherové. Kdo se nenarodil v zámožné rodině, nemá nadání a trápí ho nemoci, ať se snaží, říká Thatcherová. Třeba vše dohoní. Syn nezaměstnaného horníka Bevan dohonil a předhonil. Myslel na ty, kteří v hlavě nemají tolik energie a důvtipu jako on. Kde se vyskytne takový zvláštní a dnes už skoro ojedinělý způsob zájmu o ty druhé, okamžitě vyvstávají spory, zda starost o lidi má jít touto cestou nebo jinou. Čas od času Jenny s dovolením Tribune nesouhlasila i tam, kde jednal a mluvil Aneurin. Vidím to možná nostalgicky, ale dokáží-li ze sklepa vyhrabat dávné ročníky Tribune, předložím doklady, že to byly nádherné časy sporů o věc na rozdíl od úsilí uchovat si moc i za cenu trapné demoralisace celého společenství, jak se to děje i v Británii dnes. Je to divný fakt konce předposledního desetiletí v miléniu, ale je to tak. Thatcherová se s nynějšími zdejšími předáky shoduje v agresivitě zaměřené k uchování rozhodující úlohy ve státě. K tomu účelu je třeba na prvním místě rozbít jakoukoli případnou jednotu či solidaritu týkající se základních lidských práv. Tak hledí naše zdejší moc rozdělit své odpůrce. Někdo z nich pas a výjezdni doložku dostane, jiný ne. Někdo je zbit a zadržen, jiný je opomenut. Jenny a

Aneurin se na politické a novinářské pole v Británii vynořili z nezměřitelně horších let války. Jak by asi jednali a psali za těchto divně nadějných i beznadějných let, kdy hromadné a státně organizované hrůzy pominuly, ale trvají ponižující, deformující, demoralizující útlaky. Tady už dvacet let. A je to znát. I na mých postupech myšlení. Jak taky jinak. Žít tenhle svět v Československu od Mnichova k dnešku je povedeně groteskní parodie křesťanství, osvícenství, socialismu humánního i ryze marxistického. Nic se neosvědčilo krom vůle k moci a několika serializovaných ironicky přemýšlivých komentářů. Jako psala Jenny, Čapek, Peroutka. Jinými způsoby z vězení Václav Havel. V téže době i podnes Ludvík Vaculík. Jako Jenny s Aneurinem dovoluji si čas od času i s výsostným Václavem a Ludvíkem nesouhlasit. Především však s mnoha jinými. Rád bych to psal týden co týden nebo nejmíň jednou za měsíc, ale nevím. Uplynulo od třiceti měsíců mého novinářského uřednictví v humánně levém Národním Osvobození už přes čtyřicet let. Například sám tenhle úvod je třikrát delší, než jsem chtěl. A je to ovšem i tím, že z nezbytnosti hřeším proti radě svého mistra v žurnalistu, Václava Chába. Když mi připomněl, že jsem na radě s povinným úvodníkem, a já vyděšeně chtěl spěchat domů a psát ho tam, pokojně a důrazně řekl, ať sednu k redakční underwoodce a napíšu to v hluku provozu. Soustředí mě to na hlavní věc, nebudu ozdobně psát zbytečnosti. S Chábem nesouhlasit převážně nebylo třeba. A teď už tu několik let není. Jeho texty pro noviny byly závazně nejvyššího řádu bystrostí, mravností i koncízností. Navždy souhlasím. Jen teď nemám do jaké hlučné a upomínající redakce docházet. Musím se ukáznovat vlastnoručně. Je to těžší. Ale ve jménu Jenny Lee a všech jmenovaných pozdních Havlíčků zdejšího časopisectví slibuji pokusit se. Nesouhlasit důvodně, věcně a koncízně.

2

Původně jsem mínil začít se svými nesouhlasy bez všech úvodů pod titulem PRAVÝM PŘÁTELŮM. Vstupní odstavec snad napověděl, o co mi jde a proč pravým přátelům píšu až v druhém. Nejsem nyní nucen znovu vysvětlovat, proč mám proti nim námitky dřív, než kdo z nich promluví. Ano, vcelku snad přirozenou povahou, růstem, vzděláním a každodenním myšlením někam tíhnu. Cestou z jakési spisovatelské schůzky na Moravě jsem se svým pasažérům od volantu přiznal, že je mi divné jezdit po pravé straně. Naučil jsem se jezdit vlevo a zů-

stalo mi to. Vznikl vedle mne i vzadu smích. Takže prý taky hodlám umřít jako levičák. Jen napůl se smíchem jsem přisvědčil. A oni mi už skoro úplně bez smíchu začali vysvětlovat, že dělení na pravici a levici už neplatí. Prý jsem zaspal. Dá se shora rozhodovat jen prakticisticky na základě nejpodstatnějších lidských energií a vlastností. Kdo se chce mít se svou rodinou a národem dobře, ať energii a vlastnosti pod schopným vedením uplatní. Pokud nenadaným snaha nepomůže výš, je třeba se s jejich bídou smířit. Účastně pozorná pomoc by jejich snahu podlomila. Znáš žebráky. Dáš jim korunu a přijdou pro dvě. Thatcherová ani Podhoretz nejsou pro korunový redukcionismus. Ač rázně vyslovují své zošklivení liberální i sociálně demokratickou levicí a znají se tedy přinejmenším nepřímo k pravici, vy, moji praví přátelé, je skoro máte za jakýsi spasitelský nový střed. Ve zraku jejich mysli, právě tak jako vaší, je správným politicky organizačním skutkem darwinisticky umožňovat silným a důvtipným, aby úspěchů měli čím dál víc. Dají prý svým podnikáním příležitost nedostatečným a zaostalým. Kdo z těch se ani pak neprosadí, ať vinou vadné psychiky či stávající společenské organizace, musí se nějak obejít a počkat na změnu časů. Je zvláštní, že se pro tento nepravý, nelevý prakticismus neokonservativců na Západě převážně vyslovují ti, kteří se před deseti nebo dvaceti lety bez rozpaků sami nazývali pravici. Ta vždy měla za oprávněnou prioritu dědictví finanční i genetické. Chudým náhradou za tyto a jiné přednosti nabízela nadšenectví ve jménu národní historie, vhodně pro ten účel zdeformované, nebo ve prospěch některé charismatické postavy. Dnešní prakticisté hledící popřít trvání pravice a levice jsou tak zjevnými pokračovateli zmíněné darwinisticky mocenské pravice, že je od nich při jejím nynějším světovém úspěchu zvláštní, proč se k ní jako k pravici odmítají hlásit. Vysvětlení asi je prosté. Je jim hanba za úlohu pravice v dreyfusiádě, v hilsneriádě, za rukopisných bojů nebo za dalších podobných sporů, kdy se prakticisticky pravicové zneužívání nižších pater lidských instinktů a emocí tak dlouho a zle osvědčovalo, až se konečně levé mravní elitě podařilo pravicové rétoriky vždy aspoň na čas znemožnit i v očích nemyslicích davů. Nezmiňují se o všech úlohách prakticistické pravice. Bez jejího přechodu z nacionalistických pozic do Hitlerových služeb by si ten megalomaniak nebyl mohl dovolit, co děsivého vykonal. Pravice včetně Heideggera necítila potřebu vzepřít se mu, ač i názvem své strany byl zpotvořenou levicí. Podobně jako svým vývojem Mussolini. A co Stalin, který zneužil levě účastně pozornosti chudých k chudým a obrátil svou aktivitu v nej-

vražednější darwinisticko mocenské pravičáctví dějin. Levý radikál Trocký musel pryč, i když se k pravičáctví v jistých bodech blížil taky on. Jako každý přespřílišný vyznavač jediné svých vlastních ideí a pohnutek. Další fašista, Franco, byl spíš jen ctižádostivý velitel, který snadno využil Stalinova zhoubného zásahu do španělské války. Jak napovídá jeho mírumilovný konec, necítil se dobře v politických okruzích a sporech. Nad těmi ať se vlídně vznáší Juan Carlos. Skoro by se obdoba dala brát i tady, kdyby vyznavači pokračování rakousko-uherské říše a zpolitizovaného katolicismu nebyli v důsledcích tak úplnými darwiniány a sociálně bezohlednými vyznavači dědičnosti a elit. Neupírám pravým přátelům právo na setrvalý názor, i když sám jsem spíš pro každodenní myslící skepsi i vůči vlastnímu názoru. Za hypotetické demokracie, která nevypadá na to, že by tu v dohledné době mohla nastat, ale bývala tu a je představitelná, by podle mne opět měli právo intenzívně svůj názor uplatňovat. Oni sami tím v některých osobách pohrdají. Slyšel jsem jednoho uctívaného filozofa pravice, jak prohlašuje, že Voltaire byl blbec. Nebyl opilý, ani se nekonalo náboženské nebo ideologické hádání. Jednorázově se vyslovil. Hloupě tak podcenil téhož člověka, který se samozřejmě mnohokrát mýlil, ale právě asi díky zkušenosti vlastních omylů dokázal prohlásit tváří v tvář svým katolickým odpůrcům, že je do krve nesnáší, ale do krve se bude pít, aby měli právo projevit svůj názor. Je mi nemilé v tu stranu pokračovat, ale moji praví přátelé jako by se převážně domnívali, že jakýkoli druh a odstín přežívající nestalinské, netrockistické, nefierlingerovské levice je třeba umlčet, protože je to levice. Dovolují si nesouhlasit už v zájmu zachování své existence a svého hlasu. Nevím, jak to dopadne, ale rád bych se dožil časů, kdy se tu ve svobodě zvolna budou obnovovat tři nebo čtyři zkušenostně a myšlenkově opodstatněné politické strany. Naděje na to mnoho není, ale vrátí-li se sem tento druh politické odpovědnosti a myšlení, dělení na pravici, střed, levici opět bude čímsi sémanticky, mravně i sociologicky oprávněným a užitečným. Doporučuji dogmaticky pravým přátelům, aby to samostatně uvážili, pokud toho jsou schopni. Vypadá to, že nebývají.

149

SILVESTR V ÚDOBÍ TĚMĚŘ NEZNATELNÉHO PŘESTROJOVÁNÍ

"Věci nejsou dobré ani špatné samy o sobě, teprve naše myšlení je dělá tím, či tím." Hamletův axiom je možno uplatnit na věci významné, věci podružné, popřípadě i na ty nicotné. Rozhodnutí o míře významu věcí pak opětně určuje naše myšlení, takže výchozí bod je stanoven a z něho vedený kruh nenapadnutelný.

Hlavní silvestrovský pořad pod názvem "Jak jsme to neviděli" vyvolal různorodou odezvu. RP z 5.1. otisklo kritiku velmi zdrženlivou, revue se prý autorům nevydařila a pořadu chyběla páteř dramaturgická, auorská i režijní. Což o to, RP se v poslední době vypracovává na arbitra přes páteř, alespoň v oficiálních statích. Tu starou linií zachovává uveřejňováním takzvaných dopisů čtenářů, co do počtu nikterak zanedbatelných příspěvků. Po obsahové stránce jsou tyto dopisy zarážející a varující, navažují na tradici projevů mravní spodiny, vždy a s nadšením hlasující pro to, aby byl někdo pověšen, donucen pochodovat na rozkaz, nebo zbit pendrekem, když se mýlí v tom, že si ve městě, kde žije, může chodit, kudy chce. Udavači tohoto fašizujícího ražení se zpravidla podepisují jako A. Procházka z Prahy 9 nebo Frant. Nulíček z Pardubic.

Příkladným případem toho druhu se stal jistý Ladislav Holásek z Lutína, okres Olomouc. RP 6.1.89 mu otisklo dopis s nadpisem "Poděkování básníkovi". Tím básníkem je národní umělec Miroslav Florian, který svým výtvozem Pěticípé sloky... "nalévá nám prostým lidem vědomí, že v umělecké frontě jsou umělci, kteří dovedou ocenit revoluční tradice dělnické třídy a kteří pochopili odkaz Vítězného února 1948 pro současnou dobu... Správně ukazuje i na lidi, kteří by chtěli pošlapat a pošpinit vše, čím jsme žili a co jsme vybudovali... Neštítí se svými nesmyslnými provokacemi podlézat zahraničním agenturám a emigrantským kruhům. Snaží se plést hlavy zejména mladým lidem. Řekněte jim, že nemají morální právo hlásit se k našim národům." Z této sémařnické zmateniny soudruha Holáska vyplývá jasně jenom jediné: Nemají právo, tudíž je třeba zařídit, aby neškodili, k čemuž je nejlepší izolace v koncentračním lágru. Řečeno přímo to sice není, ale ani být nemusí, logika tohoto způsobu myšlení nepřipouští jiného výkladu.

Předpokládejme, že podobné konfidentské zrudnosti nepíše na objednávku nějaký kotelník nebo redaktor jiné rubriky jako melouch, že takový Procházka nebo Holásek skutečně existuje. Jaké to cenné hodnoty a-si za svůj život vybudoval, jaký má podíl na té dnešní podobě socialismu? A teď, oč zde běží: jaké stanovisko zaujme Holásek při posuzování silvestrovského pořadu? Odsoudil by autory k izolaci v lágru - anebo by zatleskal snaze o zlepšení poměrů? Myšlení Holáska umožňuje to či ono, může vše udělat tím, či tím. Ó perestrojka, ó glasnosť! - jaké prostory se otvírají všem.

Nemůže být vděčnější úlohy, než nelítostnou šavlí rozštípat takový silvestrovský pořad na třísky. Jako by k tomu přímo vybízela výlučnost jednoho případu v roce, ačkoliv jeho schéma je totožné se všemi ostatními podobného druhu průběžně. Sestává ze směsi hudby, zpěvu, baletu a mluvených scének, které by smontovány měly vypadat jako ucelené pásmo. To je ovšem samou podstatou apriorně vyloučeno, takže jde jen o to, aby se v tom proudu různorodých jednotlivostí vyskytovalo co nejméně slaboduchých. Z tohoto hlediska nebyl silvestr 1988 horší předcházejících, naopak, u některých diváků si vysloužil ocenění pro odvážnou kritiku zlořádů a nedostatků současnosti. Že to byla odvaha mrňavá a krotká, je možno dokázat na hraných scénkách. Leckdy byly nápadité, vtipné, s osobitým humorem a satirickým špičkováním, a přesto při pohledu z odstupu vyznívají ploše a chutnají přiboudle. Štěkají totiž na nepravý strom, trefují se pouze do následků příčin, které jsou podstatou všeho zla, ilustrují daný stav v mezích trpěné a neškodné prostořekosti. Pravda, silvestrovský pořad je připravován a natáčen řadu měsíců před uvedením, v té době ještě pevně šéfoval ideologii Biřák, a nikdo nemohl tušit, že tak záhy bude požádán, aby požádal o propuštění, což však neomlouvá. Důkazem bylo vystoupení Spejbla s několika rasantními direkty na solar plexus, tento herec je ovšem tvrdší, protože je ze dřeva. Ti živí seděli v hledišti a ochotně se smáli tam, kde se patřilo. Vcelku proběhl silvestr hladce, vkusně a bez výstřelků, nikoho neurazil, vládnoucí moc nejméně. Soudruh Holásek mohl být spokojen. Ale také se mohl naopak cítit rozhořčen, protože v průběhu celého večera nepadlo uznané slovo o tom, jak budoval a co s takovým elánem a nadšením vybudoval. Jedině závěr programu ho mohl poněkud uchlácolit. Jako zlatý hřeb vystoupili politický komentátor, sportovní reportér a slovenská moderátorka. Muži byli oblečení ve smokingu prvotřídního střihu, v podobných případech

vždy zapracuje asociace a připomene Orwellovu Farmu zvířat, jak si tamní vládnoucí třída vyřešila onen bod desatera, týkající se odívání.

Propagandista povídal obligátně o míru a socialismu, neboť je to jeho job a rád by zase co nejdříve vyrazil na Západ, kde by příčinlivě pracoval pro pokrok, jeho kolega se ho snažil v devótnosti ještě předstihnout, neboť je známo, že sportovní redaktori jsou největší vrtichvostí vůbec. Přesto by mohlo soudruha Holáska popudit, kdyby byl schopen si to uvědomit, že v posledním údobí došlo k jisté změně. Dvacet let občan šťastně žil v systému, který sám sebe pasoval jakožto reálný socialismus. Avšak od nedávna se to epiteton ornans "reálný" jaksi vypařilo, samočinně sama sebe vyradýrovala a zbyl jenom socialismus. Ze závěrečného extempore groteskní trojky začišela hrůza. Socialismus jen tak - na sucho!

Za uplynulých čtyřicet let, vlastně pouhý mžik, historicky vzato, jsme měli dosti příležitostí radovat se z rozmanitých druhů socialismů: byl revolučně-vítězný, stalinsko-vyvěšovací, chruščovovsko-reformní, novotnovsko-odpočivný, s lidskou tváří, brežněvovsko-tankový a až do včerejška reálný. V okolních bratrských státech tomu bylo obdobně, socialismů je prostě tolik druhů, kolik mají ve Francii sýrů. A my teď najednou jen tak - bez přívlastku jak stálého, tak i zdobného, bez vůně, zápachu a poezie, socialismus abstinenční, suchý. Jako slaměnka, nebo jak se básnivěji říká - nesmrtelka!

K silvestru se automaticky řadí Nový rok jako dozvuk roku minulého a vykročení do budoucího. 1. ledna ve 13 hodin pravidelně přednášívá prezident republiky novoroční projev. Zaměřil jsem se na ten akt s nadějí, že se z nejodpovědnějšího místa dozvím něco bližšího o tom, co mě trápí, jak naznačeno výše. Myslel jsem také současně na soudruha Holásku, předpokládaje, že je také svědavý a nenechá si ujít jedinečnou příležitost. Když přenos započal a na obrazovce se objevila známá tvář prezidenta, věnoval jsem pozornost hlavně prostředí a podrobnostem. Introdukce politických projevů není třeba poslouchat, inzerují vždycky úspěchy systému. Řeči začínají být zajímavé teprve po úvodu, kdy přichází na pořad skutečný stav, což znamená výčet větších či menších debaklů.

Prezident předčítal projev slovensky z papíru, který se mu

tak třásl v rukách, že to vypadalo, jako kdyby na diváky pozdravně mával. Pravděpodobně nikoliv zásluhou trémy, nezdálo se, že by jí kdy trpěl i za daleko překérnějších situací. To však byla pouhá maličkost, skandalózním dojmem působila okolnost, že jeho vystupování není v souladu s časem. Když totiž oslovil národ, skvostné sloupkové hodiny v pozadí ukazovaly asi třiminutový předstih. Ale nestály kvůli poruše, šly dál, a jak řečník hovořil, byl pořád o tři minuty opožděný.

A než jsem stačil vykombinovat, jak mohl takový neuvěřitelný jev vůbec nastat, projev skončil formálním pozdravem, nikdo se nic nedověděl. Bylo to krátké jako ženská láska, jak praví Hamlet, králevic dánský.

Ještě že nám se soudruhem Holáskem zbývá útěcha z jeho axiómu a máme možnost určit věci jako dobré či špatné - každý podle svého myšlení.

Praha, leden 1989

Karel P e c k a

Jiří Šetlík:

KONFRONTAČNÍ VÝSTAVY - BLÝSKÁNÍ NA LEPŠÍ ČASY?

Oživení výstavního ruchu formou velkých konfrontací soudobé tvorby, k nimž v poslední době došlo, vyvolalo nebývalý zájem publika - i nejružnější dohady. Je důsledkem závanu perestrojky k nám, nebo posjezdových změn ve Svazu výtvarníků? Či snad ústupků mocenských orgánů od zásad normalizační politiky? Zasloužili se o ně mladí umělci, nebo i trvale vyvíjený tlak zavržených umělců střední a starší generace? Ve všech uvedených domněnkách je kus pravdy. K příznivějším podmínkám vnějším bylo zapotřebí vůle, odvahy i energie umělců, kteří výstavy uspořádali, tedy hybatelů potřebného pohybu ve výstavním dění. Rozličné individuality, skupiny i generační vrstvy slily se v jeden proud, jenž povalil nejedno stavidlo a vylil se z břehů regulovaného výtvarného života. Spjoval umělce, kteří podle absolutoria školy a věku dozrávali na počátku 70. let a stačili i trochu zestárnout, než se prosadili na veřejnosti. S nimi se o slovo přihlásili jejich mladší kolegové, nadaní potřebnou dravostí a zpupností. Oba tyto sledy využily poziční výhody - nikdo totiž nemohl vinit z politického spojení s prokletými reformátory 60. let. Obsahem a výrazovými prostředky se podstatně viditelně lišili od poválečné umělecké generace i jejích bezprostředních následovníků. Nebyl to jen vzdor proti programu předchůdců: vycházeli z jiného životního pocitu i rozdílných zkušeností. Také umění světa je oslovovalo především svými aktuálními tendencemi, zatímco se poválečná generace vyrovnávala /dokonce nadvakrát, ve 40. a znovu po polovině 50. let/ s modernou, zvláště kubismem a surrealismem, a souběžně s novými jevy ve světové tvorbě. Nakolik byl jejich projev odlišný, ukázaly již polosoukromé výstavní konfrontace, na nichž se /vlastně od počátku 70. let/ představovali, tím více pak velkoryse založené akce, jako Sochy a objekty na Malostranských dvorcích, přehlídky v Hájence ve Hvězdě, skupinové výstavy Tvrdohlavých, 12/15 /s programovým podtitulkem Pozdě, ale přece/, K rok '88 a jím podobné /též mimopražské, jako přehlídka mladých karlovarských výtvarníků v Ostrově n.O., podobná vystoupení v Brně aj./. I když se mohlo zdát, že názorově a výrazově značně rozrůzněnou tvorbu generace, jež ovládla u nás pole v 60. letech a došla uznání ve světě, do hloubky znát nemohou /zásluhou dů-

sledné eliminace jejich představitelů a výstavních i jiných publikačních možností/, nacházeli nyní mladí s oněmi někdejšími "mladými" mnohé styčné body v praktikách, jimiž jedny i druhé postihovaly uplatňované zásady "kulturní normalizace". Z poznání obtížnosti všelikých povolení, příkazů i zákazů, z důsledků necitlivého řízení i hledání obrany proti němu, z petic, žádostí a manifestů rodila se výměna zkušeností, vzájemná podpora a konečně shoda v nejdůležitějším: v úsilí o prosazení svobody myšlení a uměleckého projevu. Ověřily ji společně podniknuté akce, např. na mezigeneračních konfrontacích v Lidovém domě ve Vysočanech nebo na Fóru '88.

Veřejnost, která projevila tak nebyvalý zájem o velké výstavní akce, jež se podařilo v posledních dvou letech uskutečnit, přivítala hlavně jejich svobodný a konfrontační charakter. Nabízelo se poznání nových jmen a stylů i připomínka jmen záměrně zapomínaných. Bylo zas možné sledovat rozdílnost i protichůdnost uměleckých názorů, hledisek, postupů i postojů. Zpřístupňovala se tvorba, jíž bylo dosud vyhrazeno /pokud vůbec/ místo kděsi na okraji dění, a uvažovat o tom, kdo a jak se vyrovnává s tím, co se událo v posledních 15-20 letech ve světovém umění, či kdo a jak dává přednost tomu, vypořádat se se sebou a prostorem i klimatem, v němž žije. Třebaže si podobnou pozornost zasloužila nejedna z předcházejících výstav či výtvarných akcí, jednou jejich obtížná dostupnost, jindy nenápadnost, jindy snad i přídech pololegality - ano, i nedostatek senzačnosti ponechával zasloužený ohlas jen v přidušeném stavu. Nyní se konečně zdálo, že dochází v celkové anémii výstavního života k obratu. I publikum to svou hojnou přítomností chtělo stvrdit.

Není pochyb, že vztah mezi publikem a uměním vykazuje všude ve světě období sblížení i ochlazení. Je to svého druhu dialog, který se vyvíjí přirozeně v podmínkách, na nichž je tvorba zpřístupňována svobodně, bez zábran a předsudků, jak to odpovídá povaze umění a jeho postavení ve společnosti. To je ovšem novodobý výklad nároku na svobodu duchovního života, odvozený z kladných i záporných zkušeností dějin. Ani ty však nemohly zabránit, aby se v nových podobách nevracel požadavek na tzv. služebnost umění. Jednou ze stanoviska náboženských, jindy osvětových, jindy zas politických zájmů. Jak je nesnadné zbavit uměleckou tvorbu těchto vazeb a vložit odpovědnost za ni na umělce samotné, dokládá i přítomnost: tíživá nejsou jen dogmata ideologie, ale stejně tak diktát trhu. Zrcadlem sporů o možnou míru svobody umění s ohledem na jeho společenské

uplatnění mohou být dokonce i formy jeho organizace. V dobré víře v lepší budoucnost byly u nás rozrušeny revoluční vůlí umělců kulturní struktury, kriticky posuzované z hlediska jejich slabin. Místo rozvaděných spolků zaujal jednotný Svaz výtvarníků. Měl jako odborová organizace hájit občanská i tvůrčí práva a povinnosti umělců. Soukromý obchod uměním byl nahrazen monopolem tvůrčího Fondu, v němž o obchodních transakcích měli rozhodovat hlavně umělci. Brzy se však ukázaly skryté rozpory v modelu nové organizační struktury /známé již z podobných pokusů v meziválečném období/. Občanská rovnost umělců nebyla slučitelná s rozdílností talentů a postavení jednotlivců. Neblahé bylo oddělení výtvarníků od architektů, kteří bývali ve spolcích pohromadě. Horší bylo, že se svazy staly převodovými pákami politické moci a prosazovaly jednotné estetické dogma. Obchodu, tj. zakázek a distribuce umění bylo v daném duchu využito jako prostředku ekonomického nátlaku. Když začly být ozřejmovány tragické deformace politické, právní i ideové, docházelo zákonitě k názorovému i generačnímu členění uměle seskupené "jednotné fronty" umělců. Především po válce dozrála generace, hledající marně své tvůrčí uplatnění, uvedla do vření dosavadní organizací zakládáním tvůrčích skupin jako rozdílných názorových ohnisek. Vznikaly na půdě Svazu /stejně jako jejich společná základna - Blok/. I když byly opozičním dílem generace silné počtem i tvůrčími individualitami, prospěly právě ony rozšíření svobody projevu v konfrontaci různých tendencí a dynamice vývoje zdejší výtvarné kultury jako celku. Podstatné byly ovšem tvůrčí výsledky 60. let /jež pokládá právem Jindřich Chaloupecký v porovnání s výsledky meziválečné avantgardy za rozhodující přínos hodnotám českého i světového umění/.

Politika "kulturní normalizace" se od 70. let pokusila vrátit k poslušnosti umělce pomocí samozvaně obnoveného Svazu jako převodové páky moci a řízení. Řízným kádrováním se oddělovalo "zrno od plev", které představovali především příslušníci poválečné generace, ale také neposlušní mladí umělci. Kýžené opakování dogmatických let se však konat nemohlo. Chybělo někdejší politické klima, přístupné budovatelské víře. Nebylo již strhujících osobností a výkvětu levé meziválečné inteligence a teoretické postuláty socialistického realismu se rozplynuly v pragmatismu, který postihoval osoby, nikoli rozdílné umělecké tendence. Výstavy zešedly a zájem publika, vyvolaný děním 60. let, opadl. Poměrně brzy se vládnoucí umělecká vrstva z pudu sebezáchovy /rovněž v duchu stanovených zásad kulturní politi-

kyá začala ucházet o přízeň mezi mladými a nejmladšími. Nebyli zatíženi dědičným hříchem Pražského jara, aby mohli být protivahou jeho představitelů v oblasti umění. Přesto nebylo tak snadné je získat. I když stáli v opozici proti tvůrčím proudům 60. let, působil morální příklad postoje jejich nositelů. Navíc tu byla i společná touha po svobodě projevu, již nelze dělit mezi generace. Konečně nebylo zanedbatelné, že poválečná generace, postihovaná ztrátami nejedné ze svých osobností, nepřestávala intenzívně pracovat. V jejích ateliérech v době pro ni okázale nepříznivé vznikala rozhodující díla, jimiž vlastně mocný nástup 60. let dozrál k velkému uměleckému činu. Nebyla to zdaleka jen vykoupená cesta k moudrosti, ale, třeba to zní paradoxně, doba soustředěné tvorby. Bezmocní a odvržení stali se pro mladé a nejmladší umělce přitažlivější, než spojenectví s mocnými.

Pouze naznačené, vnitřní děje v české /v jiných podmínkách a předpokladech i ve slovenské/ výtvarné obci se zřejmě zasloužily o její poněkud zvláštní postavení v kultuře 70. - 80. let, rozdělené podle politického klíče. V porovnání se srdnatou obhajobou svobody svědomí a projevu, do níž se pustili literáti, jevil se postoj výtvarníků /až na několik výjimek/ jako rezignace. Vskutku, na nej-různější druhy represí, vylučování z expozic pořádaných výstav, zamítání žádostí o výstavy nebo jejich zakazování, systematické mlčení o celé řadě tvůrců, nedostupnosti veřejných zakázek /včetně vylučování z účasti na soutěžích, ba i odstraňování děl z míst, pro něž byla vytvořena/, znemožňování jakékoliv publikace, se často protestovalo jen individuálně. Projevila se rovněž neochota bilancovat důsledky normalizačních pořádků ve výtvarné oblasti, ač bytostně postihovaly nejednoho z umělců. Svou úlohu sehrála zřejmě rozptýlenost jednotlivců, z nichž každý mluvil jen za sebe /tak, jak to odpovídá samému charakteru výtvarné práce/ a tradiční nechuť výtvarníků vystupovat politicky. Domněnka, že příčinou jejich pasívní rezistence byla obava ze ztráty obživy, je mylná. /Valné většině posti-hovaných bylo členství v uměleckém fondu uděleno až po čase. Záleželo na něm každému proto, že bylo i fónou občanské ochrany; s poklesem hmotného standardu se všeobecně počítalo./

Zaujatý postoj výtvarníků si však podržel ráz občanského vzdo-ru k autokratickým zásadám tzv. normalizace. Vyjadřovali jej v první řadě uměleckými názory a tvorbou. Když se přece jen někomu ze zavr-žených podařilo realizovat veřejnou zakázku, neučinil tak na účet

uměleckého kompromisu. Když nebylo možno žít z vlastní tvorby či alespoň jejím prostřednictvím udržovat dialog s veřejností, nalézali mnozí umělci mimo ni veřejné uplatnění v rámci dostupných výtvarných činností, např. v restaurování, výstavnictví, knižní kultuře apod. Soustředění k tvůrčím úkolům, jaké si každý sám stanovoval, pomáhalo nezbytně k vyvíjení trvalého tlaku na stávající struktury právě prostřednictvím tvorby, která doslova zaplňovala jednotlivé ateliéry. Těživé klima uzavření do ghetta překonávala přirozená touha nehovořit jen mezi sebou, ale obnovit kontakt s veřejností. Využívalo se pod povrchem stejaté hladiny "konsolidace" všech příležitostí k uskutečnění zprvu ojedinělých a posléze častějších drobných akcí a výstav, hledaly nové platformy k prezentaci umělecké tvorby, k vydání katalogů či tisků "pro vnitřní potřebu" nebo rozšíření ineditních rukopisů. I když bylo podobné oslovování veřejností nesoustavné a partikulární, dařilo se udržovat vědomí o jiném, než jen oficiálně protežovaném umění.

Nenápadně přispěly k realizaci této aktivity také změny vnějších podmínek, díky nimž se výtvarné dění mohlo odvíjet na dosud nezvyklých místech společenského života. Jestliže drželo centrální řízení pevně v rukou plánované akce v tradičních výstavních síních, nestačilo do důsledku uhlídat oblast, která podléhala nižším článkům řízení na sídlištích, v místních kulturních střediscích či odborových, mládežnických a jiných klubech. V nich se muselo spoléhat na ochotu a nadšení dobrovolníků, nikoli profesionálních a poslušných funkcionářů. Do programové volby výstav a akcí se tak snadněji dostávali autoři neprávem zbavení publicity spolu se začínajícími umělci i nově se formujícími /oficiálně nepovolenými/ skupinami. Začal se odvíjet děj, který měl vlastně připravit obnovu potřebného dialogu umělců s publikem bez zábran politických soudů. Dobrovolnost hnutí bez tučných dotací, postihovaná často improvizacemi, na místech z hlediska výstavní presentace ne vždy ideálních ač hůře dostupných z navykých kulturních center, přinášela své plody.

Výstavy a setkání v ateliérech jednotlivců i skupin, v soukromých či poloveřejných prostorech, se v průběhu 70. let začaly mísit s akcemi, které se stále častěji mohly obracet legálně k veřejnosti. Některé si sice podržely interní charakter /symposia v Poněšicích, Malechově aj., setkání v Netvořicích ad./, jiné

ukázaly, jak významné je zveřejňování tvorby, je-li možné /Malostranské dvorky, Terezín, Most, symposium v Mutějovicích, ba i zapovězené výstavy konfrontační na dvorcích Sparty v Praze či architektů a výtvarníků v Ostravě ad./. Vážnost získávala stále více činnost nových výstavních síní, zprvu především Divadla v Nerudovce /jemuž výstavní program nejpravděpodobněji pomohl k uzavření; nekonformní výstavy se objevily i v Činoherním klubu/. Pokud se Prahy týká, třeba jmenovat z dalších středisek výstavního a dalšího výtvarného dění některé ústavy ČSAV, především makromolekulární chemie a mikrobiologie, a sídlištní kulturní centra, zvláště Opatov, Na chmelnici a Blatiny, kromě dalších. Důležitý podíl na zveřejňování hodnot výtvarné tvorby, odsunuté z oficiální přízně, měla publikační činnost Jazzové sekce, třebaže určená jen pro vlastní členskou základnu. Objevná výstavní setkání začala organizovat z píle bratří Hůlů zřízená Galerie H v Kostelci nad Černými lesy; podobně přispěla k výtvarnému ruchu obětavost Jindřicha Streita pořádanými akcemi v severomoravském Sovinci; význam měly i výstavy ve Zbrašovských jeskyních. Závažným přínosem k oživení výtvarného života byla ovšem činnost řady mimopražských kulturních středisek, mezi nimiž nutno jmenovat alespoň z Brna tamní vysokoškolské kluby či galerii Stavoprojektu, z Olomouce nápadité podniky Divadla hudby, rovněž tak Galerie 55 na Kladně - vedle nových výstavních síní či kulturních klubů v Českých Budějovicích, Mělníce, Plzni, na Dobříši, v Orlové, Frýdku-Místku, Litvínově a v dalších městech, kde se nerozpakovali vyhradit prostor a čas také umělcům a umění, jimž chybělo posvěcení výtvarnického Svazu.

K procesu, jenž měl výtvarnou tvorbu zbavit apriorního známkování, a vracel ji k veřejnému porovnávání, přispívaly od přelomu 70. a 80 let i některé galerijní instituce /zpochybňující zpřístupňováním hodnot z nedávných dějin umění "kádrovací" způsoby kulturní politiky/. Týkalo se to výstav Národní galerie v Praze a posléze též Galerie hlavního města Prahy, rovněž pak brněnského Domu umění /zvláště výstavami, v nichž bylo připomenuto dílo několika z vedoucích osobností poválečné generace/, postupně i některých galerií oblastních /zvláště v Ostrově nad Ohří/. /Na veřejnost pronikly i záslužné snahy o objektivní hodnocení situace umění a architektury, prosazované mladšími teoretiky z Ústavu pro teorii a dějiny umění ČSAV, které našly ostatně odezvu v obohacení edičních plánů nakladatelství; tak vyšly v Odeonu např. monografie

Šíмова a Johnova, které byly před 15 lety dány do stoupy./

Při vší složitosti ideové, politické, organizační a lidské vyústil celý proces z vůle umělců /ať již byli časem vzati na milost či ne/ k uznání rovnoprávného postavení profesionálních výtvarníků bez ohledu na politické, názorové či generační rozdíly. Dalším cílem se stalo prosazení svobody projevu. Na základě získaných zkušeností byly tyto požadavky v rámci daných struktur adresovány v první řadě na Svaz výtvarníků, pokládáný ze strany umělců za subjekt, který - ve vztahu k nim - nesl hlavní odpovědnost za neblahý stav výtvarného života. Podnětem k nebývalé činnosti a konečně i spojení sil výtvarníků se staly v rozmezí let 1985-87 přípravy jeho sjezdu. Sám sjezd zdaleka nesplnil ani část očekávaných výsledků. Diskuse kolem něj víc než během jeho jednání otevřela polemiku, která se v lecčems dotkla i širších souvislostí společenských neduhů, z nichž pramenily deformace výtvarného života /jak dotvrdily i některé oficiálně publikované materiály a souhrnně rukopisný Soubor dokumentů k IV. sjezdu SČVU, Praha, duben 1987/. Pod stále sílícím tlakem požadavků /jistě i pod vlivem reformních snah v SSSR a změn v mezinárodních vztazích zvyšujících naděje na zlepšení zdejší politické atmosféry/ došlo ke splnění některých z nich /rozšíření členské základny Svazu, rozšíření tisku, zlepšení postavení i výstavních možností mladých umělců a tím též částečné uvolnění výstavní politiky a pod./.

V uvedených skutečnostech třeba hledat odpověď, proč se mohly uskutečnit výstavy konfrontačního charakteru, velkolepého rozvrhu a svobodného projevu názorů i zastoupení účastníků, před pěti lety ještě nemyslitelné. Několikrát zmiňovaný "tlak zdola" se v tomto směru osvědčil, ať na sebe bral nejružnější podoby a metody, či byl vyvíjen ze strany svěží energie mladších nebo zásluhou vytrvalosti a neústupnosti starších umělců. Ani tentokrát tedy nešlo o osvícený "dar shora". /Ostatně, reakce z řídicích míst výtvarného dění u nás na zmíněné výstavy prokázala s dostatek zřetelně, že vítány nejsou./ Pokud se týká jejich ohlasu u veřejnosti, stál by za sociologický průzkum. Přiznejme, že měly i příchuť senzačnosti z důvodů mimouměleckých, neboť bylo očividné, že se vydělily ze stereotypu oslavovaných a schválených projektů, nemluvě o originalitě míst, kde se konaly. Uspokojovaly hlad po uměleckých konfrontacích, dlouho u nás dušených /což potvrdil i zájem o Salón '88/. Hojnými návštěvami vyjadřovalo publikum i neuspokojovanou touhu po svobodné výměně názorů

rů a myšlenek: nenachází-li ji jinde, tedy alespoň na výtvarném poli. U všech příchozích na výstavy K rok '88, Tvrdohlavých, 12/15, Forum '88 - Možnosti umění v prostoru a dalších bylo stěží možno předpokládat, že straní novým formám a postupům, mnohdy velmi náročným. Znalejší část publika tu jistě hledala české varianty divoké malby či postmodernismu, tendence minimalistické i neoexpresivní či aktuální proměny jak figurativních, tak nefigurativních pojetí. Pro ty, kteří celou dobu sledovali nekonformní tvorbu, nebyly výstavy asi překvapením, ale mohly uspokojit příjemně požadavky na zveřejnění svobodně přístupné práce umělců. Přicházeli sem pochopitelně i návštěvníci, kteří se netajili odporem k vystaveným dílům. I to patří ke svobodnému dialogu mezi umělci a publikem - pokud ovšem nevede následně k zákazům a represím.

Posun, jaký naznačily výstavy ve vysočanském Lidovém domě, v jízdárně Kolodějského zámku, v pavilónu bývalých Pražských jatek a na dalších místech je lepší pokládat zatím za příslib skutečné normalizace poměrů ve výtvarném umění. Za dvacet let je však výstavní politika ještě mnoho veřejnosti dlužna. Věřme, že tyto i podobné dluhy z jiných odvětví budou spláceny.

300

Čo nového na našej politicko-divadelnej scéne?

B u d e z n o v a č i s t k a v K S Č ?

Vravela mi včera istá pani - inak členka KSČ, z hĺbky duše nenávidiaca socializmus aj vedenie svojej strany, ktoré nevedno prečo spája so socializmom - že vraj sa v strane pripravuje nová previerka členstva. Bohužiaľ, hoc bola miernym pôsobením alkoholu veľmi zvravná a dôverná, nevedela mi logicky vysvetliť prečo to.

A tak som si sám pre seba začal kombinovať. Veľa som toho nenakombinoval: nemôžu predseda už začať vyhadzovať ľudí, čo by sa dožadovali prestavby a chceli by dačo na tej dokonalej budove prestavovať! Na to je priskoro. Aj s tou glasnosťou je to u nás v úplnom poriadku: TRT je zglajchšaltovaný, že sotva prekízne myšička. Ale žeby predseda...?

Áno, všimol som si v tlači dva pre Jakešovo vedenie disonantné hlásky. Prvým bol hlások člena-korešpondenta ČSAV, historika Samuela Cambela, DrSc, v bratislavskom Literárnom týždenníku. Tesne pred Vianocami. Dušil sa, že teraz už naša historiografia vstúpi do seba a bude sa pri výskume našich dejín - dokonca aj najnovších - "držať dôsledne historickej pravdy, ničoho iného než pravdy", "že sa bude opierať jedine o preverené a doložené historické pramene". Ihneď som sa ho spýtal prostredníctvom redakcie, či sa toto - uznajte - od súčasného marxistického historika, riaditeľa ním znormalizovaného akademického ústavu, nečakané metodické krédo týka aj výskumu "krízových rokov 1968-69 a po nich nasledujúceho obdobia normalizácie". Pretože som doteraz nedostal od neho ani od redakcie na svoj doporučený list z 21. 12. a početné urgencie nijakú odpoveď, môžem už hádam pokojne uzavrieť, že svoju vyhrážku vedeniu KSČ historik Cambel nemyslel vážne. Že šlo len o divadelné gesto.

Druhým bol list "zaslúžilého člena KSČ" Miroslava Suleka, uverejnený v moskovskej Litgazete č.2 z 11. 1. pod názvom "Nič než pravdu". Stojí v ňom, že "leninská obnova strany je možná len na báze pravdy - nielen o minulosti, ale aj o prítomnosti!". A že známe a správne heslo "Sovietsky zväz - náš vzor" je pre KSČ aktuálne najmä dnes. Dokonca sa v tom liste píše, že aj my máme svoju "československú Ninu Andrejevovú": narážka na súdružku Fojtíkovú.

Ani tento hlások, hoci obišiel glajchšaltung našich oznamovacích prostriedkov, by nás nemal prečo vzrušovať, keby nám pamäť nenašepkávala, že ide zrejme o bývalého riaditeľa Četky Suleka z rokov

normalizácie. To by už bol tuhší tabak. Hlásať takúto nerelativizovanú pravdu, pravdu bez vymedzovacích epitet a bez schvaľovacieho pokračovania - dokonca aj o súčasnosti - je predsa v zrejmom protiklade s líniou súčasného vedenia KSC, ako nás dostatočne poučili rôzne tie "Poučenia" a uznesenia a ako nás ostatne učí každodenná politická prax - napokon aj referovanie tlače, rozhlasu a televízie o udalostiach na Václavskom námestí minulý týždeň...

Ale prosím vás, zadržte! Nevylučujte svojho zaslužilého člena! A čo ak ani v tomto prípade nejde o "nezodpovedné liberálne nálady" nášho čitateľa sovietskej tlače, ale len a len o divadelné predstavenie, cieľom ktorého nie je len pobaviť, ale aj upokojiť sovietskych čitateľov Litgazety?

A tak mi vychádza, že začať teraz s čístkou v KSC by bolo rozhodne predčasné. Že teda čistka nebude. Ale tá súdružka si to nedala vyhovoriť; ostatne, možnože čo sa babe chcelo, to sa babe snilo: ona sa rozhodne nemá čoho báť. Je v líni.

Bratislava, 22. 1. 1989.

Vladimír Maňák

56

Jan Trefulka

Z a s v é p e n í z e

Příběh Hrabalovy povídky Pábitelé se odehrává v obci s cementárnou, která své okolí zasypává šedivým, vápencovým prachem. Pokrývá domy, lidi, květiny i obrazy místního samorostlého výtvarníka. Možná je to jediná próza, kde si autor připomněl své rodné město. Odmyslíme-li si příznačnou a přízračnou nadsázku, jsou to brněnské Maloměřice. Když jsem byl kluk, byly pro me jeich bílé střechy a poprášené záhony v předzahradkách dělnických domků zvláštní předností, která me fascinovala. Kontrastní hranice mezi městem a přírodou je dodnes mou nejoblíbenější krajinou. Královo Pole bylo za mého dětství obklíčené žitnými lány, do Žabovřesk se sjíždělo starým stromořadím uprostřed polí, na dvorech příměstských statků bučely krávy a za plotem vysoké veterinární školy prováděli každé ráno koně. Na rybníčku za vrátnicí Královespolaké strojírny veslevaly labutě, tenkrát veliká vzácnost.

Ale končiny kolem Maloměřic, Obřan a Bílovis me obzvlášť přitahovaly a mám je rád dodneška, přechod města do krajiny je tady mimořádně dramatický a kuriózní. Nejenom cementárnou, která ještě má pořád pokrývá lesy k Soběšicím šedivým prachem a užírá okolní kopce, ale také železnicí, která stále přitahuje kluky i básníky, nákladní nádražím, jež donedávna supělo, dýmalo a pískalo, teď už jenom duní a bučí a starou pražskou cestou, která se prodírá romantickým údolím řeky Svitavy. Říkalo se tomu tady Moravské Švýcarsko. Z jedné strany strmé stráně, z jejichž zeleného kabátu se derou špičaté lokty vápencových

skal, na protějším břehu řeky kolejnice, semaforey, návěstí, zvonky, tunely, z nichž ~~se~~ vyjížděly a do nichž se v plné rychlosti nořily nádherné lokomotivy v mračnech štiplavého dýmu, okna vagonů ve dne v noci rozsvícená, protože tenkrát za Brnem přicházel průvodčí a otáčel vypínači, aby pasažérky nezůstaly pod zemí v neslušných temnotách. Mezitím chatové osady, hřiště, zahrádky, koupání, pramice, uvázané ke kmenům starých jasamů, mlýny a výletní hospůdky s kuželkami. A potom, po čtyřech kilometrech divočiny, obec Bílovice, zvláštní přívěsek velkoměsta, napůl vesnice, napůl vilová čtvrť, protože vlakem to bylo z místního krásně secesního nádraží do středu města deset minut. Romantika středostavovského bydlení úředníků, inženýrů a bohémů s jejich hysterickými, migrenózními a všelijak módně zafreudovanými manželkami. Tady přebývali, leč ne ve vilách, St. K. Neumann i Rudolf Těsnohlídek a sourozenci Čapkoví zde byli jako děti na prázdninách. Jezdili sem Mrštík, Janáček a jiní a jiní. Byla to krajina pikniků a k pokrokářského filozofování pod korunnami stromů. A pro mne navíc tajuplných dějů a znamení. Odložené dítě, které básník našel v lese, prostřelená deska na pomníčku sebevrahově, láska lišky Bystróšky a konečně nahoře na Hádech to Neumannovo do kamene vytesané "jarního rusáka březen koval". Březen je pro mě rusý kůň, i když mi místní znalci vysvětlili, že "rusák" je prostě východní vítr z Rusi. Ale kdo ví?

Romantické údolí se ovšem mezitím změnilo v plazivé chapadlo špinavého města. Zapomenuté kabely, které nikam nevedou proud, visí po stromech jako poztrácené šňůry z pohřebních vozů, zelená, olejovitá řeka oblévá břehy, pokryté plastikovými lahvemi a pytlíky, které vyvrhly předpředloňské jarní vody. Rybář, který zde sedí uprostřed odpadků, jako by žil v krajině vyhnanců z Bradburyho města hasičů a mechanických ohařů. To, co může vylovit, jsou jenom teratogenita, chuchvalce tkání, šupin, chlupů a kostí. Na nábřeží září nové střechy a omítky zvandalizovaných secesních vilek a rodinných domků. Není divu. Kolik z těchto

končin muselo odejít židů na věčnost a židů za hranice? O kolik procent musela vzrůst výroba cementu a kolik střešních ošafů muselo hlídat současně a tuncy choulativě válečné komunikace? Kolik činovníků Sokola a politických partají, pokrůtkářů i kněží, učitelů i dělníků zahrnulo v Kramicových kolejkách a koncentracích? Kolik jich bylo vyakčeno, pozavíráno, kolik řemeslníků, obchodníků a hostinských přibělo o zaměstnání s širou ideologickou uvanutostí? Kolik domků, vil, zahrad a sadů změnilo několikrát majitele?

A co vlastně mají noví majitelé dělat, když nechtějí žít v secesním domě? Gotika gotizovala, barokem barokizovala, lidé chtěli vždycky žít ve stylu doby. Zednický mistr, který stavěl venkovskou a městskou barokní architekturu, napodoboval linie, které si za vřaz svého estetického cítění vyvolila vrstva lidí, jejíž předkové se dlouhá stáletí učili vidět krásu. Stavitel, který zde na brankách předčasně postavil secesní vilky, se napodoboval linie, jimiž myslili a cítili lidé málem už uzavření pohledem na krásu, kterou si mohli zaplatit. Ale jaký styl se nabízí majiteli domu, postaveného na přelomu stáletí? Předválečné dělnické kolonie i pováleční sídliště neměly od počátku s krásou nic společného, jejich smysl se vyčerpával jejich účelem, skromnějšíma než účel zvířecího polehání nebo jaskyně převěkého člověka; tady bylo možné jako také obnovit pracovní energii, ale sotva už porodit a vychovat děti nebo lidsky umřít. Tady není místo pro život, pro vyžloutku, pro krásu. Prázdnota rodí ses jasnou prázdnota. Benávisť ke krásu je jedním z podstatných rysů soudobé konzumní společnosti, i té naší, která jenom horko těžko shání, co by konzumovala. Krásu je nebezpečná, myslí a je určena těm, kteří jsou ochotni myslět. Krásu se vynytá s řádu nezukitelné hlasovací mašinerie, aby vyjevovala lidskost, která přechazuje všechna věštinová uměnení. Možná právě proto nemáme tato doba vytvořit svůj styl, že se všude dare k soci autorita umělství a průmyslu. Nejenom o podobě domů kultury a paláců masových médií, ale i o podobě dalasských mrako-

drapů bezpochyby nakonec rozhodují nějaké výbory a grémia hlasováním.

Odras duchovní prázdnoty a uniformity, které tak děsivě čiší z většiny našich sídlišť, dolehl i na stará předměstí jako norma a vzor. Občan, vychovaný v jejich škole, promění za své peníze pěkný dům, postavený z poctivých cihel, v malý, soukromý panelák: otluče římsy a štukatury, zasadí normovaná okna a dveře, nahodí břízolit, přilepí kabřinec, přistaví garáž podle vlastní úvahy, zničí starou železnou bránu, vyvrátí zděné sloupy vjezdu a zahradu ponechá krtkům. To všechno může se souhlasem úřadů. Vandalismus mu povolí, jenom běda, kdyby chtěl myslet. To by mu zpustošili život, jako mu poničili životní prostředí.

Vidím, že má láska k předměstským končinám Brna je dnes už jaksi zvrhlá, jako když někdo miluje špínu, smetiště, pavouky a ušmudlané ženské. Kdo ví, jestli dnes liška Bystroška nevybírá popelnice a jaké vůně nám přinese letošní březnový "rusák".

Naše práva i omezení

Deklarace lidských práv je dokumentem takové síly, že porušování lidských práv se po dvě staletí dalo převážně v jejím jménu. Příklad toho poskytlo hned její rodiště, kde často titiž mužové, kteří vyhlasovali ušlechtilé zásady deklarace, vzápětí pomáhali rozpoutat teror. Od té doby většina hnutí, která deklaraci ve skutečnosti pošlapala, se jí dovolávala a vyhlasovala o sobě, že vznikla proto, aby ji konečně uvedla v život. Uvedena v život není dodnes. Lidská práva, jak jsme se za ta leta poučili, je snazší vyhlasovat než uvádět v život. Také jsme shledali, že k nejbezohlednějšímu porušování lidských práv dochází v revolučních a porevolučních dobách. Plyne to už ze samé podstaty revolucí, které vznikají proto, aby jedny skupiny obyvatel zbavily druhé aspoň části jejich práv, což se obvykle neobejde bez aktů teroru. Uzavřít bychom si tedy měli, že je třeba vystříhat se revolucí. Revoluce však nevznikají z rozmaru jedinců, většinou jim předchází zoufalství či zklamání těch, kteří později povstanou. Chceme-li se vyhnout revolucím a jejich neblahým následkům, musíme předcházet stavu, kdy velké skupiny obyvatel upadají v zoufalství. Až dosud však každé takové úsilí narazilo na hranice sobectví v našem myšlení i konání.

*

V deklaraci lidských práv se evropská kultura, zvláště její racionální a humanitní složka vzepjaly k jednomu ze svých vrcholů anebo přesněji řečeno: definovaly základní principy svého směřování. Nad pregnantností jednotlivých článků obou Deklarací dodnes žasneme, a dvě sté let potvrdilo jejich oprávněnost, moudrost i potřebnost. Nicméně bychom si měli uvědomit, že deklarace svým duchem koření ve své době, vyjadřuje tedy pevnou důvěru v nadřazenost člověka všemu živému i v neomezené možnosti jeho podnikání. Můžeme říci, že svým způsobem vyjadřuje nejen ducha racionalismu a humanismu ale i sobectví tak příznačného pro naše chování. Sobectví, které sice vedlo evropskou kulturu k výšinám, jichž dosáhla, ale také ji zahnilo do propastí, kam se čas od času zřítíla.

I když se zdá, že v posledních letech racionalismus v našem jednání převládá, sobectví i se svou skrytou ničivostí trvá či spíše dále narůstá. Těch, kteří mají důvod propadat

zoufalství, neubývá. Stav světa, v němž jedni létají vlastním letadlem, zatímco druzí umírají hlady (těch druhých je pocho-pitelně mnohem více) neskýtá vhodný prostor pro rozvoj lid-ských práv, není tedy ani příliš bezpečný.

Dnes dobře víme, jak absurdní by bylo věřit v to, v co ještě věřili naši otcové, že lze dosáhnout takového stavu blahobytu, kdy budou všichni lidé létat svými letadly. Tušíme dokonce více: každý takový let (omlouvám se za tento banální obraz) se děje na úkor kohosi slabého, který nemá sílu se ohradit, co horšího: děje se na úkor těch, kteří se ani ohradit nemohou - totiž na úkor dosud nenarozených generací.

*

Žiju v zemi, jejíž osudy poznamenaly během mého života různá revoluční hnutí. Část dětství jsem prožil v koncentrač-ním táboře. Později, to už jsem byl spisovatelem, jsem hájil svobodu slova jako základní a nezbytnou lidskou potřebu. O následcích, které to pro mne mělo, se raději nechci šířit. Víím tedy z vlastní zkušenosti, co znamená, je-li člověk zbaven svobody pohybu, svobody vyjadřování, je-li zbaven svých občanských práv a stane se psancem. Ale zároveň s obavami sleduji, že někteří chápou právo na svobodu pohybu jako právo na svůj neomezený a ničím nezdůvodněný pohyb, stejně tak chápou i všechny ostatní práva a svobody. Srovnávám-li nároky, které mohli ve své době uplatnit Komenský, Luther, či Leonardo da Vinci s nároky, které dnes může uplatnit a uplat-ňuje každý fotbalista či průměrný zpěvák, ti prvně jmenovaní byli žebráci. Kdybychom význam a hodnotu lidského života měřili tím, kolik energie z neobnovitelných zdrojů jedinec spotřebuje, jevíli by se i největší géniové minulých dob ve srovnání s většinou obyvatel průmyslové části světa jako trpaslíci. V této skutečnosti, která se na první pohled jeví jako potěšitelný důkaz toho, že se lidstvo rozvíjí, že opravdu se lidem dostává ne snad sice rovných ale za to nebývalých práv, je i cosi velice nebezpečného. Žijeme totiž v omezeném světě s omezenými zdroji, neomezenost práv jednoho se vykupuje omezeností práv druhého. Úroveň či cenu svobody pohybovat se a žít podle svých představ u jedněch, značně znehodnocuje nesvoboda vůbec žít u druhých.

Autory Deklarace vedla nepochybně jedna základní my-šlenka: chránit práva jednotlivce před útlakem despotické či

vůbec jakékoliv moci, chránit práva slabšího vůči silnějšímu. Aniž tedy porušíme ducha Deklarace, měli bychom rozšířit tato práva i na sféry, na něž mohli autoři před dvěma sty lety jen stěží pomýšlet. Měli bychom pamatovat na ochranu těch opravdu slabých, kteří nejsou s to své zájmy hájit, dokonce ani vyjádřit: tedy všeho živého včetně zvířat i rostlin, včetně lidí žijících i v nejzaostalejších končinách planety, včetně vlastních dětí, těch sotva narozených i těch ještě nenarozených. Ve všech našich budoucích deklaracích a zákonech bychom měli dbát na to, aby naše pojetí neomezených svobod se nedálo na úkor druhých živých bytostí, dnešních i budoucích, jejich svobody nejzákladnější - svobody vůbec žít, dýchat dýchatečný vzduch, pít požitelnou vodu, mít zemi, která je ještě s to vydat úrodu, mít z čeho rozdělat oheň.

To, co lidstvo prožilo během dvou století od vyhlášení Deklarace by nás mělo varovat. Je třeba dbát nejen o to, aby se její základní principy dodržovaly, ale aby se, tak jak to ostatně autoři předpokládali, neustále doplňovaly, aby se v nich odrazily všechny dobré i zlé zkušenosti uplynulých dvou století, i nové pochopení místa člověka na Zemi a v přírodě. Pokud bychom chtěli opravdu tvořivě rozvíjet dědictví autorů Deklarace, měli bychom navázat na jejich racionalismus a humanismus a co nejvíce omezit duch sobectví, který může v člověku Deklarace posilovat - tedy podle mého názoru prosazovat myšlenku nezbytného sebeomezení celého lidského rodu. Pokud neuspějeme, budou opakovaně vznikat ohniska zoufalství, jehož důsledky mohou smést po generace budované hodnoty. Sladit myšlenku, že každý jedinec se má těšit všem svobodám, s myšlenkou, že každý jedinec je povinen omezovat své potřeby, bude jistě nesmírně složitý úkol, který si vyžádá, abychom změnili celý navyklý způsob života a hodnot. Vyhlašovat zásady, jak jsem již řekl v úvodu, bývá lehčí, než je uvádět v život. Zdá se však, že pokud to nesvedeme, postihnou lidstvo katastrofy, jejichž rozměr je stěží představitelný a v nichž vezmou za své i velké ideály, které prvně Deklarace lidských práv v takové ucelenosti formulovala.

Ivan Klíma

(Psáno pro ARTIS 89 k výročí Deklarace lidských práv)

110

Č L O V E Č I N A

Pred rokmi, už ani neviem koľkými, cestovala som rýchlikom Horehroncom, ktorý sa z Prahy uprostred noci pohýna a nad ráno je pod prvým slovenským vrchom. Vo vlaku zima, ľudí veľa, sedeli sme zadok pri zadku, zohrievali sme sa. V susednom kupé huhákali vojačikovia, vyblakovali pesničky, veselí vracali sa do Tatránie. Nad hlavami nám blikala žiarovčička, vytiahla som z tajného záhybu cestovnej kabely neviem koľký mizerný prieklep, viac sto stránok Vaculíkových M o r č a t ; začítala som sa, ako Vaculík choval a liečil vo vani morčatá, ako si ich zohrieval pod pazuchou, ako vychovával synov, ako ich hľadal po pražských uliciach pod rozrytým asfaltom pri potrubiach, ako chodil s rodinou po nedeliach osobným vláčikom obdivovať staré hrady, ale žiarovčička v oddelení začínala hasnúť. Hasla som i ja, zdriemla som si, ale ešte i v polosne zapíňal moj sluch rytmus a zvuk Vaculíkových viet.

Morčatá som dočítala doma v mlyne, v Lukavici, ale priateľovi Ivanovi Klímovi, ktorý mi ich bol požičal, som ich nevrátila - Praha je ďaleko, a poštou som ich predsa poslať nemohla: ešte by sa niekto na tú ich milú človečinu navnadil, a keby si k nej príšuchol, už by si ju nechal.

Ulakomili sa, ale akí, ktorí.

Jedného pekného dňa, ani to už neviem, kedy presne, ale bolo to v mesiaci máji, voňali konvalinky - vovalia sa dvorom do domu trinásti; a dvaja ozbrojení, so psami, ostali pred dvorom. Položia na stôl papierik, tak a tak, prehliadka. Vytiahnu dlhé biele rukavice, prehliadajú, prekladajú, šmátrajú v bielizni, v papierochoch i pod gaučami, zhíknu: Tu to máme! Spoza hrbky jemnej bielizne vytiahnu M o r č a t á . Položia ich na dosť vysokú kopy rukopisov i knižiek, rastúcu na stole. Kopa sa zakolíše, priskočia, zachytia, rozdelia vysokú kopy na viacero menších, zasadnú dvaja, začínajú zapisovať, ďalší dvaja odnášajú zapísané do vozov, ktoré strážia psi aj psóvodi, lebo sú to autá vzácne, jedno až z Bratislavy, druhé z Banskej Bystrice, tretie domáce iba - zo Zvolena, ale ja už nemôžem í vidieť, do ktorého korisť uložia, - tak

naozaj mi to všetko odnesú? Nikdy to už neuvidím? Veru som ne-
uvidela. Darmo som pýtala, prísne žiadala, na Drienovú tak i
tak vypisovala, neodpovedali mi centrálni bezpečnostní uradníci
ani slovko. Počula som, ba sama som zavše podobne postihnutým
spisovateľom radila, nože skús obrátiť sa na Lenárta, ten zavše
pomôže, zakladá si na tom, aby vyzeral slušne pred občanmi, a
tak ak pekne zaprosíkaš... pomôže, rozkáže Drienovej, aby papie-
re vrátila. Mne nie, ja mrcha som nezaprosíkala, a tak tam všet-
ko ostalo, hádam mi raz zaplatia, ak si postupne z podobných
koristí založia špeciálny archív pre budúcnosť. Je to, ak sa ne-
mýlim, zo tisíc stránok nedokončených textov, a teraz mi svitlo,
že mi ich odobrali v máji roku 1981, tady už viac ako pred sied-
nymi rokmi. Čo som mala robiť? Zažalovať ich? Viem už, ako naše
federalizované súdy fungujú, poučili ma názorne, keď nepotresta-
li vydavateľstvo, ktoré mi zastavilo už vytlačenú knihu, nebudem
si drať prsty zbytočnými klepancami na úrady hento a tamto. Veď
príde súdny deň.

I

Nič sa nemení, nič sa nezmenilo! - povedali ste mi posmešne
pán kapitán bezpečnosti /Eduard Horvát?/ v sobotu dňa 24. septem-
bra r. 1988 počas výsluchu v Bratislave na Februárke, veru pove-
dali, aj iné - čosi o moci. Moc je moc. My môžeme...

Ano, odpovedala som vám, vy môžete všetko, ja nič alebo
málo. Aj tento fejtón ste mi vtedy zobrali, rekonštruujem si ho
po mesiacoch, bude trochu iný ako prvý, predovšetkým preto, lebo
má pridané posledné dva odstavce. A ešte túto vetu: rekonštruujem
si ten fejtón v Prahe, po návrate z prechádzky po Staromestskom
námestí, vianočne vyzdobenom i zvonkami, novými knihami, zlate-
ným ímelím - práve pod pamätníkom Jána Husa, kde je vyryté:
Milujte se, pravdy všem přejte.

65

MIMOŘÁDNÁ PROZAICKÁ PRVOTINA

Byla jenom náhoda, že jsem na přelomu roku četl hned po sobě dvě prózy, které jsou ve všech ohledech protikladné. Ale v této krajní protikladnosti se mi názorně vyjevilo dvojí pojetí umělecké odpovědnosti i občanské morálky dvou větví české literatury, tzv. oficiální a tzv. samizdatové. První knížku napsal redaktor Kmene Pavel Frýbort a vyšla v Mladé frontě pod názvem Vekslák nákladem 100 000 výtisků. Druhá "kniha" je strojopisný román Petra Placáka Medorek /edice Mozková mrtvice, sv. 1 nové řady "Soudobá česká próza", 1986, str. 275/. Pídl jsem se po ní dlouho, než se mi podařilo na čas si ji vypůjčit. Její náklad se dá nepochybně vyčíslit manejjvýš několika desítkami opisů. Vekslák je knihkupecky úspěšné zboží kalkulující se senzačním námětem, autor ovládá všechny bestsellerové figle, jaký tudíž div, že se jeho Vekslák stal módní četbou snobů všeho druhu. Přitom nepřináší ani tzv. sociologické poznání, tj. neupozorňuje na nějaký neznámý společenský jev, pouze s obchodnickou protřelostí nabízí senzace s 'mafiánského' prostředí, které tyje drze z naší ekonomické a politické omezenosti. Takováto literaturu se navenek tváří náramně rozhořčeně, zdánlivě 'tepe zlořády' v duchu ušlechtilé socialistické morálky, ale ve skutečnosti je svou uměleckou laciností a propočítaností na úspěch podvodná, nemravná a až odpudivá. Bez toho tepání zlořádů nemá k života a lidské situaci u nás co říci.

V Medorkovi je požehnaně tzv. sprostých slov, její hrdina je rozhněvaný mladíček pohrdající morálními zásadami Čecháčků, vypravěč odmítá brát sám sebe vážně, a přece celý umělecký organismus knihy vyrůstá z hluboce chápaného společenského závazku talentu. Text sice rozbíjí vnější prozaickou tradici české literatury, ale navazuje na hlubinnou tradici jejích nejlepších zjevů úsilím o pravdivou a čestnou výpověď, straněním ujařmenému člověku a jeho právu na svobodu. Proto je tento skrovný svazeček, tato prvotina vyšlá původně bez autorova jména, uměleckým činem, s kterým jsou prózy typu Veksláka prostě nesouměřitelné. Nepamatuju se, že by v minulých letech některá samizdatová prvotina vyvolala polemiku. Medorek si ji vysloužil i zasloužil /v Kritickém sborníku polemizuje s kritikou E. Kantůrkové značka -kv-, sv. 2. a 3/88/, a to svým mimořádným vypravěčským výkonem a originálně pojatým ideovým záměrem.

Čtenáři zvyklí na realistickou románovou estetiku v něm naráží na leccos, co je bude šokovat a zdát se jim neobratné, ba ne-umělecké a násilné, ale pozorné čtení musí odhalit, že máme před sebou úctyhodný pokus demystifikovat nově, neotřele a razantně skutečnost, která člověku lže o svém humanismu, a přitom této demystifikaci vtisknout tvar a dát jí řád, zbásnit život i s jeho brutalitou jazykem, který mu odpovídá.

„Forma“ vyprávění je na první pohled jaksi nerománová, narušuje tradiční představu románu. Text je totiž zbudován z větších i menších, někdy jen několikařádkových kapitol, jež mají vlastní titulky /jedna je - jistě významně - věnována Egonu Bondymu/, vzniká tu jakási mozaika z drobných příběhů, postřehů, úvah, záznamů, soudů a dialogů, takže se tu střídají i různé stylové roviny /ironie, popis, lyrika, zpráva/. Vyvolává to zprvu dojem roztržitého a stavebně bezmocného, kompozice je „rozklíčena“, děj neustále přerušují nesyžetové odbočky, klasický kánon moderního románu je prostě rozbit. Tato protikánoničnost se však brzy ukáže jako promyšlený autorský záměr.

Autor šel až někam před zrod estetiky realistického románu, k románu osvícenskému /k Diderotovi a Sternovi/, neimponuje mu však jeho racionalita - jako M. Kunderovi - , nýbrž jeho kompoziční uvolněnost, neustálenost, jeho tvárná hravost, které mu svou fragmentarností umožňují všimnout si nejrozličnějších životních úkazů a zdánlivě nevýznamných drobností, věnovat pozornost věcem a jevům nespočítaným s ústřední postavou ani se syžetem, prostě nespoutávat si ruce přísným a chladným kompozičním plánem. Placák vede neobyčejně zajímavý dialog především s preromantickou prozaickou estetikou, dává se jí inspirovat, neboť zřejmě vytušil, že dnes zaběhaná románová výpověď je pro jeho záměr neupotřebitelná, příliš svazující, neadekvátní, že jedině naprostá vypravěčská volnost mu umožní dobrat se „jádra věci“: odhalit mravní i hodnotovou rozkolísanost a krizi společnosti, jež není otevřena pravdě jako míře lidské pravosti.

Překvapivě složitá je i autorova narativní hra. Jeho vyprávěč neustrne nikdy nadlouho v jedné poloze, mění neustále své vztahy k postavě, prosazuje sice důsledně své postoje a svá hodnocení, ale dokáže taky během několika řádek vzdát se vlastního hlasu a předat ho postavě, tedy ztotožnit se s ní, načež prudce změní ohni-

skovou vzdálenost a postaví se nad postavu, varuje ji, kárá, zesměšňuje, oslovuje a poté se zase obrací na čtenáře apod., přejímá dokonce roli jakéhosi režiséra a opoznámkovává Medorkovy dialogy s vyšetřovateli a kamarády; jednou je jeho jazyk stroze sdělný, pak zase apokalypticky vzrušený, někdy spisovný, poté žargonový apod.

Nedosti však na kompoziční uvolněnosti a stylové různorodosti. Narator zatemňuje, zamlžuje a činí rozplývavými i syžetové obrysy příběhu. Víme, že děj se odvíjí po dobu dvou let, asi od Medorkova sedmnáctého do devatenáctého roku, ale protože vyprávění bez potíží a plavně přechází z času do času, stěží časové koordináty rozpoznáme, jsme znejistěni. Některé indicie svědčí o tom, že příběh je zarámován Medorovým sněním v autobuse /toho mnění je značka -kv- v KS č. 3/88/, jiné tomu odporují. I pak, když se náš hrdina dostane konečně z chapadel fabričky a příběh se uzavírá jeho probuzením v autobuse na konečné, ponechá vypravěč čtenáře na pochybách, ani teď mu neposkytne žádnou záruku, zda děj byl či nebyl snově zarámován:

"... A snad se mu to všechno jen zdálo. Snad snil, když spal na své posteli uprostřed panelových domů, v kterých bydlí nějakí cizí lidé, snad se procházel městem a vzpomínal... Zoufale si to všechno jen představoval, když seděl ve velké tovární hale za strašlivým rachotícím strojem, který každou nepozornost odměňuje utrženým prstem... Čert ví, snad to bylo všechno to dohromady." /s. 263-266/.

Na jednom místě zavede vypravěč čtenáře až do roku 2057, pak mu kdovíproč vypoví morytát z r. 1896, v závěru nám sděluje, že Medorka budí budík v půl deváté, jenže vzápětí odjíždí z domova raním autobusem za pět minut pět, atd. atd. Tyto 'nelogičnosti' nejsou ovšem opomenutím, které by měla tužka pečlivého redaktora odstranit, nýbrž záměrem: dávají nám na vědomí, že jde o fikci a literární hru. Tomuto záměru rozbít iluzi reality a zdůraznit odstup od faktografické věrnosti života slouží i přejinačené názvy novin /např. Rudý hlas místo Rudé právo aj./, nebo názvy u nás neexistujících institucí - třeba Úřad pro ochranu státu. Tutéž funkci mají i kapitoly zdánlivě nesmyslně vkládané do příběhu, např. o situaci za války, nebo ona zpráva o vraždě v r. 1896 a mnohé další. Tím vším vypravěč demonstruje, že jeho narativní akt je literární postup, poukazuje k němu, odkrývá ho, aby čtenáře upozornil, že nechte realistickou estetikou budované pravdivé a objektivní zpodobení skutečností, stále mu staví před oči svou literární hru, kterou život

pouze inspiroval, ale která není jeho kopií. Vyprávění tohoto druhu má vlastní zákonitost nepodléhající přísné logice, nechce být oním proslulým 'zrcadlem postaveným podél silnice' života.

Zvláště zřetelné je to v epizodách situovaných do záhadných prostorů podivných dvorků anebo kanálů, kde hledá Medor údajně odpověď na otázku, zda policie, která ho právě vyslychala, neví něco o tajemstvích party androšů, kteří se scházejí v prazvláštní podzemní hospodě V hrobě; nebo tehdy, když si jde Medor do chrámu pro písemný vzkaz a najde v lavici lístek s jediným slovem, jež ho nadchne: Vítězství. Do těchto pasáží nenápadně, ale zřetelně prolíná žánr literární parodie hrůzostrašných 'gotických' povídek s tajemstvím, které je tu perziflováno a zprofanováno, neboť o slovu 'vítězství' se můžeme taky domýšlet, že se týká vítězství milovaného fotbalového klubu.

Avšak narativní hra matoucí čtenáře jde ještě dál: je do ní vtahena i ústřední postava. Nejdřív nás vypravěč přesvědčuje, že je to podivín, z něhož si okolí utahuje, že se děsí fabriky a pohrdá dělnickou 'masou' kolem sebe, že je to zamindrákovaný jinoch koktající před každou prsatou ženskou a zakládající si na své vydělenosti z tupé 'masy', na své jinakosti a zvláštnosti, ale po čase ho sledujeme na fotbalové tribuně, jak s kamarádem Nestorem bohapustě plácá a povykuje s fanoušky a s opovrhovanou 'masou' dokonale splývá. Na jedné straně dělá Medorek dojem 'dítěte božího' svou bezmeznou naivitou a bezbranností, ale zároveň záštiplně běsní proti sídlištním obyvatelům i s jejich 'haranty' a na milost nebere ani rodiče. Když uvěříme, že je zmršenec, blbeček slabý na hlavu, těžko si s tím srovnáme, že čte Klímovy Vteřiny věčnosti /vydané v r. 1968, jak se zdůrazňuje/ nebo Camusova Cizince, což jistě není běžná četba a hodí se spíš do rukou náročného intelektuála. V této 'masce' pak diskutuje u piva s Nestorem suverénně o ruské klasické literatuře, vynáší o ní zdrcující soudy^{x/} /a stejně o K. Čapkoví/.

- - -

x/ Jen pro zajímavost: tyto soudy o Tolstém a Dostojevském překonává Varlam Salamov, velký objev ruské prózy s tematikou sibiřských lágrů. V 49. čísle Moskevských novostí čteme mezi jeho úvahami o literatuře mj. toto:
 "Ruští spisovatelé druhé poloviny 19. století mají na duši velký hřích lidské krve prolité v jejich znamení ve století 20.. Všichni teroristé byli tolstojovci a vegetariáni, všichni fanatici byli žáci ruských humanistů. Tento hřích jim nemůže být odpuštěn."

Kde k takovým pronikavým znalostem a promyšleným názorům přišel? O jeho duchovně tak bohatém životě se nedozvíme nic, tato informace přichází jako blesk z čistého nebe. Nebo jiné překvapení: Když už máme za to, že jsme prohlédli Medorkův životní styl, najednou na str. 169 zjišťujeme, že prý neustále s sebou nosil klarinet a "náruživě hrál, aby lidem sdělil také tu radost". Ale při podobné činnosti ho s vypravěčem nikdy nezastihneme. A tento podivín zároveň píše básně a povídky zřejmě 'protistátního' obsahu, protože se o ně zajímá bezpečnost, ale ani do tohoto hájůství jeho věrný průvodce nevstoupí.

Medorek jako literární postava, hrdina, je tedy 'složen' z nevyřešených rozporů, je plný protikladů a vsadit si na jednu jeho vlastnost znamená opominout jinou, neméně významnou. Obtíž s otázkou 'kdo je Medorek?' rovněž dosvědčuje, že jeho neuchopitelnost byla v autorově plánu, že tedy kritika vycházející z estetiky např. psychologického románu se bude míjet cíle, že její soudy budou zavádějící. Medorek nerozumí sám sobě, svému významu, ani realitě, která ho obklopuje, formuje i deformuje. Získává demystifikující sílu jedině ve spojení s originálně pojatým vypravěčem, vypravěč je jeho intelektuální Všudybud a ochránce, on teprve dodává příběhu dimenzi umělecké svrchovanosti a objevnosti. Jinými slovy, Placákův román je působivý a přesvědčivý nikoli realistickým zpodobněním jednoho lidského osudu, nýbrž tím, jak je tento osud vyprávěn, jak je před našimi očima 'skládán', jak je příběh tvarován, jak je text 'formálně' dělán. Placákovým uměleckým objevem je především svérázné pojetí vypravěče a jeho úlohy v struktuře příběhu. Stejným právem, jakým byla položena otázka 'kdo je Medorek?', bylo by možno se ptát 'kdo je vypravěč?', že má na Medorkově osudu takový zájem. Domnívám se, že je to zosobněný ironický princip v iluzivní literární hře stvořený hlavně k tomu, aby rozbíjel iluze života.

Dobrá, ale kdo je tedy vlastně Medorek? Dítě boží nebo pekelník; plaché stvoření nebo cynik; nesvéprávný bloud slabý na hlavu nebo intelektuál s bohatými znalostmi literatury a s jejím osobitým hodnocením; dobrovolný vyděděncem společnosti nebo jeden z tupého davu fotbalových fanoušků a hospodských žvanilů; sentimentální, sebelítostivý zbaběleček nebo vztekloun a násilník prskající po posvátných hodnotách; flákač, jenž se štítí práce nebo přesvědčený odpůrce totalitního režimu upírajícího člověku svobodu?

Má z toho všeho něco, ale zároveň není nic z toho úplně, není prostě realistickou metodou vnitřně scelený charakter. Jeho poznávacím znamením je snivost, nezvládnutelný sklon k snění. To je klíč k jeho povaze. Sní s otevřenýma očima, za jízdy autobusem v Praze vidí Léonovovu univerzitu a jindy zase stěžně zaoceánských lodí, celá závěrečná kapitola s apokalyptickou vizí má název "Sen o nebi", sní o dívce a oslovuje ji: "stoprocentně vím, že toto všechno je sen, sen, a přitom má jediná skutečnost, opravdová skutečnost" /s. 259/, sen je mu tedy víc než reálný život, v něm se teprve manifestuje jeho lidská podstata. Umí se vcítit do hmoty židle i ocelového vrtáku a podtitul jiné kapitolky zní "Člověk věčně fantazíruje". Medorek sní opravdu nepřetržitě a všude, při práci, na záchodě, ve sprchách, v autobuse, prostě utíká věčně před drsností světa do vysněného ráje, kde je suverénem, kde je takový, jaký by chtěl být a kde není nic z toho, co ho v životě zraňuje.

Není tento sklon k snění významovou konstantou jistého druhu literatury, neznáme z dějin literatury podobné typy?

Zajisté, je to charakteristický, podstatný znak citlivých duší, jež se potulují v hojném počtu v západoevropské i ruské literatuře preromantické /v r. 1986 z ní vyšel v Odeonu výběr pod názvem Citlivé duše/ a jež poprvé vyslal do literatury J. J. Rousseau. Medorek je z jejich rodu. I hlavní postava vyprávění tedy poukazuje k týmž zdrojům jako jeho tvárné postupy.

Medorek je ovšem citlivá duše do krve uražená moderní nepřátelskou civilizační mašinérií, olupující člověka o volnost, všechno ho v ní dráždí, rozčiluje, provokuje, odpuzuje, nenalézá v ní nic, co by bylo hodné úcty a co by vyšlo v ústrety jeho touze po svobodě. Zraněná citlivá duše se tedy choulí do sebe a nasazuje si různé masky, které často mění, ale jejím trvalým vnějším projevem je zdůrazňované drsnáctví, cynismus, ten má skrýt její přecitlivělost a zranitelnost, k nimž by se ani zanic nepřiznala. Citlivá duše skrývá před lidmi své tajemství, které prozrazeno by jí vydalo ještě víc všanc posměchu - skrývá svou hypersensitivnost a bezmocnost, neschopnost zápasit s nepřátelským světem. Citlivá duše by zahynula nemít za průvodce vypravěče, který je na jejím osudu bytostně zainteresován, chrání ji, povzbuzuje, kárá, napravuje omyly atd., ale její tajemství nevydá. Základním nástrojem je mu

přítom ironie a sebeironie v nejrůznějších polohách, od úsměvné shovívavosti až po drtivé zesměšnění. A právě vypravěčovými komentáři plnými perzifláže pronikáme pod příkrovy, jež utajují krutou pravdu o totalitní společnosti, v níž žijeme, vypravěčovými komentáři odhalujeme podobu současného zla, které se zmocnilo společnosti a učinilo z obyvatel sídlišť 'očarovaná prasata' neschopná lidsky důstojně žít - poznáváme banálnost, život bez duchovního rozměru a zákeřnost lidské prostřednosti.

Vypravěč vidí ovšem svět kolem sebe výhradně v 'dábelském zrcadle', nic vznešeného do jeho obzoru nevstoupí, každou chvíli přejde z poklidné, referující polohy do apokalyptické vize a groteskně zdeformuje skutečnost, obraznost ho strhuje k expresivnímu 'brutálnímu stylu'. Medorkovu opilost vyličí takto:

"Seděl v křesle - místo vlasů mu z hlavy trčely na všechny strany tvrdé ostny - a plival oheň... Vytrhával si chlupy, v prstech z nich žmoulal ohnivé kuličky, dával si je na dlaň, foukl a posílal je do vzduchu." /s. 23/

Nenávist vůči fízlům v sídlištním domě probudí v Medorkovi takovouto 'morzakorovou' představu:

"Večer se v jeho /fízlově/ bytě rozdráčí telefon. Zvedne sluchátko - volají ho z úřadu. Suchý, ostrý hlas mu rozkazuje, aby vás zlikvidoval. Vezme tedy ze zásuvky svůj kolt, odjistí ho, sejde o patro níž a zazvoní. Otevře mu brácha, on na něj namíří a chladnokrevně ho zastřelí, jako kdyby se cvičil na terčích v policejní střelnici. Otec vyběhne z pokoje - co že se to děje - a vtom ji dostane do čela. Ty se vytrhneš z těžké letargie očekávání, vezmeš kuchyňský nůž, stoupeš si za závěs a budeš čekat a až bude zády k tobě, ponoříš mu nůž na zeleninu mezi žebra a ukončíš tak krvavou komedii. A nepadneš pak na zem a nebudeš se kát z nejtěžšího hříchu, protože štěnice se nepočítají" /s. 165-166/.

Jazyk vyprávění nabývá v takových okamžicích přes svou neurvalost, drsnost a brutalitu strhující síly básnického vytržení, má schopnost demystifikovat a odhalovat podstatu reality. A právě svým jednostranným 'drzým' zacílením k provokaci burcuje náš český svět tohoto času z otupělosti - idyla, vyváženost a uspořádanost tu nemají místa. Zlé ironické zlehčování je svérázným výpadem proti systému, který nutí všechny vplynout do něho a spět ke stejným cílům, je to obrana proti nivelizaci a odosobnění člověka, proti masovému instinktu hubit už v zárodcích všechno osobité, jinaké, vymykající se z duchovního živoření. Medorkova citlivá duše vytušila, že systém jde bezohledně za svým cílem a prospěchem, údajně k nejvznešenější metě lidských dějin, a že tato obecná idea byla povznesena na místo boží, že je omluvou každého násilí a že pomíjí, po-

tlačuje vše individuální a mstí se na všem odstředivém, lidsky náročném, co se nehodlá vzdát své představy štěstí, na všem, co narušuje běh mechanismu odpírajícího člověku právo jednat podle ~~—~~ vlastního svědomí.

Mám za to, že román Medorek přesahuje svým významem hranice undergroundové prózy. Ironie, sebeironie, "brutální styl", zdůrazňovaná neumělost, naivismus a stále manifestovaná hra s jazykem i syžetem ho zřejmě sbližují s uměleckými tendencemi, jež jsou označovány za postmodernismus. A nemělo by valný smysl poukazovat na jednotlivé neumělosti a jazykové nedbalosti, jež jdou na vrub autorovy spisovatelské nezkušenosti. Placákův tvárný experiment vnáší do soudobé české prózy neobyčejně zajímavý umělecký podnět a přináší další důkaz, že tzv. nerealistické vypravěčské postupy jsou schopny brilantně zvládnout úkol kriticky usvědčit společenskou přetvářku, sebeklam a násilí na lidské svobodě.

P. Placák vydal román a~~—~~ si ve svých dvaadvaceti letech, což se rovná malému zázraku. Ale v umění, jak známo, na rozdíl od života se zázraky dějí. Na pozadí oficiálního nakladatelského provozu, v němž průměrnost je kýženým cílem a riskantní experimentování je vyhoštěno, prozrazuje Placákova slovesná originalita a ideově umělecká odvaha nejen nesporný talent, ale - navzdory všemu sebezlehčování a odporu ke gestům patosu a vlastní důležitosti - i příslušnost k těm "pár bláhovcům, kteří se ještě neuvzdali a kterým ještě není lhostejný osud tohoto světa".

Milan Jungmann

303

Karel Ptáčník: Fasáda. /Edice Žatva, Čs. spisovatel, Praha 1987, vydání I., odp. red. B. Holý, stran 488, náklad 22 000, cena 31,-Kčs/

V pětisetstránkovém románě se nejčastěji opakují pojmy Olda, Ludva, Vašek, Marta, Olina, Vlastička atd. - v takovém množství, že s použitím příjmení je už 5% stránek zaplněno. Nutná čtenářská hra pro toho, kdo má ve zvyku mít z četby nezvyklý zážitek, a spisovatel ho vyvolat neumí: stačí důsledně dosadit všude jména z Nigérie /Mbwana Dlodle místo Ludvy, Muhamad Tuud místo Oldy, atd./. Pochopitelně děj je pak situován do osady /"hodinu jízdy autem" vzdálené od Lagosu/, neboť Praha je ve Fasádě zanedbatelná: vše tam funguje v rámci děje zaostalé rozvojové země. V tom sajraktu žranic, pomluv, cizoložství a simulované pracovní výkonnosti se pohybují domorodci zásadně apolitičtí a přitom souhlasní s diktaturou - někde tam za osadou fungující - až do ztráty kůže, vlastní.

Na předsádce knihy - v tradici afrických místopisů - je osada pečlivě namalována. A už tato zobrazená dispozice prozrazuje autorův /nigerijský/ smysl pro ahistoricitu možného českého prostředí. Citují z následující třetí strany textu /po mapce/:

"Oldův táta pracoval po celý život v lomu, který jeho rodina od nepaměti vlastnila, a jen tak si lze vysvětlit, že si Sochorové kdysi dávno, prý před stopadesáti lety, postavili na místní poměry tak bytelný barák z kamene a cihel... Z pavlače se vcházelo do pěti pokojů, zařízených pro zaměstnance, majitel obýval přízemí", atd.

Lom je vyznačen přesně na druhé straně katastru osady: majitel lomu i dělníci u něj ubytovaní docházeli dle mapky každý den do práce únavným obloukem. /Jinak by museli procházet přes dva lesíky, brodit se potokem, atd./ O únavnosti podobné docházky svědčí hrdinové románu na s. 209; tam dokonce domorodec-literát navrhuje v osadě zásadní změnu:

"Být zrovna v těchto místech druhý mostek, šupli bychom na druhou stranu a po ptákách". "Neboj", řekl Olda. "I když mám sklerózu, na tu lávku myslím ve dne v noci. A jednou ji postavíme."

Jednou! Autor popisuje své hrdiny, pohybující se na cestě od lomu k domu, slovy "šli a šli". Neevropským prostředím: evropské uvažování by i před 150 lety vedlo majitele lomu k výstavbě domu při silnici, kde jsou na mapce v blízkosti lomu zakresleny dvě stavení. Dynamit neexistoval a při nelehké ruční práci se v lomech dře lo od rána do večera. Pokud ale majitel toužil v té době žít v místě co nejvzdále-

nějším od lomu, proč by nevybudoval onu lávku přes potok, ke zkrácení úmorné cesty, na což jeho potomek, který už do lomu vůbec nechodí, myslí "ve dne v noci"? Spisovatel staletý civilizační vývoj popisovaného prostředí považuje za pseudohodnotu a nejhrouběji je v jeho syžetu utajen budovatelský román o stavbě lávky přes potok. Společnost současnosti je pak tímto nezištným činem obohacena! V próze žijí hrdinové ze dne na den, teprve oni se vyšvihli v civilizační bytosti, vlastní rodovou příslušnost a výkonnost lidství markýrují, stejně jako spisovatel. Tomu odpovídá i pokleslý jazyk, místy neschopný uměleckého účinku a vhodný pro čtivo denního tisku na pokračování. A fakt, že autor Fasády zásadně opomíjí možnost otevřené společenské kritiky. Např. hlavnímu hrdinovi Oldovi zemře nade vše milovaná žena. Jak? Cituji ze s. 114:

"Rozhlédl se po nich uštvanýma očima. "Nechali ji vykrváct", řekl. "Večer ji operovali, v noci ji nechali bez dozoru - a ráno byla studená a krve po kotníky. Nemohli to přede mnou zatajit, mám tam známého, vlítnul jsem na primáře, ale on to přece nezavinil. On operoval - a dobře. Co jsem měl dělat? Žalovat? A koho? Doktoři jeden druhého ještě nikdy neshodili. A diagnóza na úmrtním listě je svatá. Tak jsem to vzdal."

Posluchačka reaguje na sdělení důstojníka /čs. lidové armády, který i boj za milovanou ženu - "nade vše" - umí jen "vzdát"/, takto:

"Hrozné. A pak že naše zdravotnictví..." /A nyní spisovatel nedopustí, aby byla jen doslovena myšlenka o možných chybách socialistického zdravotnictví. Jeho postava větu okamžitě přerušuje/:

"Je dobré," řekl Olda. "Jedno z nejlepších. Ale všechno vždycky záleží na lidech... Všude."

Hle, jak se pohybujeme v oblastech novinářského žvástu, nutného k nedoznění společenské kritiky a k prosazení pseudohodnot: primář, zanedbávající pooperační péči na svém oddělení si ve Fasádě zaslouží ocenění! Řídí přece na svém úseku "dobré" zdravotnictví, ba "jedná z nejlepších"! Je tohle ideově možné v Nigérii? Všecko vždycky všude závisí na lidech, ale konkrétní jednotlivci jsou nevinní! I z hlediska zkušeného právníka, jakým ~~byl~~ hrdina byl, dokonce na ministerstvu /obraný/.

Zato se Ptáčnickovi /mimoděk/ podařilo odhalit zprofanování společenské funkčnosti důstojníků čs. lidové armády. Ve Fasádě jako bychom nacházeli vysvětlení, proč bojový svazek lidu, řízený takovými důstojníky, nikdy v moderních dějinách nezasáhl proti okupantům země. Ptáčník totiž popisuje přímo důstojníky z ministerstva obrany! Cituji jeho charakterizace osvědčeného důstojníka Jiřího Zacha, s. 61:

"Žil sám a usiloval žít tak, aby si co nejdéle uchoval pevné zdraví ... přímo neuvěřitelně holdoval osobní hygieně. A denně se modlil za zdraví a preventivně polykal hrstí prášků...".

Na s. 87 je zdůrazněna jeho "apatie" a "odevzdanost". A když ho na s. 213 přece jen "žene nenávisť" jako "prvního" do chlapské rvačky, dostane facku a - "vykřikne" a popadne se "oběma rukama za tvář". Před dalšími ranami ho zachrání - kdo jiný - než domorodý literát. Až ke konci pranice, kdy jeho strana zvítězila, se tento důstojník "rozvášní" a "prudce nakopne" ležícího poraženého. A pochopitelně - poškodí si i při tomto ataku - "kotník"! Ubožáctví bez konce: "řve" pak i při ošetření kotníku doktorem. Ne, podobného důstojníka v platné záloze, který by v případě konfliktu velil bojovým jednotkám, může podvědomě zobrazit jen spisovatel, znající tradice armády v Československu. To podvědomé zobrazení podtrhávám, neboť Ptáčnick pochopitelně mínil zobrazit ideovou pochybnost podobného důstojníka ve svazku ateistické armády lidu. Citují úvodní informaci o tomto veliteli:

"Byl vychováván ve víře v Boha a ta ho nakonec přesvědčila o nutnosti pokory a smířlivosti."

Ptáčnick jako každý občan v ČSSR ví mnohé o tom, jak čs. lidová armáda záměrně navazuje na tradice husitských bojovníků. Ovšem ne ve smyslu víry v Boha! Taková víra je nedůstojným balastem a Ptáčnick pro jistotu nenechává nikoho na pochybách, že jeho Zach není například v Československé církvi husitské. To by si náš spisovatel ve vztahu k armádě nikdy nedovolil. Citují ze s. 62 důležitý povzdech:

"Nechápu, že tě jako katolíka nechali v armádě."

Odpověď důstojníka: "Já to nikde neinzeroval - a lhal jsem".

Důstojník čs. lidové armády /husitských tradic/ je tedy v Ptáčnickově podání pokažený jako muž tehdy, když je "katolíkem". Katolík je to ovšem také podařený: nechodí nikdy do kostela, kromě svátosti křtu už žádné jiné svátosti od církve nikdy nevyžadoval. Však ze své nemožnosti se vyhrabává jen na základě popírání příkazů Desážera, např. tajným smilněním: ve Fasádě poznáváme, že ke zmužilosti nepotřebuje ani modlitbu, kostel či kněze, pouze povolnou ženu. V roce, ve kterém Fasáda vychází, plní Ptáčnick společenskou objednávku socialismu i tím, že poukazuje na nebezpečí katolíků /jejich nemožnost/ ve svazku armády. Je to ideově málo? Dnešním nakladatelským redaktorům to stačí.

Spisovatel současnému režimu posluhuje čitelně i v neuvěřitelných podrobnostech. Tak když s vlastní mánie zaplňuje skoro 20% textu popisem konzumace a přípravy jídla, ve výsledné salámové senilitě popisuje

následné "obžerství" hrdinů románu: když si zakupují "pechoutky" a "různé speciality", zahajuje seznam tohoto "drahého sortimentu" úmyslně - "sardinkami"! Jsou na prvním místě seznamu na s. 88 proto, že v době vzniku a vydání Fasády nejsou v ČSSR na trhu. Ůtenář je tak veden k poznání až do podvědomí, že "sardinky" jsou potravinou především luxusní a měl by je jako hrdinové románu škrtnout ze svého jídelníčku. A když toho není schopen a marně je shání v ČSSR dál /i v roce 1988/, učinil toto správné gesto škrtnutí z jídelníčku zaň spisovatel aspoň v oblasti krásného písemnictví.

A když jsme už u toho krásného písemnictví: v románě je pochopitelně kladně popsán domorodý spisovatel Ludva, - "redaktor pražského literárního měsíčníku". Jaký je to je samec ve vztahu k ženám o generaci mladší a jak panelově Ptáčník jeho sexuální aktivitu popisuje! Než ale citovat z této obehnané oblasti, jak kterou "přitiskl", atd., je nutné povšimnout si, jakým dramatem dává ve své literární tvorbě domorodý spisovatel přednost. Citují z jeho obraz ze života osady, z práce na poličcích domorodců u chalup /s. 395/:

"Najednou prý zařval, u huby pěnu, a motyčkou jí vzal rovnou mezi oči. A když padla, tak do ní kopal a znovu tu motyčku zvedl, aby dílo dokončil, ale to už na něho řval Rys a taky Nedoma, který bydlí přes silnici. Tak Novosad motyčku odložil, vylil na starou kýbl vody a odtáhl jí do baráku. Od té doby je u nich klid a už žádné facky. Když Novosadové srostli přerážený nos, Novosad jí vyhnal do zaměstnání, oba teď spolu jezdí ranním autobusem do města, spolu se i vrací, a když jdou od zastávky, Novosad jde první, ona dva kroky za ním a nese mu aktovku. Jaká dramata se mi odehrávají přímo před nosem: proč bych si je měl vymýšlet a hledat je někde jinde než ve Lhotce?"

Takovýmto dramaty - shodnými ze současné Nigérie - je nadšen dobový socialistický literát, "spisovatel" - "šesti románů, jež se dočkaly několika reedic". V momentě, kdy pro popis vražedného útoku použije "redaktor pražského literárního měsíčníku" pojmu díla, poznáváme, že i v druhém plánu knihy je popisovaná realita na pokraji džungle, kde bují nezákonnost a jen nepřesvědčivá fasáda evropského prostředí pozakrývá vztahy už naplno barbarské. Pseudohočnost lidská prosakuje textem až k svému vítězství: problémem podobných socialistických realistů není někoho z pekla dostat, ale naopak do pekla uvrhnout. Pod zástěnou pojmu "díla". A to je zároveň podstatou všech budovatelských románů, grunt jejich fasády.

Václav Dušek: Druhý dech. /Severočeské nakladatelství, Ústí nad Labem 1986, vydání II., s. 176, náklad 30 000, cena 17,- Kčs./

Při druhém vydání Druhého dechu je možné zamyslet se, proč je tato próza reálným socialismem pozoruhodně oceňována. /Kromě masových nákladů došlo i k jejímu zfilmování, atd./ Jaká vyjímečnost je skrytá v popisu dělnického prostředí jatek a konkrétního města Teplic, kde rytmus času určuje "sklárenská siréna"? Je to snad proto, že jedna z popisovaných postavíček, pohybující se na společenském dně i samotných jatek, má schopnost modlitby? V náznaku cudném? Citují ze s. 90:

"Zrovna smetal poslední zbytky štětín, když sklárenská siréna odhoukala poledne. Udělal palcem křížek na čele a něco si potichu připomněl."

Tento křesťan /pomáhajícím druhým pouze za protihodnotu alkoholu/, je součástí demoralizované dělnické třídy Druhého dechu. Dušek jen v ČSSR za toto dílo oceňován, neboť společenskou demoralizací dělnictva v práci vysoce vyzdvihuje. Citují se s. 112:

"Tvrdí chlapi. Nikdy moc nemluvili, ale dokázali pohnout s prací. Snad všichni byli nespokojeni, ale tihle muži, chlapi práce, osmihodinová roboti, se nikdy nezvali. Byli tady, aby pracovali. Věděli o tom a nezapomínali na to. Obdivoval jsem je."

Ano, takovouto dělnickou třídu potřebuje v Čechách reálný socialismus. A spisovatele potřebuje, aby se těmto "osmihodinovým robotům" beze sbytku obdivovali: moderní próza potřebuje k tomu, aby vyzdvihla základní socialistické uvědomění dělníků! Spočívající plně v Duškově kouzelné skratce: "Snad všichni byli nespokojeni, ale tihle muži, chlapi práce, osmihodinová roboti, se nikdy nezvali." Jistěže tomu tak je v ČSSR: činnost umělce musí však napomáhat tomu, aby se stejné vody rozhýbaly! Moderní české umění doposud osmihodinovými roboty plně pohrdalo a lidství, jakkoliv pracovní zmatečným, dávalo přednost. Reálný socialismus ovšem po dělníkovi vyžaduje dvojí: za prvé buď výkonný a za druhé drž hubu! Co je na tomto stavu hodné obdivu? I po uvedení citátů Duškových hrdina vyzdvihuje výše popsaný stav mezi československými dělníky. A když se jeho Tadeáš Falk s nimi loučí, je to s dikcí po výtoce literátskou:

"Zpěníte se, ale já vás budu pořád vidět jen takhle. I vás, děvčata od narážček, a vás, chlapi z lítačky, i tebe, dědku z čističky."

Tahle je úryvek z eposu fantasmagorika. Setrvalý stav, kdy z lidí jsou už jen osmihodinová roboti, mlčící, považuje moderní prozaik za natolik strhující, že jen takto bude tyto lidi "pořád vidět". A Duškov hrdina se dle tohoto étesu v příběhu i chová: jestliže se mladý dělník, upletaný na takovémto řetězu dříví instinktivně vzbouří /a jmenuje se psovsky "Harýk"/, pak ho hrdina Duškovy prósy málem jako "čmucha"

vyhledává. A nachází a z devastované přírody ČSSR, z té jediné zbyvající škvíry ke svobodě ho navrácí on do pracovního procesu. Neboť on se svou manželkou v živě prožívaném snu, opakovaně uvažuje o tom, jakou nemovitost by si postavil na krásném /a vyhlédnutém/ přírodním místě. Schází mu k tomu pouze "sto tisíc". Přesně ví, jak upravit přírodní místa k svému hmotnému prospěchu: dejte mu možnost vydělat několikrát sto tisíc a heslo - Proletáři všech zemí, spojte se - naplní tak, že naše země propojí nekonečnými ploty z drátěných ok soukromých pozemků. Co jednou má a pohltil, o to se nemíní dělit s nikým: jestliže vyženil cizí dítě, skutečného otce zavaluje svým bezbřehým pohrdáním a celá próza tuto nenávistnou etiku neodpouštění propaguje s úsilím hodným lepší věci.

A styl Duškův? Proletářské drsnáctví hlavního představitele umocňuje ledabylostí vlastního psaní. Cituji např. ze s.169 typickou ukázkou: "Teď ráno, kdy pískaly brzdy trojbusů a každým okamžikem měla zahoukat sklářenská siréna, jsem měl žaludek jak kuře trpící žaludečnými vředy. Nechutnalo mi jíst, ale Bára se nedala oblomit. Večer jsem vypil víc, než bylo zvykem. Klášterné červené ve mně zmizelo a zmizela i tresčí játra a drubeží paštika a láhev vodky a nejméně deset piv. Nebo víc?"

O několik vět dále, v jiném odstavci čteme, že Bára, v pokračování děje - "vzdala to". /Hrdina nebyl přinucen po ránu jíst./ Je tedy možné domýšlet se, že původní informace - "ale Bára se nedala oblomit" - se týkala oblasti sexu? Ne: násilná formulace je v uměleckém ~~textu~~ textu jen tak. V dalším odstavci je už zapomenuta. Násilnický styl psaní jde ve svých formulacích ode zdi ke zdi. Hrdina i kvůli jídlu potřeboval člověka nejbližšího "oblomit" a pak ho přinutil, aby se "vzdal". A to necituji popis rvačky hrdiny s vojákem naší armády, kde jsou použity přímé formulace z detektivek americké drsné školy... Všimněme si zde literárního drsnáctví: Duškův hrdina je hrůš pobaven, že si nepamatuje, kolik toho ve svém obžerství spořádal. Je ale poučen o tom, jak mizerně se cítí "kuře trpící žaludečnými vředy"! A nepije Klášterní červené víno /i když s tímto názvem existuje v prodejní síti/, ale jen slovensky hrdé "Klášterné červené", aby se přiblížil co nejvíc jazyku drsné Husákovy říše, ani ne české, ani ne slovenské. Jazyk této říše je: drsně laxní.

Již při druhém vydání by kniha potřebovala - více - češtiny. A vysvětlivky pojmů jako: "vysoký volfák", "startující siebel", "batlík fungl novej z pětačtyřicátého", "tringl". A co si počít s pojmem, prostupujícím celou prózu, v únavném opakování, že "u sousedů" "rve grunding"? /Firma s tímto názvem byla už v NSR kooptována do jiného

koncernu a přimlouvám se za používání pojmů trvalejší hodnoty./ Dušek se křečovitě snaží o zmapování dobového slovníku a to i odborného z výroby mnohých produktů jatek. Vše vypadá velmi věrohodně, jako kdyby hrdina Tadeáš Falk si své prostředí přímo ohmatal. Ale čteme také údaj ze začátku poslední kapitoly /s. 158/:

"Na rampě stály bedýnky škvářeného sádla a bakelitové bedny na uzeninu."

Šofér Falk bere v próze "bedny na uzeninu" často do ruky. Mimo popis Duškových by rozpoznal z hmatu a materiálového pnutí, že podobné bedny z bakelitu už svou třífázivostí by poškozovaly jak uzeniny, tak ruce, nehledě na značnou tíhu materiálu. /Bakelit je umělá pryskyřice používaná v 1. polovině 20. století, pojmenovaná po belgickém chemikovi. Bedny na uzeninu nejsou v ČSSR zásadně vyráběny z "bakelitu", ale vstříkováním z polypropylénu, atd. V obchodní síti ČSSR jsou tyto masově se vyskytující bedny na uzeninu známy jako "přeprávký z propylénu"./ V čase Duškovy prózy jsou "bakelitové bedny" spatřeny na rampách jatek okem laika /neunesly by ani požadovanou hmotnost 30 kg, atd./. Museální jatka v ČSSR jistě existují, ale Dušek či šofér Falk by se divili, jakou bakelitové bedny prokázaly - ověřitelně - malou životnost. Zdánlivě odborný termín Duškových měl vyřadit redaktor knihy, aby mohla kritika dále přiznávat Duškovi především znalost popisovaného prostředí...

Hrdina prózy Tadeáš Falk se pochopitelně vyskytuje i v rozhovoru s autorem v týdeníku Kmen /č. 37 z 15. 9. 1988/. Tam čteme i rozhořčený Duškových údaj: "Tak třeba před lety se stalo, že přijedu do Prahy a ke svému údivu se dozvím, že jsem autorem protisocialistického románu". Dočítáme se ještě, jak se v tomto smyslu stal "kořistí". Není jasné, zda protisocialistickým románem měl být text s hrdinou Tadeášem Falkem: rozhodující je, že není správné považovat Duška za muže, který by byl schopen napsat protisocialistický román. On ví, jakými texty se jako spisovatel v ČSSR užívá /za reálného socialismu/. Zlobí se jen, že u jeho profese spisovatele "prestiž je mizivá". Pokračují v citaci:

"Promiňte, že budu osobní, ale čekám na telefon čtrnáct let - to je přece prestiž k nepřekonání!" /Podtrženo Duškem./

Zmiňují se o této situaci "k nepřekonání", neboť mi potvrzuje Duškovo siláctví, v hloubce jeho umělého světa. On prostě neví, že v obci českých spisovatelů je naprosto normální, když už přidělené telefony jsou jim ze dne na den odebrány, stejně jako řidičské průkazy, cestovní pasy či nárok na starobní důchod. Jsou navíc vydáni policií v ČSSR napospas a mnozí byli - za normálního x stavu nevržené veřejnosti - uvrženi dlouhodobě do vězení. /Za pouhou činnost spisovatelkou!/ Nezbývá než doufat, že jednou i autor Dušek pochopí, na stavu společnosti kolem sebe, proč je prestiž spisovatelů u nás "mizivá".

Ivan Kadlečík:

P R O R O C T V Á

/besednica/

Jedného dňa, až onedlho, zastane pred mojím domom auto s priateľmi zo Slovenských pohľadov, Romboidu, z Literárneho týždenníka, z vydavateľstva Smena /kde mám od roku 1971 rukopis knižky, ktorú Stanislav Šmatlák posúdil ako ideologicky vtedy nevhodnú/, zo Zväzu slovenských spisovateľov /kdo mám od roku 1971 zabudnutý členský preukaz/. Opýtam sa ich, kde boli všetci po toľké roky, keď som skučal po nociach a potil sa bázňou neraz. Potom si zajeme, vypijeme, zaspievame. A napokon, pri rozlúčke im poviem jedno strašne hnusné slovo - po kečuánsky. Vedomci slovenskí azda porozumejú; ale či pochopia?

Tá šesťstotrinásťka z Ministerstva kultúry akosi neprichádza: pre nepriazeň počasia? Ale počujem brzdiť obyčajný autobus, aký chodí do Štiavnice, štátna poznávací značka S T Y X 89, s tabuľkou Zájazd, za volantom spoznávam suseda Paľa Charóna, autobus je plný. Do útrob môjho domu vstupujú bledí chlapi akísi povedomí, podobajú sa na seba viac alebo menej, len röntgenové lúče by ukázali rovnakú genetickú odchýlku u každého: srdce trocha posunuté doprava a výrazné kľúčne kosti.

Vraj prišli osláviť okrúhle jubileá - najmladší /tí ešte mladší z technických príčin ostali doma/ má dvetisíc rokov, ja najstarší päťdesiat, sadáme si teda na vrch stola, na miesto najčestnejšie. Máme síce menšie jazykové problémy, no ťapkáme sa navzájom po pleciah a: ničevo, nagypapa, gut, nema problema. Stoličiek toľko nemám, sadajú si, kde sa dá, vojáci napokrovcí hrajú poker s génmi a chromozómami, kňazi /a jeden husitský kazateľ popri zamestnaní tkadleček Jan/ a učiteľia si rozprávajú najnovšie politické, trochu korenisté anekdoty o Vasilovi Biľakovi. Jeden drží v ruke Biblí kralickou a Labyrint sveta, v druhej prázdny pohár, čo mi pripomenie, že treba z pivnice vykotúlať jeden z mojich troch súdkov, bude stačiť, veď prišli bez manželiek, do rána budú napití ako Charónova plť. Niektorí sú abstinenti, podaktorí luteráni, o čosi viac katolíkov, potom pohanov, aj poľnohospodárski robotníci /v živočíšnej výrobe/ sa nájdú. Poďme sa hrať, gravím, na historické prognózy, axiómy a hypotézy, a začínam: Všetci ste postupne

umrelí. Každý z vás mal aspoň jedného syna, nikto tu /asi/ nie je homosexuál ani impotent. Ty Ioan si bojoval vo vojsku veľkomoravskom, ty, ukazujem ďalej, na Bielej hore /na strane porazených/, ty si padol v boji za ľudské práva a slobodu v protestantskom pluku 3. augusta 1708 pri Trenčíne, v armáde Františka Rákóczyho II. /na strane porazených/, ty si sa utopil vo Váhu pri povodni v roku 1818. Vždy sta boli na správnej strane porazených, iba ja jediný som neveľa, asi zamak rokov vydržal v strane víťaznej. A oni nič, len sa rehocú a rehocú a rehocú. Na mne.

Svitá, aj keď nič nie je jasné. Cholíam sa a idem do práce. Poradia si už aj bezo mňa. Uškŕňam sa pod fúzy. Pred kníhkupectvom čaká mohutný zástup gramotných Pukančanov: tašky majú plné banánov, teraz sa začnú ruvať o najnovšiu zbierku básní Pavla Koyša.

Trochu meškám, nuž sa zákazníkom ospravedlňujem, klamem: mám doma návštevu. Kedysi sa klamalo slovami, dnes už aj mčky. Ak totiž historik súčasnosti, publicista, básnik, prozaik slovenský sa vyhýba rozžeraveným problémom doby a drží sa len tém vrchnosťou žiadaných či tolerovaných, jeho dielo je lož. S akou-takou odvahou to dobre konštatuje Valér Mikula, keď hodnotí slovenskú poéziu '87 v Slovenských pohľadoch /č. 11/88/. "Odhalilo sa, že básne sa písali na spôsob zotrvačníka, že išli na zotrvačník, ktorý bol spustený už dávnejšie a ktorý sa až teraz poriadne rozbehol - a zdá sa, že bude bežať ešte dlho. Obávam sa totiž, že množstvo spoločenských štruktúr, ktoré sa ukázali životne nevyhovujúce, je tak pevne ustálených, natoľko skonsolidovaných, že trochu tých rečí o prestavbe im neublíži. Čo je však horšie, takto skonsolidované je i vedomie básnikov... Veru tak, súdruhovia básnici, nehanbíte sa?"

Aj v Pukanci, kde žijem v emigrácii, je to tak, pozri štatistickú ročenku /1982/: Výmera obce v hektároch 3904. Na spievateľa teda pripadá 1952 ha, čo je dosť veľký priestor pre tvorivú činnosť. Obyvateľstvo 2290, ženy 1180, teda na spisovateľa pripadá 1180 - aj to je slušné. Obyvateľstvo ekonomicky aktívne 1081, v poľnohospodárstve 176, v priemysle 649, spisovatelia dvaja /Andrej Chudoba a ja/, z toho jeden, teda asi 48 percent, nemá povolenú publikačnú činnosť - a to už vzhľadom na celonárodný priemer, je dosť veľa. Evanjelikov 520. Počet straníkov štatistická ročenka neuvádza, ale ja sa nazdávam, že ich je väčšina, lebo majú vedúcu úlohu /sú síce prípady v svetových dejinách, keď vedúcu úlohu nemusí mať väčšina, lež mravne a intelektuálne zdrvivúca menšina/. Nuž tak.

Ludvík Vaculík:

S l a v n o s t n í   p í s e ň

(zpívá se na melodii "Ztratila sa na salaši slanina")

Už ta naše slavná slavnost začíná,
už je tu i policejní mašina.

V té mašině je stranický aparát,
co nás umí otravovat akorát.

Až se na nás ta mašina rozřítí,
uskočme, a ona vletí do cíle!

(Z Nového zpěvníku vlasteneckých písní K.H.Borovského)

